

Antički metalni nalazi s arheološkog lokaliteta Kuzelin

Belošić, Anamarija

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:131985>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-02**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zadru

Odjel za arheologiju

Jednopredmetni diplomski sveučilišni studij arheologije

Anamarija Belošić

Antički metalni nalazi s lokaliteta Kuzelin

Diplomski rad

Zadar, 2020.

Sveučilište u Zadru
Odjel za arheologiju
Jednopredmetni diplomski sveučilišni studij arheologije

Antički metalni nalazi s lokaliteta Kuzelin

Diplomski rad

Student/ica:

Anamarija Belošić

Mentor/ica:

doc. dr. sc. Mato Ilkić

Zadar, 2020.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Anamarija Belošić**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom „**Antički metalni nalazi s lokaliteta Kuzelin**“ rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 11. ožujak 2020.

ZAHVALE

Ovom prilikom zahvalila bih se djelatnicima Muzeja Prigorja, posebno ravnateljici Moreni Želja Želle i Ireni Vidošević, koji su mi omogućili korištenje potrebnog materijala i dokumentacije, te bili podrška u svakom trenutku.

Također zahvaljujem i istraživaču Kuzelina, Dr. Vladimiru Sokolu, koji mi je pružio potrebne informacije i savjetovao me oko samog rada.

Zahvaljujem i mentoru doc. dr. sc. Mati Ilkiću na ukazanom povjerenju u izradi ovog rada i podršci kada je to bilo najviše potrebno.

Najveću zahvalu upućujem obitelji i prijateljima na moralnoj podršci i vjeri da će rad biti priveden kraju, čak i kada ja to u nisam vjerovala.

SADRŽAJ

I.	Uvod.....	3
II.	Antka na području sjeverozapadne Hrvatske.....	4
III.	Lokaliteti obronka Medvednice	6
	A. Blaguša-Staro Selo.....	6
	B. Glavnica Donja-Frtić	6
	C. Moravče-Drašćica	9
	D. Moravče-Rošnica	10
IV.	Kuzelin.....	12
	A. Povijest istraživanja	12
	B. Povijest lokaliteta.....	13
	1. Brončano doba	14
	2. Željezno doba.....	16
	3. Antika na Kuzelinu	17
V.	Metalni nalazi.....	22
	A. Ukrasna oprema	22
	1. Fibule	22
	2. Igle	35
	3. Zvona	38
	B. Vojna oprema i naoružanje	40
	1. Pojasne kopče.....	40
	2. Sulice.....	49
	3. Strelice	51
	4. Bojne sjekire	54
	5. Tribulusi.....	55
	C. Nakit i brončana plastika.....	56
	1. Statue.....	58
	2. Probušeni novac	59
	3. Prstenje.....	60
	4. Narukvice	63

5.	Naušnice.....	66
VI.	Zaključak.....	68
VII.	Katalog.....	74
VIII.	Literatura.....	96

I. Uvod

Naslov ovog diplomskog rada jest: „Antički metalni nalazi s lokaliteta Kuzelin“.

Kako bi se stvorila slika o lokalitetu, najprije je ukratko opisano razdoblje antike na području sjeverozapadne Hrvatske.

Prvi dio rada spominje nekoliko lokaliteta koji su geografski, ali i materijalom, povezani s lokalitetom Kuzelin. Osim što je time ukazano na postojanje tih lokaliteta, prikazani su i komunikacija i veze koje su ti lokaliteti imali među sobom.

Nakon obrade okolnih lokaliteta, prikazan je povijesni razvoj Kuzelina. Budući da lokalitet ima dug povijesni razvoj, ukratko su iznesene osnovne informacije vezane za prapovijesnu sliku lokaliteta. Naglasak je na dešavanjima na Kuzelinu koja datiraju u razdoblje antike.

U trećem dijelu rada obrađen je dio materijala koji je istraživanjima na njemu pronađen. Ovdje je spomenut jedan manji dio antičkih metalnih nalaza koji su istraživanjima pronađeni od 1974. do 2010. godine. Također, fundus nalaza ograničen je samo na one koji su inventirani u sustav M++ Muzeja Prigorja do 2019. godine. Budući da ta baza ukupno broji 1204 primjeraka metalnih nalaza, izdvojene su samo pojedine skupine nalaza. Tako su funkcionalno kategorizirani nalazi ukrasne opreme koja obuhvaća fibule, igle i zvona. Zatim vojna oprema i naoružanje gdje su obrađeni dijelovi pojasnih garnitura te oružje. Posebno je uvršten nakit s lokaliteta, a za kraj su spomenuti i nalazi statua. U radu je kategorizirano ukupno 142 primjerka metalnih nalaza, od kojih je velik broj obrađen i objavljen od strane Vladimira Sokola. Iznijeti su i neki primjerci koji do sada nisu bili objavljeni. Koliko je bilo moguće, nalazi su kategorizirani po postojećim tipologijama raznih autora, te su povučene neke od analogija.

U posljednjem dijelu rada prikazana je distribucija metalnih nalaza na lokalitetu koristeći program GIS, posebno po skupinama kako su obrađeni u radu. Temeljem tih prikaza doneseni su zaključci vezani za rasprostiranje, koncentraciju i postojanje, odnosno nepostojanje određene vrste metalnih nalaza na pojedinom dijelu lokaliteta.

II. Antka na području sjeverozapadne Hrvatske

Prostor sjeverne Hrvatske pod rimsku je vlast došao kasnije od gradova na obali Jadrana. Prvi pokušaji osvajanja panonskog prostora bili su oko 159. i 156. godine prije Krista kada su zabilježene bitke rimskih zapovjednika *Gnaeus Cornelius Dolabele* i *Lucius Cornelius Lupusa* s keltskim narodima Skordiscima u gradu *Segestici*.¹ Kasnije, za vrijeme Delmatskih ratova, 119. godine prije Krista dolazi do ponovnih napada na Segestiku, a napadi se nastavljaju u nekoliko navrata 80-ih i 70-ih godina prije Krista.²

Oktavijanovim osvajanjima 35. godine prije Krista dolazi do pripajanja područja današnje sjeverne Hrvatske, odnosno Panonije, Rimskom Carstvu. U borbi s Japodima Oktavijan je stigao do grada *Segestice* nakon čega je krenuo u osvajanje delmatskih područja. Za vrijeme svoje vladavine nekoliko je puta morao smirivati nemire na ovom teritoriju, što se nastavilo sve do 9. godine prije Krsta. Oktavijan je zajedno s Tiberijem krenuo u osvajanje ovog prostora, te je po prvi puta čitavo područje od Jadrana do Dunava i Drave bilo pod rimskom vlašću.³ Stanje na tom području nekoliko je godina bilo stabilno, sve do 6. godine nakon Krista, kada dolazi do velikog ustanka. Panonci, Delmati i drugi narodi ovog područja bune se protiv Rima, te se sve do 9. godine nakon Krista vodio rat između domorodaca i Rimljana. Nakon što je ustanak uspješno ugašen, započinje vrijeme rimske vladavine na ovom području. Kako bi se učvrstila vlast, ali i spriječili ponovni nemiri, uspostavljeno je nekoliko kontrolnih točaka u obliku rimskih logora. Dvije od deset legija koje su sudjelovale u gašenju ustanka ostale su u logorima Burnum i Tilurij. Također, prostor je podijeljen na dvije provincije, Panoniju i Dalmaciju. Glavna uporišna točka Dalmacije postala je Salona, dok su centri Panonije bili *Siscia* i *Sirmium*. Uspostavljen je i rimski limes na rijeci Dunav.⁴ Uspostavom stabilne vlasti na području provincija, dolazi do gospodarskog i urbanog razvitka. Gradovi počinju dobivati status municipija ili rimskih kolonija, a dolazi i do širenja političke, religijske i kulturne dominacije Rima nad provincijama. Pojačana izgradnja komunikacijskih putova ojačala je povezanost gradova. Važnost plovnih putova preko rijeka Save, Drave i Dunava na području Panonije također je dobila na značaju. Samo je nekoliko gradova sa sigurnošću moguće povezati s antičkim, i to temeljem postojanja natpisa na

¹ I. RADMAN LIVAJA, 2012, 159

² I. RADMAN LIVAJA, 2012, 161

³ R. MATIJAŠIĆ, 2014, 26

⁴ R. MATIJAŠIĆ, 2014,27

kamenim spomenicima. To su gradovi: *Siscia* (današnji Sisak), *Mursa* (Osijek), *Cibalae* (Vinkovci), *Andautonia* (Ščitarjevo), *Aquae Balissae* (Daruvar), *Aquae Iasae* (Varaždinske Toplice). Postoji i primjer zapisa na vojničkoj diplomi koji spominje postojanje grada *Marsonia*, odnosno današnjega Slavenskog Broda.⁵

⁵ B. MIGOTI, 2014, 106

III. Lokaliteti obronka Medvednice

A. Blaguša-Staro Selo

Jedan od lokaliteta koji su dali informacije vezane za život u vrijeme antike na području obronka Medvednice jest Blaguša-Staro Selo. Na njemu još nije došlo do sondažnog istraživanja, stoga se sve dosad prikupljene informacije svode na rekognosciranja i geofizička istraživanja provedena 2015. godine. Utvrđeni su ostatci kamene arhitekture koja se temeljem nalaza krovne arhitekture može pripisati antici, vjerojatno antičkoj *villi rustici*. Osim nalaza iz vremena antike, postoje dokazi o funkcioniranju tog lokaliteta još u vrijeme prapovijesti. Blaguša-Staro Selo povezuje se s brončano-dobnim naseljem koje se smjestilo sjeverno od današnjeg potoka Blaguše, na što ukazuju nalazi keramike s lokaliteta datirani u brončano doba.⁶

Kao i većini lokaliteta, koji su smješteni na ruralnim područjima, i ovom lokalitetu prijete destrukcija zbog poljoprivrednih radova zbog čega bi se trebalo što prije intervenirati u očuvanju i zaštiti lokaliteta.

B. Glavnica Donja-Frtić

Na području Glavnice Donje pronađeni su 1975. godine ostatci rimske *ville rustice* koja se danas može definirati na površini od 750 metara kvadratnih. Istraživanjima koja su se provodila 1976. godine došlo se do zdravice, odnosno sloja bez kulturnih ostataka. Utvrđeno je kako osim antičkog, nije postojao raniji ili kasniji arheološki sloj⁷. Godinu dana kasnije nastavilo se s istraživanjima lokaliteta i utvrdilo protezanje građevine prema sjeveru. Arheološki materijal koji je pronađen potvrdio je postojanje antičke *ville* na tom prostoru.⁸ U sklopu građevine mogu se prepoznati arhitektonski dijelovi koji se pripisuju rimskim termama. Ne može se točno reći čemu je ta građevina služila, ali može se pretpostaviti funkcija javnog ili privatnog kupališnog kompleksa⁹. Osim termalnog dijela postoji i stambeni dio građevine. Kasnije je istraživano i dvorište građevine, ali tu nisu pronađeni tragovi kulturnog sloja. Nije se moglo potvrditi

⁶ M. OBAD ŠĆITAROCI et. Al., 2015, 40-41

⁷ Izvještaj o zaštitnom iskapanju Frtić 1977., 1

⁸ Izvještaj o zaštitnom iskapanju Frtić 1978., 1.

⁹ M. OBAD ŠĆITAROCI et. Al., 2015:45-46

postojanje gospodarskog dijela. Kupališnu funkciju potvrđuje postojanje sustava odvodnje i dovodnje vode te tlocrt južne i zapadne strane *ville*.¹⁰

Dosad je utvrđeno postojanje 11 pravokutnih prostorija, od kojih su 3 imale apsidalni završetak. Upravo se taj prostor smatra kupališnim, na kojem bi te prostorije apsidalnog završetka predstavljale bazene za hladnu, toplu i vruću vodu.¹¹ Dovodi se pitanje i postojanja gornjeg kata, što bi se povezalo s uskom prostorijom sa sjeverne strane, koja je mogla služiti kao stubište. Postojanje gornjeg kata podupire i činjenica da su zidovi s istočne strane bili ojačani, odnosno kako je istočna strana građevine bila nadsvođena bačvastim svodom.¹² Ova je strana građevine imala razvijen sustav podnog grijanja koje se ostvarivalo kanalima za protjecanje toplog zraka ispod podnica prostorija. Takvi su kanali pronađeni ispod dvije prostorije u kojima je pronađeno najviše arheoloških nalaza.¹³ Sa sjeverne strane *ville* nije se mogao utvrditi nastavak zida. U jednom dijelu taj zid prestaje, a ne postoje materijalni nalazi koji bi razjasnili je li uopće postojao nastavak zida. Moguće je kako je taj dio zida uništen klizanjem tla ili uklanjanjem vegetacije.¹⁴

Od pokretnih nalaza uglavnom prevladava keramika. Ona se može datirati u razdoblje od 2. do 3. stoljeća. Prepoznati su primjerci lokalne proizvodnje kao i uvezenog materijala. Uz keramiku, pronađeno je i nešto sitnog novca, od čega se može izdvojiti novčić iz Gordijanova vremena. Novčić također može poslužiti kao databilni instrument, čime se lokalitet smješta u razdoblje 2. i 3. stoljeća.¹⁵ Pronađena je i jedna srebrna lukovičasta fibula na kojoj je vidljivo ukrašavanje. Prepoznat je motiv pasjeg skoka, ukrasi listolikim grančicama na luku, dok je stopa ukrašena poprečnim crtama.¹⁶

Na 100 metara udaljenosti zapadno od *ville* definiran je još jedan objekt. Pronađeni su ostatci kamena i žbuke, što govori o postojanju građevine, moguće gospodarskoga objekta *ville*. Zidovi se ne mogu točno definirati, ali je pronađeno nekoliko ulomaka keramike. Obradom površine na tom dijelu lokaliteta naišlo se na paljevinski grob koji pripada vrsti Šempeter grobnica. Radi se o dvije urne koje su bile omeđene kamenim pločama.¹⁷ Na lokalitetu su provedena samo

¹⁰ V. SOKOL, 1981, 178

¹¹ V. SOKOL, 1981, 178

¹² M. OBAD ŠČITAROCI et. Al., 2015, 46

¹³ V. SOKOL, 1981, 178

¹⁴ V. SOKOL, 1981, 179

¹⁵ D. BALEN-LETUNIĆ et. al., 1986, 112

¹⁶ V. SOKOL, 1995, 112

¹⁷ V. SOKOL, 1981, 181

kratkoročna istraživanja 70-ih godina prošlog stoljeća čija je dokumentacija danas nepotpuna. Dosad nisu provedeni konzervatorski zahvati zbog čega lokalitetu prijete još veće uništenje.¹⁸

Prilog 1. Jedna od urni paljevinskog groba u Frtiću (V. SOKOL, 1995; 111)

Prilog 2. Pogled na dio istražene arhitekture ville u Frtiću (V. SOKOL, 1981; 179)

¹⁸M. OBAD ŠĆITAROCI et. Al., 2015, 46

C. Moravče-Drašćica

Sustavnim arheološkim istraživanjima 1980. i 1981. godine, koje je provodio Muzej Prigorja s Vladimirom Sokolom na čelu, u mjestu Moravče pronađeni su ostatci materijalne kulture (malter, tegule, keramika).¹⁹ Radi se o dvoslojnom lokalitetu gdje je utvrđenoj antičkoj *villi*, vremenski predstojala prapovijesna nekropola iz kasnoga brončanoga doba. U tom starijem prapovijesnom sloju, koji se nalazio ispod antičkih zidova, istraženo je 10 grobova prve faze Kulture polja sa žarama. U tom kulturnom sloju pronađene su samo urne s pokojnicima, dok drugih nalaza nije bilo. Ksenija Vinski Gasparini ove je pokope datirala otprilike u 1250. godinu prije Krista.²⁰ Drugi, mlađi sloj, pripadao je antičkom vremenu. U njemu su pronađeni ostatci arhitekture sa sustavom podnog grijanja, odnosno hipokausta. Građevina se definira kao *villa rustica*. Nije moguće utvrditi točnu funkciju *ville* ili prostorija u njoj.²¹ Jedna veća prostorija imala je apsidalni završetak sa zapadne strane, dok se s prednje strane nalazila jedna izdužena prostorija.²² Na istočnoj strani lokaliteta pronađeni su ostatci baze žrtvenika s ostacima paljevina u pet do šest slojeva koji se datiraju u 4. stoljeće. zbog čega se pretpostavlja kako je ovaj lokalitet imao i neku kultnu namjenu u društvu.²³

Prilog 3. Rekonstrukcija ville u Drašćici po navodima V. Sokola i Damira Fofića (OBAD ŠĆITAROCI, M, et. Al., 2015, 58)

¹⁹V. SOKOL, 1989, 425

²⁰V. SOKOL, 1989, 429

²¹M. OBAD ŠĆITAROCI et. Al., 2015, 56

²²D. BALEN-LETUNIĆ et. al., 1986, 120

²³T. LELEKOVIĆ, A. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 2012, 283

D. Moravče-Rošnica

Nedaleko rimske *vile* koja je pronađena na mjestu Moravče-Drašćica nalazi se još jedan višeslojni lokalitet, Moravče-Rošnica. U gornjem, mlađem sloju, utvrđeni su dijelovi arhitekture koje se na temelju pokretnih nalaza keramike i novca sa sigurnošću mogu vremenski smjestiti u antiku, ali je njihova funkcija nejasna.²⁴ Radi se o još jednoj *villi*, koja bi od ove u Draščici bila udaljena svega 1,2 kilometra ili su to ostatci gospodarske zgrade koja bi se mogla povezati s prije spomenutom vilom.²⁵ Krajem 4. stoljeća, kada dolazi do upada barbarskih naroda na ova područja, dolazi do napuštanja antičkih građevina koje nisu imale fortifikacije. Dolazi do izgradnje novih utvrda na uzvisinama te izgradnji fortifikacija za već postojeća naselja. Lokalitet Rošnica zadesila je slična sudbina te je s vremenom napušten. Vjerojatno se stanovništvo prebacilo u obližnju utvrdu na Kuzelinu. Tijekom istraživanja Kuzelina pronađeni su reupotrebljeni dijelovi arhitekture koji su pripadali *villi* u Rošnici, kao što su elementi hipokausta i tubula.²⁶

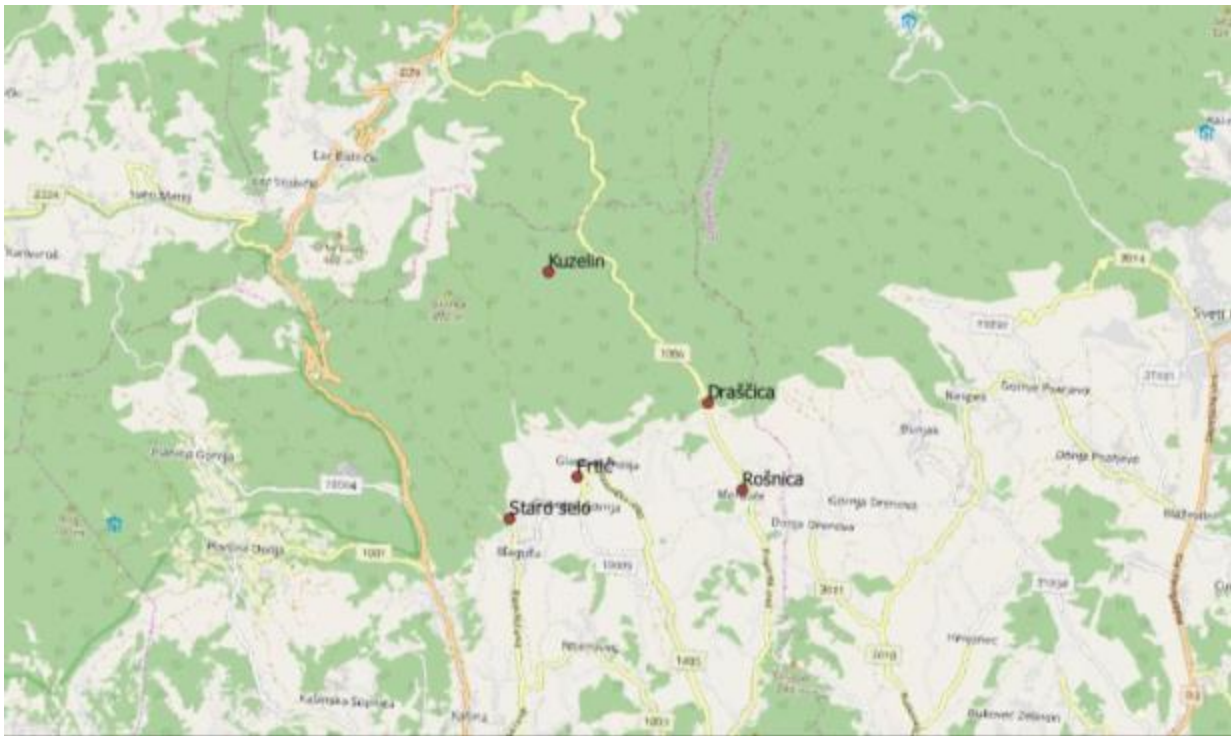
Sondažnim istraživanjima, koja su se provodila na prostoru Rošnice, osim antičkih ostataka pronađen je i brončano-dobni humak s tri kosturna ukopa. Humak se može pripisati kulturi grobnih humaka iz srednjega brončanoga doba.²⁷

²⁴D. BALEN-LETUNIĆ et. al., 1986, 122

²⁵M. OBAD ŠĆITAROCI et. Al., 2015, 59

²⁶V. SOKOL, 1995, 46

²⁷M. OBAD ŠĆITAROCI et. Al., 2015, 59

Prilog 4. Karta lokaliteta u blizini Kuzelina

IV. Kuzelin

A. Povijest istraživanja

S istočne strane brda Medvednice, u blizini sela Moravče i Glavnica Donja, nalazi se lokalitet Kuzelin. Povoljan geografski položaj na uzvisini većoj od 500 metara nadmorske visine prepoznat je još od eneolitika. Lokalitet je otkriven 1975. godine, a sa sustavnim istraživanjima započelo se 1979. godine. Istraživanja lokaliteta izvođena su pod vodstvom Muzeja Prigorja, koji je s radom započeo 1977. godine. Sustavna istraživanja vršena su s povremenim prekidima sve do danas, do kada je utvrđena i istražena površina od oko 8000 metara kvadratnih. Osim sustavnih istraživanja, tijekom 2015. godine, obavljena su i aerofotogrametrijska i 3D snimanja okolice i samog nalazišta te geofizička istraživanja.²⁸ Rezultati istraživanja prezentirani su putem brojnih izložbi, kataloga koji su pratili izložbe i raznih objava. Prvi put lokalitet je predstavljen javnosti na izložbi pod imenom „40 godina arheoloških istraživanja sjeverozapadne Hrvatske“ koja je održavana od 1986. do 1987. godine. Izložba je povezivala istraživanja iz spomenutog područja Hrvatske, a izlagana je u muzejima u Koprivnici, Varaždinu i Zagrebu. Iste godine održana je i izložba „Iz arheološke i starije prošlosti Zagreba- sesvetskog Prigorja“, koja je izlagana u muzeju Sesveta, Koprivnici i Bjelovaru. Sredinom 90-ih godine materijal je predstavljen u sklopu izložbe, kojom se obilježila 900. obljetnicu grada Zagreba i Zagrebačke biskupije, pod imenom „Zagreb prije Zagreba“.²⁹ Nažalost, velika količina materijala još nije obrađena ni objavljena

²⁸M. OBAD ŠĆITAROCI et. Al., 2015, 48

²⁹V. SOKOL, 1998, 5

B. Povijest lokaliteta

Prvi spomen Kuzelina u povijesnim izvorima povezan je s posjedima u vlasništvu zagrebačkog Kaptola. U kupoprodajnoj dozvoli, kojom je prostor Kuzelina došao u vlasništvo zagrebačkog Kaptola, prostorno je definirano rasprostiranje lokaliteta. Kuzelin se spominje kao *terram Cozolin vocatam, existentem in montibus supra Casna capituli, prope ecclesiam beate Mathei*.³⁰ Danas se zbog prostora zaraslog vegetacijom i šumom ne mogu točno definirati te granice.³¹

U spisima iz 1328. godine spominje se postojanje *Castrum antiquum paganorum*, odnosno starog poganskog grada. Taj se „poganski grad“ smjestio negdje u blizini Planine Donje, što je Vladimiru Sokolu ukazalo na povezivanje tog grada s Kuzelinom. Osim toga, navedeno je kako je taj grad napušten, što je značilo da nakon 13. stoljeća taj lokalitet više nije naseljavan.³²

Prvi tragovi ljudske aktivnosti na ovom lokalitetu potječu još iz bakrenoga doba. Iako nema mnogo materijalnih nalaza, nekoliko su pronađenih kamenih sjekira od dijabaza i granita jasno potvrdile naseljavanje ovoga područja u 4. i 3. tisućljeću prije Krista.³³

³⁰*Codex diplomaticus regnorum Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae* (svezak 6)

³¹M. OBAD ŠĆITAROCI et. Al., 2015, 51

³²V. SOKOL, 1981, 184

³³V. SOKOL, 2004, 199

1. Brončano doba

Povoljni geografski položaj potaknuo je kontinuirano naseljavanje lokaliteta dalje u brončano doba. Na području današnjeg grada Zagreba i Zagrebačke županije u brončanom dobu postojalo je više aktivnih središta ljudske aktivnosti. Početkom brončanog doba, koje se datira u 2200. godinu prije Krista, pojavljuje se Vinkovačka kulturna grupa i populacija koja koristi keramiku ukrašenu licenskim stilom. Nalazi keramike takvih karakteristika, datirane u 18. stoljeće prije Krista, nađeni su i na Kuzelinu.³⁴

Razdoblje između eneolitika i kasnog brončanog doba nije jasno prepoznato na lokalitetu, ponajviše zbog izokrenutih slojeva naknadnom izgradnjom struktura. Vjerojatno gradina Kuzelin nije naseljavana u srednjem brončanom dobu, dok su na obližnjim lokalitetima, kao što je to Rošnica kod Moravča, jasno potvrđene aktivnosti u razdoblju kulture grobnih humaka. Način pokapanja pokojnika u kamenu grobni humak obilježio je srednje brončano doba. Upravo je takav humak s tri groba i pronađen u Moravču, ali materijalnih je nalaza bilo jako malo.³⁵ Pojačane aktivnosti na gradini potvrđene su iz vremena kultura polja sa žarama koja počinje biti aktivna oko 1300 godina prije Krista. Kulturna grupa ime je dobila ponovno po načinu pokapanja pokojnika. Prvotno su spaljivani, a zatim su spaljeni ostatci polagani ili u urne ili u improvizirana udubljenja u kamenu živcu. Kultura je vremenski podijeljena na tri grupe od kojih je samo posljednja, grupa Velika Gorica, prepoznata na lokalitetu. Pripadnici ove kulturne grupe za mjesto prebivanja birali su strateške pozicije, gradinska uzvišenja, zbog čega je Kuzelin bio dobro mjesto za stanovanje.³⁶ Ovaj je arheološki sloj definiran sve do okvirno 700. godine prije Krista kada na lokalitetu dolazi do naglog prestanka aktivnosti.³⁷

Sustavnim istraživanjima, koja su na lokalitetu provođena od 1984. godine, materijalni ostatci potvrđuju aktivnosti zajednica kulture polja sa žarama. Sa sjeveroistočne strane gradine, gdje su sonde otvarane 80-ih godina prošlog stoljeća, ovaj je sloj bio iznimno uništen kasnijim ljudskim djelovanjima. Keramički su nalazi, koji se pripisuju kasnomu brončanome dobu, fragmenti posuda kućne upotrebe, uglavnom posude s turbanastim rubom.³⁸ Nekolicina nalaza luksuzne crne i crvene keramike tankih stijenki, također datirane u ovo vrijeme, pronađene su

³⁴M. OBAD ŠĆITAROCI et. Al., 2015, 49

³⁵D. BALEN LETUNIĆ, 1995, 26

³⁶D. BALEN LETUNIĆ, 1995, 27

³⁷M. OBAD ŠĆITAROCI et. Al., 2015, 49

³⁸Izveštaj s istraživanja, 1986

istraživanjima provedenim na sjeveroistočnom donjem platou.³⁹ Osim keramičkih nalaza, sa sjeveroistočne strane platoa, istraživanjima 1984. godine uz antički bedem, pronađena je velika brončana igla s glavom u obliku balčaka.⁴⁰ Stambeni objekti građeni u to vrijeme jednim su dijelom bili ukopani u zemlju, odnosno gradile su se polu-zemunice. Najprije bi se iskopale jame za kolce koji bi činili kostur kuće, a zatim bi se na njih gradili zidovi. Zidovi bi se izrađivali od pletenog šiblja koje bi zatim bilo premazano slojem ilovače koji se danas prepoznaje kao kućni lijep. Godine 1989. istraživanja su proširena na zapadni dio gradišta, na površini gornjeg platoa. Ovdje su pronađeni tragovi postojanja brončano-dobnih kuća, u obliku nalaza kućnog lijepa. Na ovom prostoru lokaliteta sloj kulture polja sa žarama bolje je očuvan, pa je time i jasnije definiran. Kada su 1994. godine proširena istraživanja na tom dijelu platoa, pronađena je još jedna prapovijesna kuća te njoj pripadajuće rupe od kolja. Materijalni ostatci u obliku keramike identični su nalazima prethodnih godina. Osim njih, sada je pronađena i velika količina utega i pršljenova koji su se koristili za zidne tkalačke stanove.⁴¹ U središtu svake od tih prapovijesnih kuća najčešće se kao centar zajednice nalazilo ognjište oko kojeg bi se svi skupljali. Kao rezultat toga, uokolo ognjišta može se naći mnogo polomljene keramike, dijelovi žrvnjeva za usitnjavanje žitarica i slično. U jednoj od kuća na gornjem zapadnom platou 2005. godine pronađena je izdužena ploča kamenog žrvnja.⁴²

Uz prapovijesne kuće često se nalazila i otpadna jama u koju bi se odbacivala velika količina arheološkog materijala. Kada su početkom 90-ih godina nastavljena istraživanja sa zapadne strane, otvorilo se nekoliko blokova u širini rasprostiranja prije spomenute kuće. Tu je pronađena jedna takva otpadna jama.⁴³ Metalnih nalaza vezanih za ovo razdoblje jako je malo. Osim spomenute igle, vrijedilo bi spomenuti još i brončanu narukvicu ukrašenu koso urezanim metopama i vodoravnim crtama.⁴⁴

Iako nam materijal i arheološke strukture koje su do sad utvrđene na lokalitetu mogu potvrditi kako je ovo bilo područje naseljavanja kulture polja sa žarama, na Kuzelinu do sad nisu pronađeni tragovi spaljivanja i ukapanja pokojnika u žare.

³⁹Izveštaj o istraživanjima Kuzelina, 1977

⁴⁰Izveštaj o istraživanjima Kuzelina, 1984

⁴¹Izveštaj o istraživanjima Kuzelina, 1990

⁴²Izveštaj o istraživanjima Kuzelina, 2006

⁴³Izveštaj o istraživanjima Kuzelina, 1991

⁴⁴Izveštaj o istraživanjima Kuzelina, 2005

2. Željezno doba

Odlaskom kasnobrončanih zajednica s lokaliteta Kuzelin ponovno dolazi do zatišja. Ne postoje indikacije o aktivnostima na gradini sve do dolaska Kelta u vrijeme kasnog željeznog doba. Na temelju materijalne kulture te analogija nje s obližnjim lokalitetima prepoznato je keltsko pleme Tauriska. Taurisci, koji su obilježavali kasno-latensku grupu Mokronog, 400. godine prije Krista naselili su područje Panonije. Istraživanja s Kuzelina, obližnjih lokaliteta Zvonimirovo-Veliko Polje te nekoliko lokaliteta na području Varaždina tvore osnovu poznavanja ove željezno-dobne kulture.⁴⁵ Dosad na području sjeverozapadne Hrvatske nije pronađena nijedna nekropola koja bi se mogla povezati sa Tauriscima što ukazuje na mogućnost ravničarskog tipa nekropola.⁴⁶

Istraživanjima, koja su se provodila pod vodstvom Vladimira Sokola od 80-ih godina prošlog stoljeća, pronađena je veća količina materijala koja se može pripisati Keltima. Uglavnom su to keramičke izrađevine, a u manjem broju metalni nalazi te nalazi religijskog karaktera.⁴⁷

Istraživanja su 90-ih godina nastavljena sa zapadne strane gradine. Osim već prije spomenutih keramičkih nalaza posuda i pršljenova tkalačkih stanova, ovdje su zastupljeniji nalazi metalnih predmeta. U izvještaju istraživanja, koja su 1995. godine provedena s vanjske strane obrambenog zida sa zapadne strane lokaliteta, spomenut je nalaz lijevane fibule koja se datira u kraj 1. stoljeća prije Krista.⁴⁸

Kasnijih godina istraživanja su prebačena na gornji plato gradine gdje se istraživao središnji prostor te prostor kastruma. Iskopavanja na ovom prostoru donijela su nekoliko zanimljivih nalaza koji su pridonijeli saznanjima o aktivnostima na Kuzelinu u posljednjim stoljećima prije Krista. Sa sjeverne strane gradine pronađena je fibula tipa „DUX“ koja se datira u prijelaz iz 4. u 3. stoljeće prije Krista.⁴⁹

⁴⁵M. DIZDAR, 2011, 71,72

⁴⁶B. JOVANOVIĆ, 1987, 883

⁴⁷Izvještaj o istraživanjima Kuzelina, 1977; Izvještaj o istraživanjima Kuzelina, 1987; Izvještaj o istraživanjima Kuzelina, 1986

⁴⁸Izvještaj o istraživanjima Kuzelina, 1997

⁴⁹Izvještaj o istraživanjima Kuzelina, 2001

3. Antika na Kuzelinu

Nakon odlaska Kelta s područja Podunavlja, na lokalitetu Kuzelin se ne javljaju materijalni tragovi ljudskih aktivnosti sve do 2. stoljeća nakon Krista. Na području Rimskog Carstva dolazi do vremena mira, takozvana *Pax Romana*. Carstvo se počinje gospodarski i urbano uzdizati, izgrađuju se manja urbana središta, gradovi, luke, prometna infrastruktura te manja ladanjska imanja. Kao što je spomenuto, na gradini Kuzelin ne dolazi do nikakvih gradnji, već se stanovništvo preselilo u obližnje *ville*. Prostor današnje Zagrebačke županije obilat je livadama, pašnjacima, šumama i kamenolomima što je navelo veliku masu stanovništva na naseljavanje. U krugu od manjem od 10 kilometara od Kuzelina, može se naći čak 5 *villa* iz antičkog doba.⁵⁰

Početkom 2. stoljeća počinju se javljati prvi znakovi života na gradini. Prijetnjom Markomana Kuzelin ponovno dobiva ulogu refugija, a obližnje *ville* počinju ulagati u obnovu gradine.⁵¹ Razdoblje izgradnje rimskog kastruma po prilici se i datira u to razdoblje. Novac koji je pronađen arheološkim istraživanjima najbolje može vremenski potvrditi tu prvu, antičku izgradnju kastruma. Najraniji bi bili nalazi novca Faustine starije. Radi se o tri primjerka asa i jedan duponij koji se datiraju negdje u razdoblje od 138. do 161. godine.⁵²

Na području Panonije sredinom 3. stoljeća dolazi do većih migracija stanovništva. To se odražava i na koncentraciji i raznolikosti nalaza koja je istraživanjima utvrđena na lokalitetu. Osim pokretnih nalaza, s južne strane lokaliteta pronađene su i potvrde postojanja stambenih objekata pravilnih oblika. Istraživanjima 1987. godine utvrđeno je postojanje cijelog naseobinskog platoa.⁵³ Nalazi koji su ovdje nađeni korespondiraju s nalazima okolnih *villa*. Prvenstveno se tu radi o keramici fine izrade, kao što su nalazi reljefne *terre sigilate*, te reljefne kupe na visokoj nozi. Ovo je još jedan dokaz komunikacije stanovništva s gradine i obližnjih lokaliteta. Zanimljivi su nalazi fibula koji su pronađeni na ovom dijelu lokaliteta, u sklopu stambenih objekata. Na jednoj pronađenoj lukovičastoj fibuli vidljivi su tragovi prepravka.⁵⁴ Ponovno se kao najsigurniji nalazi za dataciju uzimaju novčići. Ovdje se radi o serijama Galijenova i Saloninina novca, novca Klaudija Drugog Gotskog te Aurelijana. U razdoblju do početka 4. stoljeća smanjuje se količina nalaza. Izdvojiti se mogu jedino nalazi Maksencijeva

⁵⁰V. SOKOL, 1998, 8

⁵¹V. SOKOL, 1994, 200

⁵²V. SOKOL, 1998, 10; Z. GREGL, 1997, 66

⁵³ Izvještaj o istraživanjima Kuzelina, 1988

⁵⁴ O fibuli će biti rečeno više kasnije

(vladao od 307. do 312. godine) i Licinijeva (vladao od 308. do 324. godine) novca kojih je ovdje samo u nekoliko primjeraka.⁵⁵

Do najvećih građevinskih promjena na Kuzelinu dolazi drugom polovicom 4. stoljeća. Gradinsko naselje koje je ovdje postojalo od prapovijesti, do sad je bilo ograđeno drvenom palisadom. Pojavom društvenih nemira u 4. stoljeću, javlja se potreba za snažnijim fortifikacijama. Na lokalitetu se gradi čvrsti kameni obrambeni zid čiji se ostatci jasno mogu vidjeti i danas.⁵⁶ Naime, potvrđeno je postojanje kamenog zida samo s istočne pristupne strane gradine, odnosno u točki spajanja donjeg platoa i padine brijega. Zid je bio izgrađen u dužini od 200 metara. Nepoznato je jesu li postojale kamene obrambene kule, vjerojatnije je kako su one bile napravljene od drva.⁵⁷ S jugozapadne strane nema tragova postojanja kamenog zida, već je ovdje vjerojatno u upotrebi i dalje bila drvena palisada.⁵⁸ U dijelu lokaliteta koji je imao naseobinsku funkciju moguće je vidjeti promjene i nadogradnje koje su nastale prelaskom u ovu fazu lokaliteta. Podnice kuća koje su ovdje izgrađene kroz 3. stoljeće protezale su se do temeljne stope kamenog zida koji se gradi u 4. stoljeću. U slojevima iznad pronađeni su ostatci drugih, mlađih podnica, koje se od ovih starijih razlikuju po boji i sastavu. Iako su i jedne i druge rađene od vapnene mase pomiješane s pijeskom, podnice, koje su napravljene kasnije, imale su dodatak opeke, što im je davalo crvenu boju. Kako su podnice nastambi mlađe faze korištene istovremeno s nastankom kamenog zida, pokazuje činjenica da se one završavaju na udaljenosti od 2 do 3 metra od zida, a nisu spojene s njim.⁵⁹ Osim obrambene funkcije, na temelju izgrađenih nastambi vidljivo je da je lokalitet postao i naseobinske prirode.⁶⁰ Također, Kuzelin se nalazio uz bitnu prometnu trasu koja je povezivala antičke lokalitete *Poetovio* i *Sisciu* zbog čega je njegova obrambena funkcija dobila još veće značenje. Miljokaz, koji je pronađen u današnjem mjestu Jelkovac, pokazuje udaljenost miljokaza od rimske *Siscie*. Radi se o 30 rimskih milja. Cesta je sagrađena u vrijeme cara Maksima, negdje u periodu od 235. do 238. godine.⁶¹

U vrijeme kasne antike glavni način ukopa bila je inhumacija, a rjeđe incineracija. Nekropole su se uglavnom nalazile uz glavne ceste koje su povezivale gradove, dok je ukop unutar areala

⁵⁵V. SOKOL, 1998, 10

⁵⁶V. SOKOL, 1998, 12

⁵⁷V. SOKOL, 2019, 102

⁵⁸V. SOKOL, 2012, 200

⁵⁹V. SOKOL, 1998, 14

⁶⁰H. GRAČANIN, 2010b, 144

⁶¹I. KAMPUŠ, I. KARAMAN, 1994.,15

naselja bio zabranjen. U grobovima se uz pokojnika mogao naći prilog u obliku keramičkih posuda ili oruđa i oružja. Osim toga, pokojnici su na sebi nosili dijelove nošnje i nakita. Iako je ukapanje unutar naselja bilo zabranjeno, na Kuzelinu je pronađen upravo jedan takav slučaj. Na području gornjeg platoa gradišta, upravo na mjestu gdje su pronađene antičke nastambe, pronađen je i ukop odrasle ženske osobe. Pored njezinog lijevog ramena pronađen je novac cara Valensa te dijelovi jedne keramičke posude uz glavu. Nosila je 2 naušnice i 4 narukvice na lijevoj ruci.⁶²

Krajem 4. stoljeća kada na vlast rimskog Carstva dolazi Gracijan, on za Augusta istočnog carstva postavlja Teodozija. Budući da navale Vizigota, Ostrogota, Franaka i Alamana nisu slabile, Gracijan i Teodozije odlučili su umjesto otpora, odabrati suradnju s germanskim narodima. Dolazi i do promjena u religijskoj strukturi, gdje je poganska vjera sve manje dozvoljena, a 382. godine potpuno zabranjena. Promjene koje su nastale u carstvu nisu odgovarale svima, posebno višim vojnim zapovjednicima. Tako se na prostoru Bretanije javio još jedan august, kojeg su na tu poziciju postavile njegove postrojbe, Magn Klement Maksim.⁶³ Maksim je svoju vlast proširio na područje Galije i Hispanije, dok je Teodozije ojačao svoju vlast na području Ilirika. Godine 384. Maksim i Teodozije sklapaju mir, a barbarski narodi se počinju naseljavati na području Ilirika.⁶⁴ Već 378. godine Maksim se buni i počinje s osvajanjem Italije. Valentinijan, kojemu je na vlast bila prepuštena Panonija, zove u pomoć Teodizija s Istoka. Teodozije, koji je već u svoju vojsku uključio i barbare, krenuo je u oslobođenje Siscije, koju je Maksim prethodno osvojio. Nakon što je Teodozije vratio Sisciju, krenuo je prema Poetoviju.⁶⁵ Kuzelin se nalazi na trasi koja veže ta dva centra.⁶⁶ S obzirom na opus nalaza koji je pronađen na Kuzelinu i uokolo njega, postoji vjerojatnost kako je okršaj Teodozijeve vojske i Maksimove izbio i na ovom mjestu. Budući da je dio Teodozijeve vojske činilo i barbarska populacije, oni se mogu povezati s nalazima germanskog porijekla, a nalazi upotrebljenih strelica, pokazuju kako je tu vjerojatno i došlo do sukoba.⁶⁷

Dolazi do brojnih pljački i nemira, zbog čega se stanovništvo sve više naseljava na uzvišenim utvrđenim lokacijama, refugijima. Nalazi ostava u koje je stanovništvo sakrivalo svoju

⁶²V. SOKOL, 1998, 13; V. SOKOL, 2012, 200

⁶³E. CRAVETTO, 2007, 664-667

⁶⁴M. HOTI, 1992, 150

⁶⁵J. KLEMENC, 1953, 80

⁶⁶M. HOTI, 1992, 152

⁶⁷V. SOKOL, 2012, 200-201, V. SOKOL, 2005, 110

najvrjedniju imovinu, također pokazuje nemirno stanje u carstvu. Jedna takva pronađena je na području Zagreba, u Trnavi kod Markuševca. Lokacije na uzvisinama, koje su dotad uglavnom služila samo kao privremena skloništa, sada dobivaju i stambenu ulogu. Njihova funkcija sada je bila usredotočena na dugoročno prebivanje stanovnika na tom mjestu.⁶⁸ Osim Kuzelina, jedan je takav primjer i utvrda Tepčina Špica sa zapadne strane Medvednice. Po strukturi gradnje, gdje je opeka umiješana u žbuku, zaključuje se kako je ovaj lokalitet nastao u vrijeme kasne antike. Sa sjeverne strane nije poznata nikakva obrambena struktura uokolo refugija, ali vidljiv je nagib terena obrambenim jarkom s istočne strane lokaliteta. Ulomci keramike, koji su pronađeni na vrhu brda gdje se smjestila Tepčina Špica, datiraju u antičko doba.⁶⁹ S obzirom na stanje u carstvu, te potrebi za obrambenim središtima, vrlo je vjerojatno kako je i ovaj lokalitet imao sličnu funkciju Kuzelinu. Na ovaj način pojačala bi se sigurnost na ruti ceste koja od Audautonije ide prema Poetoviu.⁷⁰

Posljednja faza naseljavanja na Kuzelinu istovremena je vladavini cara Teodorika. Nakon što je lokalitet napušten u periodu kraja 5. i početka 6. stoljeća, V. Sokol mišljenja je kako ponovno dolazi do obnove života. Sredinom 6. stoljeća na ova područja dolaze Langobardi. Područje uz rijeku Savu nije bilo obuhvaćeno ratnim zbivanjima, kao što je to bila situacija s alpsko-dunavskim i srijemsko-donjopanonskim prostorom. Prsten koji je pronađen u današnjem Samoboru povezuje se s Langobardima, klasičnog arhitektonskog tipa karakterističnog za langobardske nekropole, kakve su po prilici pronađene i na langobardskim nekropolama u Kranjskoj.⁷¹ Vladimir Sokol tvrdi kako lokalitet Kuzelin ipak potvrđuje kako su Langobardi bili aktivni i sa sjeverne strane Medvednice. Prilikom odlaska s područja Panonije Savije, godine 547., posjetili su Kuzelin, a moguće tamo i boravili određeno vrijeme.⁷² Osim oružja, kao potvrdu o langobardskoj prisutnosti navodi i keramičke nalaze s lokaliteta.⁷³ Odlaskom Langobarda završava posljednja aktivna faza života na Kuzelinu. Sve do dolaska slavenskih naroda koji ovom lokalitetu daju ime Kuzelin koje je sačuvano do danas.⁷⁴

⁶⁸H. GRAČANIN, 2010b, 144

⁶⁹M. OBAD ŠČITAROCI et. Al., 2015, 75

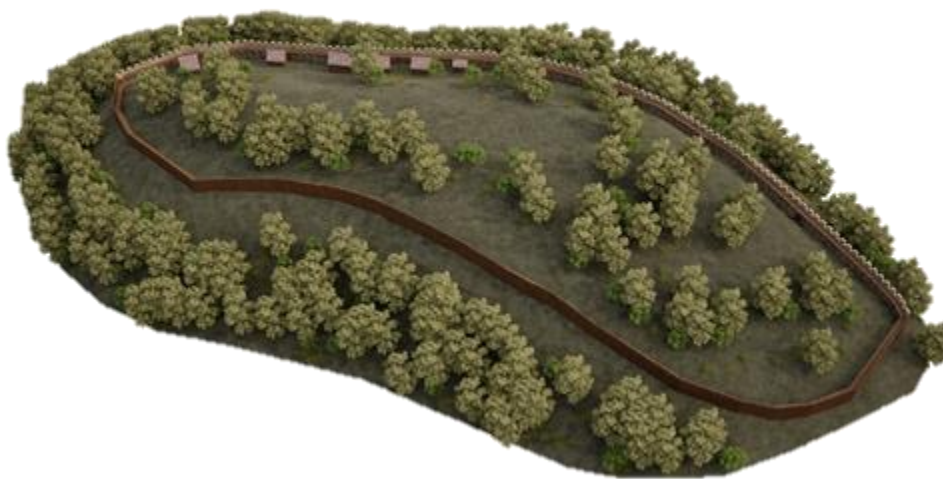
⁷⁰V. SOKOL, 1998, 12

⁷¹K. SIMONI, 1981, 156

⁷²V. SOKOL, 1998, 16-18

⁷³H. GRAČANIN, 2010, 146

⁷⁴V. SOKOL, 2004, 202

Prilog 6. Izgled kasnantičkog lokaliteta Kuzelin (V. SOKOL, 2019, 103)

V. Metalni nalazi

A. Ukrasna oprema

1. Fibule

Fibula se kao uporabni predmet koristi od prapovijesti, a razvila se u starijem brončanom dobu. Prvenstveno je bila izrađivana od kosti i kože, a tek kasnije od metala. S vremenom je njezina funkcija postala više dekorativne naravi, gdje je fibula nošena kao znak društvenog ili ekonomskog statusa. Zbog toga je i njezin izgled poprimio niz varijacija i dekorativnih dodataka. Fibula se nosila tako da joj je glava bila zakrenuta prema dolje, a držač prema gore. Uobičajeno je bilo da muškarci fibule nose na desnom ramenu, dok su ih žene nosile na oba ramena, pojedinačno ili istovremeno.⁷⁵ U rimskom svijetu, osim na odjeći, često je nošena na glavama, kako bi pridržavala frizure. Također je korištena kao dio vojne opreme, gdje je pridržavala vojne ogrtače ili se koristila kao pojasna kopča. Osnovni dijelovi svake fibule jesu igla i tijelo. Tijelo se još moglo dijeliti na glavu, luk i nogu fibule. Način spajanja igle fibule za glavu, jedan je od karakteristika koji je kategorizirao vrstu fibula. Tako je igla mogla biti pričvršćena zglobnim mehanizmom ili spiralnom oprugom.⁷⁶

⁷⁵ R. KOŠČEVIĆ, 1980, 7

⁷⁶ S. PETKOVIĆ, 2010, 15

a) Prstenaste fibule

Najbrojnija vrsta fibula koja je nalažena na lokalitetu Kuzelin jesu prstenaste fibule. Imaju oblik prstena odnosno obruča, a osnovna podjela temelji se na načinu uvijanja krajeva fibula. Tako se po tipologiji Sofije Petković mogu podijeliti na prstenaste omega, prstenaste fibule sa spiralno uvijenim ili proširenim zadebljanim krajevima te prstenaste fibule s puno livenom stopom.⁷⁷ Prema unosu nalaza iz 2010. godine, na Kuzelinu je pronađeno ukupno 21 fibula ovog tipa. One variraju po izgledu i veličini. Sve se mogu identificirati kao prstenaste otvorenih krajeva.⁷⁸

Zajedno s omega fibulama Emill Rihe smješta ih u zajedničku grupu 8, gdje su prstenaste fibule s omega završetkom stavljene pod jedan tip, a prstenaste uvijene poseban tip, u čiji bi podtip prstenastih spiralnih spadale fibule s Kuzelina.⁷⁹ Prstenaste fibule spiralnog kraja podijeljene su pak na otvorene i zatvorene. Adnan Busuladžić je temeljem nalaza fibula iz Mogorjela, otvorene prstenaste fibule podijelio u tri osnovne varijante. Prva varijanta su one s rombičnim presjekom luka. Sljedeća varijanta su one s pločastim presjekom luka, a posljednja su one s okruglim presjekom. Specifične su za razdoblje 3. i 4. stoljeća, u isto vrijeme kada na lokalitetu Kuzelin dolazi do većih društvenih i građevinskih aktivnosti. Na otvorenim prstenastim fibulama krajevi su se savijali te bi se zatim okretali prema naprijed. To je bilo omogućeno zahvaljujući žici koja je na krajevima bila napravljena u obliku tanke ploče.⁸⁰ Igla koja je bila pričvršćena za tijelo, slobodno se mogla kretati po njemu. Fibule su se kopčale tako da bi se igla probila kroz tkaninu, zatim bi se stanjeni vrh igle provlačio kroz otvoren dio fibule. Tijelo fibule bi se na kraju zakrenulo za 90 stupnjeva, čime bi fibula stajala na jednom mjestu.⁸¹

Koristeći kategorizaciju A. Busuladžića, prstenaste fibule s Kuzelina uglavnom pripadaju varijanti rombičnog presjeka, ali ima i primjeraka okruglih i pločastih. Fibula 1. napravljena od željeza tehnikom lijevanja, jedna je od dvije prstenaste fibule pločastog presjeka. Karakteristična je za drugu polovicu 4. stoljeća, a obilježava ju i trn koji je duži od promjera same fibule.⁸² Druga pločasta prstenasta fibula nađena je istraživanjima 1982. godine te joj nedostaje trn (Slika

⁷⁷S. PETKOVIĆ, 2010, 220, 222; Fibule s Kuzelina spadaju u prstenaste sa spiralno uvijenim krajevima

⁷⁸S. PETKOVIĆ, 2010, 220, 222

⁷⁹E. RIHA, 1979, 208-209

⁸⁰A. BUSULADŽIĆ, 2009, 27

⁸¹I. ARTUKOVIĆ, 2015, 208

⁸²V. SOKOL, 1998, 22, pr 13 A. BUSULADŽIĆ, 2009, 27 varijanta 2 ; Fibula je promjera 6 centimetara

2.).Promjera je 4 centimetra, na vanjskoj strani obruča vidljiv je ukras u obliku utiskivanih linija.⁸³

Jedan primjerak mogao bi se identificirati kao prstenasta fibula kružnog presjeka (Slika 3.)⁸⁴, ali moguće je kako je kružni presjek rezultat korištenja fibule, ali i oštećenja s vremenom u kontaktu sa zemljom.⁸⁵ Ostale fibule su uglavnom rombičnog presjeka⁸⁶, te se svojim izgledom ne razlikuju jedna od druge. Varira jedino dužina trna koji je u nekim slučajevima duži od promjera fibule (kao na primjeru 4.)⁸⁷, jednaka dužini promjera (Slika 5.)⁸⁸ ili kraći od promjera fibule (Slika 6.). Može se još izdvojiti primjerak (Slika 7.) koji je rombičnog presjeka, ali s gornje strane luka ima dekoraciju u obliku urezane dvije linije koje prate čitavu dužinu luka.⁸⁹

Nekoliko je primjeraka koji su loše očuvani, pa se ne mogu odrediti karakteristike ni sa sigurnošću reći radi li se o fibulama ili dijelovima pojasnih kopči.

⁸³ V. SOKOL, 1994, 206 tabla 1, V. SOKOL, 1994, 146, primjer 363. d

⁸⁴ V. SOKOL, 1998, 22; Fibula je promjera 3 centimetra

⁸⁵ A. BUSULADŽIĆ, 2009, varijanta 3

⁸⁶ A. BUSULADŽIĆ, 2009, 27 Varijanta 1

⁸⁷ V. SOKOL, 1994, 206 tabla 1 primjer 6

⁸⁸ V. SOKOL, 1994, 206 tabla 1 primjer 8

⁸⁹ V. SOKOL, 1994, 206 tabla 1 primjer 4

b) Lukovičaste fibule

Iako ne najbrojnija vrsta fibula na nalazištu, najučestaliji i najbolje prepoznatljiv tip jesu lukovičaste fibule. Ime su dobile temeljem izgleda, gdje zadebljanja na kraju luka izgledaju nalik lukovicama. Rasprostiru se po teritoriju čitavog carstva, ali najčešće se pronalaze na području Podunavlja i Panonije.⁹⁰ Smatra se da su i nastale na području Podunavlja, razvojem iz T fibula krajem 3. stoljeća. Kroz 4. stoljeće bile su glavni i najviše upotrijebljen tip lučnih fibula, a koristile su se sve do kraja 6. stoljeća. Lukovičaste fibule s Kuzelina uglavnom se datiraju u 4. stoljeće.⁹¹ Radi se o dvodijelnim lučnim fibulama koje na kraju poprečne grede osnovice luka imaju sa svake strane po lukovicu, te jednu lukovicu na gornjoj strani osnovice luka. Sve lukovičaste fibule nađene na lokalitetu napravljene su od bronce tehnikom lijevanja, iako je za ovu vrstu fibula prisutna i izrada od zlata i srebra. Prilikom izrade, lukovice koje se nalaze na poprečnim stranama luka lijevane su zajedno s tijelom fibule, dok se gornja lukovica naknadno nadodavala.⁹² Jednom primjerku fibule s lokaliteta (Slika 8.) nedostaje gornjalukovica, dok je jedna od poprečnih zamijenjena lukovicom drugačijeg oblika od izvorne.⁹³ Iako su na fibule napravljene preinake, temeljem izgleda zglobnog tuljca šesterokutnog presjeka i ukrasom pri vrhu te jednom facetiranom lukovicom, ova bi se fibula prema E. Rihi mogla smjestiti u tip Keller 1B.⁹⁴

Ova vrsta fibula bila je često ukrašavana na gornjoj strani zglobnog tuljca u obliku ukrasnog dodatka. Noga fibule je uvijek bila ukrašena, a taj ukras mogao se širiti i do sredine luka kao što je i na primjercima s lokaliteta. Bogato su dekorirani urezanim kružićima, urezima ili valovnicama. Primjerci 9., 10. i 11.⁹⁵ se temeljem ukrasa na nozi mogu tipološki smjestiti pod tip Keller 3 ili 4.⁹⁶ Također i lukovice koje su se nalazile na kraju luka mogle su definirati izgled

⁹⁰ R. KOŠČEVIĆ, 1980, 35

⁹¹ V. SOKOL, 1998, 14

⁹² I. ARTUKOVIĆ, 2015, 205

⁹³ V. SOKOL, 1994, 206, TABLA 1; V. SOKOL, 1998, 11, 21 V. SOKOL ju je smjestio u tip 2b po Prötelu i datirao u prijelaz 3. u 4. stoljeće

⁹⁴ E. RIHA, 1979, 173; S. IVČEVIĆ, 1999, 138 (analogija s fibulom 19) – datacija fibule bi tada bila u razdoblje od 290 do 320 god; 1B tip i zbog noge ukrašene jednostavnim profiliranim ukrasom

⁹⁵ V. SOKOL, 2004, 208, TABLA 5 PRIMJER 9

⁹⁶ E. RIHA, 1979, 175; smješta ih u tip Keller 4A

Tipovi Keller 3 i 4 se razlikuju samo po odnosu duljina luka i noge, ali na primjercima 10 i 11 sačuvani su samo djelovi noge, zbog čega se ne može sa sigurnošću reći kojem tipu točno pripadaju. Tip Keller 4a/3b je karakterističan po koncentričnim kružnicama po nozi a 3c/4b je s dvostrukim volutama na nozi; datacija ovih fibula

fibule, razlikovati se po obliku. Tako postoje one jajolikog, okruglog ili facetiranog oblika.⁹⁷ S tipom Keller 3 javljaju se lukovice prvenstveno okruglog izgleda. Tako bi se primjerci 12.⁹⁸ i 13. mogli smjestiti u tip Keller 4c.⁹⁹ U ovu grupu mogla bi se smjestiti i fibula 14., od koje je sačuvana samo lukovica i jedan mali dio zaglavne pločice koja je trapezastog oblika.¹⁰⁰

Prostorno najbliže analogije ovim fibulama možemo naći u okolici Kuzelina, na nekim lokalitetima koji su bili u doticaju s ovim. Primjer je lukovičasta fibula iz Donje Glavnice, na kojoj je vidljiv ukras pasjeg skoka., zatim fibula iz Novog Čiča.¹⁰¹ Poveznice se mogu naći na teritoriju današnje Hrvatske i šire, primjerice fibule iz vojnog logora Tilurij¹⁰², Asserije¹⁰³, Siska¹⁰⁴, lukovičaste fibule iz Visokog¹⁰⁵ i druge.

prema Kelleru je od 350. do 380., a po Jobbsu su te dvije skupine zajedno datirane u razdoblje od 340. do 390. god;
S. IVČEVIĆ, 1999, 139

⁹⁷E. RIHA, 1979, 173

⁹⁸V. SOKOL, 1998, 21, FIBULA 9

⁹⁹temeljem trapezoidnog oblika zaglavne pločice i različitih ukrasa na nozi

¹⁰⁰S. IVČEVIĆ, 1999, 139 – nedostaje noga fibule kod 14 pa se ne može sigurno odrediti je li stvarno Keller tip 4a
Tipovi 3 i 4 imaju zaglavnu pločicu trapezastog, pravokutnog ili šesterokutnog oblika

¹⁰¹V. SOKOL, 1994, KATALOG STR 112 FIB 174, 176

¹⁰²S. IVČEVIĆ, 2011, 174, PRIMJERI 34 I 35

¹⁰³S. IVČEVIĆ, 2009, 98; primjerci 18 i 19

¹⁰⁴R. KOŠČEVIĆ, 1975, 54-55

¹⁰⁵A. BUSULADŽIĆ, 2019, 22 TABLA 2

c) *Koljenaste fibule*

Krajem 1. stoljeća javlja se još jedna vrsta fibula, takozvane koljenaste fibule. Ime su dobile po luku koji se savijao u obliku koljena gotovo pod kutom od 90 stupnjeva. Koriste se sve do početka 4. stoljeća te se mogu naći diljem čitavog Carstva. Mnogobrojnije su ipak na prostoru Istočnog carstva. Zanimljivo je kako je veća koncentracija nalaza ove vrste fibula u i uz vojne logore, što ukazuje da su ih u velikoj mjeri nosili vojnici. Ali to ne znači kako ova vrsta fibula nije bila prisutna i kod civilnog stanovništva. Postoji više teorija porijekla koljenastih fibula. Jedna je kako su one potekle od sjeverno-europskih tipova fibula, koju zastupa Almrigen¹⁰⁶, a druga teorija kako su se zapravo razvile od snažno profiliranih fibula čiji je predvodnik Pattek.¹⁰⁷ Istraživanjima je do 2010. godine na Kuzelinu pronađen samo jedan primjerak koji se može pripisati koljenastim fibulama. Koljenaste fibule mogle su biti spiralne, ili zglobne, gdje se ove spiralne datiraju u ranija razdoblja.¹⁰⁸ Tipološki se mogu razlikovati dvije vrste temeljem različitih mehanizama za kopčanje. Prvi tip definiran je opružnim mehanizmom. U ovom slučaju 8 do 10 spirala može biti ili direktno pričvršćeno na glavu fibule, ili zatvoreno u kućište polukružnog oblika. Takav primjerak je i fibula (Slika 15.) s lokaliteta na kojoj je vidljiv niz od 8 spiralnih navoja.¹⁰⁹ Ovaj nalaz možemo povezati s podjelom fibula Sofije Petković iz Srbije, gdje bi ova fibula spadala u koljenaste fibule sa spiralnom glavom, tip 18a, koje su karakteristične po polukružnoj pločastoj potpornoj gredi.¹¹⁰

Izgled glave fibule varirao je od onih polukružnog, kao i na kuzelinskom primjerku, do četvrtastog ili trokutastog oblika. Iz glave se dalje nastavlja luk koji se uzdiže okomito, te se pod kutom od oko 90 stupnjeva spušta u nogu fibule. Kratka noga uglavnom je završavala trnom ili dugmetom. Koljenaste fibule često su bile i dekorirane, najčešće su to bili motivi „vučjih zubi“, razni X motivi, ili dodaci na fibuli u obliku perla i punciranja. Na primjerku koljenaste fibule 15 vidljiva je jedino dekoracija na glavi fibule, u obliku utisnutih trokuta (vučji zubi) na

¹⁰⁶ O. ALMRGEN, 1923, 111

¹⁰⁷ E. PATEK, 1942, 130

¹⁰⁸ I. ARTUKOVIĆ, 2015, 202

¹⁰⁹ V. SOKOL, 1998, 21, FIBULA 7

¹¹⁰ S. PETKOVIĆ, 2010, 128

mjestu spajanja luka i glave fibule.¹¹¹ Slične dekoracije bile bi i fibule iz fundusa Muzeja broskog Posavlja.¹¹²

¹¹¹ V. SOKOL, 1998, 11 On ju datira u 2. Polovicu 3. stoljeća

¹¹² I. ARTUKOVIĆ, 2015, 202-205, 2. Vrsta fibula

d) Snažno profilirane fibule

Najčešće zastupljen tip fibule u Hrvatskoj iz rimskog doba jesu snažno profilirane fibule. Razvojno su im prethodile fibule kasnolatskih oblika koje je karakteriziralo zadebljanje na luku i držač perforiranog oblika, a vjeruje se da su nastale na području Panonije i Norika.¹¹³ Vidljive su promjene koje su se javljale s vremenom i razvojem ovih fibula. Tako su fibule ranijeg razdoblja, koje su korištene u 1. stoljeću, specifične po posjedovanju zaglavne pločice. Kod ovih oblika javlja se jako dugačka noga te stepenaste perforacije na držaču za iglu. Kasnijim oblicima nedostaje zaglavna pločica, a držač za iglu punog je izgleda odnosno gube se perforacije. Osim toga, karakterizira ih izgled glave fibule, koja je samo u luku blago proširena (kao što je vidljivo na primjercima 16. i 17.).¹¹⁴ Proizvodnja snažno profiliranih fibula vršila se i u lokalnim radionicama. Jedna od takvih utvrđena je u *Siscii*, temeljem nađenih nedovršenih i nedorađenih poluproizvoda, ali i velike količine nalaza ove vrste fibula.¹¹⁵ Dekoracija se javlja na području glave luka i noge. Motivi su jednaki onima na prethodno obrađenim fibulama, motiv „vučjih zubi“ ili trokuta. Izrađivane su od raznog materijala, srebra, olova, bronce.¹¹⁶

Na Kuzelinu je do 2010. godine pronađeno svega 4 fibula koje se sigurno mogu pripisati ovoj vrsti i jedan primjerak koji vjerojatno pripada snažno profiliranim fibulama. Dva primjerka gotovo da su sačuvana u potpunosti te im nedostaju samo igla i opruga¹¹⁷. Budući da im svima nedostaje zaglavna pločica, datiraju u kasniju proizvodnju ovih vrsta fibula, što odgovara i razdoblju ponovnog naseljavanja na lokalitet, odnosno kraj 2. stoljeća.¹¹⁸ Svi primjerci mogu se tipološki svrstati u fibule tipa Almgren IV, a primjerci 16¹¹⁹ i 17 konkretnije u Amlgren IV-73.¹²⁰ Uspoređujući nalaze s nalazima s područja Srbije, ove fibule mogle bi se pripisati tipu 13 D-noričko-panonske izrazito profilirane fibule, prema Sofiji Petković.¹²¹

¹¹³E. RIHA, 1979, 73

¹¹⁴I. ARTUKOVIĆ, 2015, 191-192

¹¹⁵R. KOŠČEVIĆ, 1975, 55

¹¹⁶H. VULIĆ, 2012, 102-103

¹¹⁷V. SOKOL, 1994, 206, TABLA 1 PR 1

¹¹⁸V. SOKOL, 1998, 10

¹¹⁹Dimenzije fibule su: dužina=5 centimetara, visina=3,35 centimetara i širina=1,7 centimetara

¹²⁰E. RIHA, 1979, 74;kräftig profilierte Fibeln po Amlgrenu

¹²¹S. PETKOVIĆ, 2010, 79-80; U tip 13C spadaju snažno profilirane fibule bez potporne grede, s uzdužnim rebrom i jednim astragaloidnim ili polukružnim zadebljanjem na luku i stopom s dugmetastim završetkom (Almgren Gruppe IV, Typ 83 – 84; Jobst Typ 5 c – d)

Primjerci 18, 19 i 20 ne mogu se uže tipološki smjestiti jer su sačuvani samo mali dijelovi fibula. Primjerak 18 predstavlja ulomak noge s dugmetom na vrhu i dvije rupice. Primjerak 19 sačinjava samo sačuvana glava fibule koja je direktno spojena s mehanizmom za kopčanje.¹²² Tu je uvršten i ulomak fibule 20. od koje je sačuvana noga i polovica luka s perforiranim proširenjem na vrhu.¹²³

¹²² V. SOKOL, 2004, 208 TABLA 5 PRIMJER 7

¹²³ Muzejska dokumentacija

e) Zoomorfne fibule

Zoomorfne fibule mogle su se javljati kao pločaste fibule dekorirane zoomorfnim motivom sa zglobnom glavom, ili kao plastične zoomorfne fibule sa spiralnom glavom. Plastične zoomorfne javljale su se u područjima jačeg germanskog utjecaja, što obuhvaća i prostor današnje Hrvatske. Uglavnom su rađene lijevanjem u jednom komadu, a mehanizam za kopčanje napravljen je s donje strane. Motivi su varirali, ovisno o lokalnim i regionalnim utjecajima, ali najčešće su to bili motivi ptica, dupina, konja i insekata.¹²⁴

Pojava zoomorfnih fibula u obliku cikade javlja se s dolaskom Huna na području provincije Panonije. Prvu podjelu cikada nakita napravio je H. Kuhn koji je temeljem zbirke od 63 cikada fibula napravio studiju koja je objavljena 1936. godine. Povezao je ovaj motiv sa sarmatskim utjecajima na germanske narode, koji su ga prvotno preuzeli s područja Kine u doba dinastije Han. Motiv cikada postao je najpoznatiji motiv Ostrogota u vrijeme Velike seobe naroda.¹²⁵ Dativaju se u vrijeme kasne antike, otprilike 5. stoljeće. Neki autori, kao J. Kovačević, ovu su vrstu materijala povezali s kasnoantičkim materijalom, iako je veća vjerojatnost kako je to prvenstveno materijal germanskih naroda. Motiv cvrčka za njih je imao simbolično značenje, vrlo vjerojatno u smislu uskrsnuća ili ponovnog rođenja. Korištenje ovog insekta kao amulet povezuje se sa sposobnošću da, kada se opasnost nalazi u blizini, cvrčak naglo prestane s cvrkutom. Fibule i ostali dijelovi nošnje s ovim motivom rađene su od bronce, srebra i zlata, te ukrašavani raznim tehnikama i motivima.¹²⁶

Zdenko Vinski je 1957. godine obradio nakit s motivom cikada s područja Jugoslavije. Temeljem nalaza iz Siska, došao je do zaključka kako je ovaj motiv karakterističan za Ostrogote, ali nije odbacio utjecaj kasnoantičke proizvodnje.¹²⁷

Zoomorfne fibule po tipologiji Sofije Petković fibula s područja Srbije spadaju pod grupu 7, odnosno figuralno oblikovane fibule, gdje bi fibula u obliku cikada spadala u varijantu M odnosno- fibule u obliku insekata. Tako bi se primjerak fibule s motivom cikade pronađen u Botošu, gdje je insekt prikazan raširenih krila mogao uzeti kao analogija fibuli cikade s Kuzelina.¹²⁸

¹²⁴ E. RIHA, 1979, 89

¹²⁵ H. KUHN 1936 101-105

¹²⁶ A. RAPAN PAPEŠA, 2010, 8-9

¹²⁷ Z. VINSKI, 1991, 156-157

¹²⁸ S. PETKOVIĆ, 2010, 197, 214

Fibula 21. prikazuje cvrčka raširenih krila.¹²⁹ Vidljiva je dekoracija u obliku uzastopnih linija na leđima cikade, a i glava cvrčka kreativno je definirana linijama i polukrugovima koji kreiraju izgled očiju. Fibuli nedostaje jedino igla za kopčanje, dok su ostali dijelovi dobro sačuvani.¹³⁰ Na području Hrvatske i bivše Jugoslavije može se naći mnoštvo analogija ovoj fibuli, od koje se može izdvojiti primjerak iz kolekcije Ivana Vinkova iz Vinkovaca. Radi se o fibuli motiva cikade kojoj je glava odvojena od tijela, krila su blago raširena i malo manja od tijela.¹³¹

¹²⁹ V. SOKOL, 1998, 22, FIB 12

¹³⁰ A. RAPAN PAPEŠA, 2012, 424

¹³¹ A. RAPAN PAPEŠA, 2010, 8

f) Lučne fibule sa spiralnom glavom

Još jedan tip fibule koji se pronalazi na lokalitetu su lučne fibule. Iako nemnogobrojan nalaz, dva primjerka koja su evidentirana, dokaz su prisutnosti i ove vrste fibula. Lučne fibule karakteristične su za kraj 3. i 4. stoljeća.¹³² Već spomenute lukovičaste fibule spadaju pod lučne fibule, ali kao poseban tip. Primjerci 22 i 23¹³³ mogu se okarakterizirati kao lučne fibule, ali ih je teško definirati po užoj tipologiji. Obje bi se mogle smjestiti, po podjeli Sofije Petković, u lučne fibule sa spiralnom glavom, koje su definirane svojim jednostavnim izgledom, polukružnim lukom koji se visoku uzdiže iznad spiralne glave. Petković je ovu vrstu fibula podijelila u 6 različitih varijanti, gdje bi se ove fibule mogle smjestiti u tip C. Koristeći se tom tipologijom, datacija bi bila u periodu od kraja 4. stoljeća do kraja 5. stoljeća.¹³⁴ Obje fibule imaju karakteristično iskucan početak luka oko držača osovine. Opruga je kod jedne fibule s 5 navoja (22.), a kod druge sa 6 navoja (Slika 23), te posjeduju unutarnju tetivu uokolo luka.¹³⁵ Ovakve slične fibule koje se svrstavaju u fibule sa spiralnom konstrukcijom spominje R. Košćević kao dio nalaza fibula iz Siska.¹³⁶

¹³² Muzejska dokumentacija

¹³³ V. SOKOL, 2006, 151; Dimenzije fibule: duž=5,4 cm, v=2,3 cm, š=1,9 cm

¹³⁴ S. PETKOVIĆ, 2010, 230

¹³⁵ Muzejska dokumentacija; fibula 22 na sebi ima ukrase kroz čitavu duljinu luka, a nastavlja se i na nozi fibule; fibula 23 na nozi ima dekoraciju u obliku poprečnih linija

¹³⁶ R. KOŠĆEVIĆ, 1980, 32, 33, posebno je slična fibula 262

g) Zglobne fibule s emajlom

Jedan poseban primjerak fibule s lokaliteta jest fibula pronađena istraživanjima 2004. godine.¹³⁷ Izgleda je karakterističnog za fibule koje su se ukrašavale emajlom. Na konkretnom primjerku s lokaliteta nisu vidljivi tragovi ukrašavanja emajlom, iako to ne negira tu mogućnost. Izgledom bi se ova fibula mogla uvrstiti u zglobne fibule ukrašene emajlom, i to u tip 12A¹³⁸, dok je Emille Riha ove fibule skupno stavio pod broj 5.17, takozvane „EmailbügelInfibeln“.¹³⁹ Ova vrsta fibula proizvodila se i dizajnirala ovisno o željama kupca, zbog čega je svaki primjerak jedinstven. Ono što karakterizira ovaj tip fibula, osim načina ukrašavanja, jest: slabo izvijen-gotovo vodoravan luk, zglobni mehanizam, glava pločasta trapezoidnog ili polukružnog oblika. Također, luk je mogao biti pravokutno oblikovan, s geometrijskim udubljenim ukrasima koji se ispunjavao emajlom. Takav je i primjerak fibule (Slika 24.), koji na pravokutnom luku ima utisnuta udubljenja i urezane poprečne linije.¹⁴⁰ Jedan takav sličan primjerak pronađen je u Beogradu, rimskom Singidunumu. Dekoracija i izgled gotovo su identični, osim što je na primjerku iz Srbije noga fibule figuralno prikazana kao glava zmije, dok je noga kuzelinskog primjerka jednostavnijeg lunulastog završetka. Ove se fibule datiraju u kraj 1., početak 2. stoljeća, što je ranije u odnosu na početak rimskih aktivnosti na Kuzelinu, ali moguće je kako je ova fibula na lokalitet došla kasnije, ili su ju stanovnici doseljenjem donijeli na lokalitet.¹⁴¹

¹³⁷ V. SOKOL, 2005, 110

¹³⁸ S. PETKOVIĆ, 2010, 70

¹³⁹ E. RIHA, 1979, 154

¹⁴⁰ Dimenzije fibule: duž=4,7 cm, š=2,0 cm

¹⁴¹ V. SOKOL, 2005, 110, On ju je datirao u 3. stoljeće; S. PETKOVIĆ, 2010, 73

2. Igle

a) *Ukrasne igle*

Predmet koji se također nosio kao ukras na tijelu jest ukrasna igla. Ona je često služila kao ukosnica za pridržavanje i ukrašavanje frizura. Diferencija igala koje su se nosile na odjeći i onih za kosu temelji se na njihovoj veličini, pri čemu bi igle nošene na odjeći bile razmjerno veće. Uglavnom su izrađivane od kosti, ali postoje i primjerci od bronce, srebra, zlata ali i stakla.¹⁴² Problematika igala jest njihovo teško precizno datiranje jer se istovremeno javlja više različitih formi koje najčešće tu formu preuzimaju od primjeraka prethodnih razdoblja. Ova vrsta nalaza prvenstveno se pronalazila kao prilog u ženskim grobovima. Razlikuju se temeljem izgleda glave, gdje se tipološki mogu svrstati u one neukrašene, jednostavne i s ukrašenom glavom.¹⁴³ Tipologiju igala obradilo je više autora, iako se za ovo područje najviše koristi podjela Sofije Petković.¹⁴⁴ Ruža Sekso pod zajedničku kategoriju toaletnih igala stavlja ukosnice, igle za razdjeljivanje i kovrčanje kose te igle za nanošenje šminke i krema.¹⁴⁵

Kuzelin dosad ima dokumentirana tri primjerka koji se u dokumentaciji vode kao ukrasne igle. Brončana igla pod brojem 25., dužine 5,3 centimetra, ima glavu bikonično izvedenu, ukrašenu po dva ureza sa svake strane, dok je sama igla kružnog presjeka. Ovakve je igle Sofija Petković temeljem koštanih igala s područja Gornje Mezije, okvirno datirala u razdoblje 3. i 4. stoljeća - takozvane ukrasne igle s poliedarskom glavom, koje se još dijele u 3 varijante. Iгла s Kuzelina time se može datirati u vrijeme kasne antike. Takve slične pronađene su u Pontesu, Karatešu¹⁴⁶, rijeci Kupi¹⁴⁷. Emilie Riha ovu vrstu ukrasnih igala stavlja pod ukosnice, koje tipološki smješta u ukosnice s poliedarskom glavom.¹⁴⁸

Drugi primjerak ukrasne igle jest željezna igla 26., kružnog presjeka s okruglom, blago povijenom glavom u obliku lopatice.¹⁴⁹ Svojim izgledom upućuje na toaletni pribor koji E. Riha naziva žličicama za uši. Nisu uvijek nužno služile za čišćenje ušiju, već se njima moglo vaditi

¹⁴² A. CAR, 2018, 10

¹⁴³ R. KOŠČEVIĆ, 1991, 10

¹⁴⁴ S. PETKOVIĆ, 1995; njezina podjela na 18 tipova koja se temelji na obliku glave igle

¹⁴⁵ R. SEKSO, 2012, 103-104

¹⁴⁶ S. PETKOVIĆ, 1995, 31, tabela XI 1 do 17 primjerci

¹⁴⁷ A. CAR, 2018, 57 primjer 21

¹⁴⁸ E. RIHA, 1986, 109, varijanta 12 21, tabla 56

¹⁴⁹ Dimenzije igle: dužine: 7,9 cm i širine 0,3 cm

mirisno ulje i kreme iz bočica. Također se mogla koristiti i u medicinske svrhe, za čišćenje rana ili istiskivanje stranih tijela. Ovaj primjer mogao bi se staviti pod Rihinu E varijantu.¹⁵⁰

Posljednji primjerak koji je evidentiran kao ukrasna igla (Slika 27.), zbog većih dimenzija i oblika, osobno ne bih smjestila u tu kategoriju.¹⁵¹ Vjerojatno se radi o šilu ili predmetu o koji se vješao ključ o pojasu. Takva šila korištena su kroz antiku, a u vrijeme kasne antike germanizirani narodi se također koriste ovom vrstom predmeta. Tako se analogije mogu pronaći s antičkih lokaliteta, ali i kao dio nalaza ranog srednjeg vijeka.¹⁵² Ukoliko se doista radi o igli, analogija bi se mogla uzeti s nekropole Korita-Gradina, gdje je u grobu 30 pronađen sličan predmet, ali ukrašen cik cak linijama.¹⁵³

b) Pisaljke (stilusi)

Pismo je u antičko doba postalo dio svakodnevice, gdje su korišteni razni predmeti za pisanje, te predmeti po kojima se pisalo. Za pisanje na drvenim pločama koje su se premazivale voskom korištena su stila, odnosno pisaljke.¹⁵⁴ Njihova je funkcija bila dvojaka, jedan je kraj služio za pisanje, dok je drugi, u raznim oblicima, služio za brisanje napisanog. Materijal izrade, kao i kod ukrasnih igala, varirao je od kosti, drveta do metala. Ovisno o kontekstu nalaza, može se odrediti radi li se zapravo o pisaljka ili predmetima neke druge namjene.¹⁵⁵

U sustavu Muzeja Prigorja evidentirano je do 2010. godine više primjeraka pisaljki. Nekoliko njih su jednostavnog izgleda, bez ukrasa, gdje je donji vrh šiljast za pisanje, dok drugi vrh završava u obliku plosnatog proširenja koji je služio za brisanje (Slike 28, 29 i 30¹⁵⁶). Materijal izrade je uglavnom željezo, dok je jedan primjerak napravljen od bronce (Slika 31).¹⁵⁷ Radi se o igli, odnosno pisaljci kružnog presjeka, dužine 10,1 centimetara, dekoracijom izvedenom u vidu

¹⁵⁰ E. RIHA, 1986, 56, 60 – E varijenta karakteristična po okrugloj lopatici, dužoj ili kraćoj dršci. Ovaj primjer je kraće drške, što je uobičajeno za običnu žličicu za čišćenje ušiju koja je bila u svakodnevnoj upotrebi kod rimskog građana

¹⁵¹ Dimenzije: dužine 10,2 cm i širine 0,7 cm

¹⁵² N. MILETIĆ, 1970, 149

¹⁵³ I. MILIČEVIĆ CAPEK, 2009, 26, T. VIII grob 30

¹⁵⁴ S. PETKOVIĆ, 1995, 52

¹⁵⁵ M. KOVAČ, 2017, 89-92

¹⁵⁶ Ovaj primjerak nije konzerviran te se na njemu ne može vidjeti je li postojao kakav ukras. Za razliku od prethodnih, okruglog je presjeka

¹⁵⁷ D. BOŽIĆ, M. FEUGERE, 2004, 29,30, Mogu se lakše identificirati upravo po karakterističnom izgledu sa spatulom za brisanje; Od principata su brončane pisaljke jako rijetke, dok željezne prevladavaju. Kroz stoljeća se povećava broj brončanih

urezanih krugova pri vrhu. Njemu je slična i igla, odnosno stilus (Slika 32), sa sličnim ukrasom linija u gornjem dijelu tijela igle.¹⁵⁸ Na vrhu je vidljivo proširenje u obliku trokuta, koje je vjerojatno služilo za brisanje.¹⁵⁹ Ovakvi slični primjerci izvađeni su iz rijeke Kupe, pokraj Siska.¹⁶⁰ Također primjerak iz Gradeca pokraj Prapretnog može se uzeti kao analogija.¹⁶¹ Izdvojiti se može nalaz (Slika 33), koji je također evidentiran kao pisaljka. Razlikuje se od prethodno spomenutih po izgledu i postojanju dekoracije. Moguće kako se ovdje zapravo radi o ukosnici ili ukrasnoj igli neke druge namjene. Gornji dio igle blago je proširen i ukrašena urezanim krugovima koji su više koncentrirani kod proširenja. Po tijelu igle još su po dva para takvih urezanih linija. Drugi kraj igle je oštećen, zbog čega se ne može odrediti njezina izvorna dužina, a time i funkcija. Ukoliko se radi o ukosnici, po tipologiji Emilia Rihe, mogla bi se smjestiti u ukosnice s profiliranom glavom.¹⁶²

Predmet (Slika 34), koji se definira kao strugač, mogao bi biti pisaljka. Riječ je o željeznom "štapiću" okruglog presjeka, dužine 12, 4 centimetra. Jedna trećina predmeta je tanja i blago zašiljena prema vrhu. Druge dvije trećine predmeta malo su debljeg presjeka, te je vidljiva prstenasta dekoracija u dijelu gdje dolazi do proširenja promjera predmeta. Deblji kraj završava u obliku lopatice, što bi odgovaralo funkciji brisanja napisanog.¹⁶³

¹⁵⁸ Dužine je 10 centimetara

¹⁵⁹ V. SOKOL, 1998, 45 (pisaljka 136)

¹⁶⁰ A. CAR, 2018, 59, primjer 26

¹⁶¹ S. CIGLENEČKI, 1994, 244 (Primjer 15)

¹⁶² E. RIHA, 1990, 111 Varijanta 12.26

¹⁶³ Muzejska dokumentacija

3. Zvona

Zvona su potekla, još u vrijeme prapovijesti, s područja Bliskog istoka i Egipta, a u antički svijet dolaze već s Greima. Kod Rimljana su zvonca imala razne funkcije, magijske, kultne, instrumentalne, dekorativne, a posebno kao zaštita od uroka i zlih sila. Vrlo je učestalo bilo vješanje zvonaca oko vrata domaćih životinja, konja ili pasa, što je i danas praksa. Zbog toga se ova vrsta nalaza najviše povezuje sa stočarstvom.¹⁶⁴ Ovisno o kontekstu u kojem je zvonce pronađeno, teško je odrediti čemu je ono zaista služilo.¹⁶⁵ Kao glazbeni instrument koristili su se u više svrha, bilo da se radi o najavama raznih događaja, mjerenje vremena i sata, dio vojničke opreme i slično.¹⁶⁶

Zvonce pod brojem 35 napravljeno je od bronce. Budući da se radi o primjerku malih dimenzija, vjerojatno je služilo kao privjesak na nakitu ili kao dio vojničke ili konjske opreme. Pravokutnog je presjeka, a sačuvano je s kukicom za vješanje, što bi ga po Buškariolovoj tipologiji smjestilo u tip A I.¹⁶⁷ Vidljiv je ukras u obliku 3 usporedne linije, dvije pri dnu tijela zvonca i jedna po sredini.¹⁶⁸ Može se usporediti sa zvoncem koje je bilo dio narukvice, pronađena u Sisku, datiranog u kasnoantičko razdoblje.¹⁶⁹

Dva zvonca (Slika 36 i 37) napravljena su od željeza, ali su premazana broncom. Izgledom i veličinom karakteriziraju zvonca koja su se vješala govedu oko vrata. Dimenzijama veće zvonce (Slika 37) sačuvano je u potpunosti, sa željeznim klatnom te je vjerojatno pripadalo većoj životinji. Presjek mu je pri dnu jajolikog oblika. Drugo zvonce (Slika 36), malo je manjih dimenzija i ima oštećen polukružni luk za vješanje.¹⁷⁰ Oba bi zvonca po Buškariolu spadala u tip B, odnosno zvonca s kompaktno učvršćenim hvatištem. Užom kategorizacijom veće zvono (Slika 37) spadalo bi u tip B III a – zvono sa stožasto polujajastim dnom. Drugo bi zvono pripadalo skupini B II- zvonca četverokutnog presjeka dna s kružnim oblikom hvatišta.¹⁷¹

¹⁶⁴ A. BUSULADŽIĆ, 2014, 85

¹⁶⁵ T. KNIFIĆ I I. MURGELI, 1996, 62

¹⁶⁶ S. IVČEVIĆ, 2017, 252

¹⁶⁷ F. BUŠKARIOLI, 1990, 9

¹⁶⁸ V. SOKOL, 2004, 208, T.5 (pr. 8)

¹⁶⁹ R. KOŠČEVIĆ, 1991, 30, T VI 60

¹⁷⁰ V. SOKOL, 1994, 149 (zvonca pod br. 384)

¹⁷¹ F. BUŠKARIOLI, 1990, 9

Analogije ovim primjercima mogu se pronaći na teritoriju današnje Slovenije, konkretno primjerci pronađeni u Celju, Rifniku i Gradišću.¹⁷² A. Busuladžić navodi primjere zvona s područja Bosne i Hercegovine, koji bi se također mogli usporediti s ovima.¹⁷³ Također se analogije mogu pronaći u fundusu Arheološkog muzeja u Splitu, koje obrađuje F. Buškarioli.¹⁷⁴

¹⁷² T. KNIFIĆ I I. MURGELJ, 1996, 53-56

¹⁷³ A. BUSULADŽIĆ, 2014, 85-86

¹⁷⁴ F. BUŠKARIOLI, 1990, 12 (primjeri zvona tipa BII a), 13 (primjeri zvona tipa B III)

B. Vojna oprema i naoružanje

1. Pojasne kopče

Kožni vojnički opasač činio je važan dio opreme rimskog vojnika. Čak i kada vojnik ne bi imao na njemu obješen mač ili bodež, ovaj dio opreme na rimskim ulicama izdvajao je vojnika od običnog civilnog građana. Prvotno su vojnici nosili posebno mač, a posebno bodež, a s vremenom i oba oružja zajedno, zbog čega se povećala veličina opasača.¹⁷⁵ Početkom vladavine Rimskog Carstva, osim za nošenje oružja, pojas je služio kako bi se prebacio dio težine oklopa s ramena na bok. Kopčao se jednostavnim kopčama koje su imale karakterističan izgled slova D.¹⁷⁶

Kasnije, u doba kasne antike, pojas s vremenom gubi funkciju nošenja oružja, ali zahvaljujući često iznimnim ukrasnim motivima, nosi se prvenstveno radi svoje dekorativne funkcije. Vojnički opasač sačinjavao je kožni remen koji se kopčao pojasnom kopčom koja je bila pričvršćena šarnirom. Oružje se na pojas pričvršćivalo okovima, dok je s prednje strane pojasa, često visila i pregača s metalnim okovima.¹⁷⁷ Ovisno o dekoraciji i izgledu pojedinog dijela kopče, ona se mogla tipološki i terminološki svrstati. Osnovni dijelovi su pređica i trn, okov kopče i jezičac koji se nalaze na kraju kožnog remena koji se učvršćivao zakovicama za okov.¹⁷⁸ Tijekom 40 godina istraživanja na Kuzelinu, naišlo se na velik broj dijelova pojasnih kopči, koji se mogu različito datirati i tipološki svrstati. Nije pronađena nijedna potpuna pojasna kopča, ali su zato pronađeni svi dijelovi kopči pojedinačno.

¹⁷⁵ I. RADMAN-LIVAJA, 2004, 87

¹⁷⁶ S. IVČEVIĆ, 2004, 160

¹⁷⁷ E. VIŠIĆ-LJUBIĆ, 2006, 162

¹⁷⁸ T. FABIJANIĆ, 2009, 128

a) Pređice

Pređica je mogla biti dio pojasne kopče, ali isto tako povezana je s kopčanjem remena koji su služili za vješanje vrećica ili oruđa na opasač.¹⁷⁹ Također, koristile su se i za vezanje remenja obuće, čemu su potvrda i nalazi u grobovima uz noge pokojnika. Sastoje se od alke i trna, temeljem čije baze se stvara tipološko i vremensko kategoriziranje.¹⁸⁰

U fundusu metalnih nalaza s lokaliteta, više nalaza definirano je kao alke pređica. Nekoliko primjeraka imaju obruč jednostavnog kružnog oblika bez ikakvih posebnosti, zbog čega se ne može sa sigurnošću reći radi li se o dijelovima kopči, ili karičicama neke druge namjene. (Slika 38¹⁸¹, 39, 40, 41 i 42¹⁸²). Obične pređice ovalnog oblika (Slika 43), ukoliko su pripadale pojasnim kopčama, pojavljuju se u 4. stoljeću, a s njima i pređice s alkom blago sedlasto povijenog oblika (Slika 44 i 45).¹⁸³ Sličnog su oblika primjerci kolutova (Slika 46 i 47), pravokutnog presjeka, ovalnog oblika i krajeva koji se ne dodiruju.¹⁸⁴

Prema Sommeru, primjerci 44 i 45¹⁸⁵, iako se njima ne mogu atribuirati okovi, mogli bi pripadati sorti 1 (pređice sa zatvorenim okvirom), forme A ili C¹⁸⁶, tip B, koji karakteriziraju sedlasto povijen oblik okvira pređice.¹⁸⁷

Primjerak 48. klasičan je primjer pređice D oblika, bez ikakvih ukrasa, što je učestali nalaz kasnoantičkih nekropola. Budući da se ne zna kakav je okov pređice bio, ne može se tipološki svrstati, iako vjerojatno pripada sorti 1, formi A, B ili C.¹⁸⁸ Sličan je i primjer 49., koji je također D oblika, ali je strana gdje bi se trebao nalaziti trn, tanji u odnosu na suprotnu stranu. Presjek je ovalnog oblika, bez ikakvih ukrasa. Ponovno dolazi do nemogućnosti kategorizacije jer je nepoznat oblik okova, ako se uopće radi o pređici pojasne kopče. U ovu skupinu može se uvrstiti i alka pređice sa slike 50. Većih je dimenzija u odnosu na ostale pređice D oblika s lokaliteta. Na njoj je još vidljiv svinuti dio trna kojim se isti pričvršćivao za alku.¹⁸⁹

¹⁷⁹ Z. VINSKI 1991, 10

¹⁸⁰ T. FABIJANIĆ, 2009, 124

¹⁸¹ V. SOKOL, 1998, 36, primjer 92

¹⁸² V. SOKOL, 1998, 36, primjer 93

¹⁸³ V. SOKOL, 1994, 206 tabla 1 primjer 13 i 14; R. KOŠČEVIĆ, 1991, 68

¹⁸⁴ Muzejska dokumentacija

¹⁸⁵ Problematika primjerka 45 je što je on zavinut na bazi trna, s koje su ujedno i krajevi koji su blago odmaknuti

¹⁸⁶ Nije poznat oblik okova pa je nemoguće odrediti točnu formu

¹⁸⁷ M. SOMMER, 1984, 22

¹⁸⁸ M. SOMMER, 1984 18

¹⁸⁹ Muzejska dokumentacija

Posebno se može izdvojiti zanimljivi primjerak slika 51, gdje se radi o ovalnoj pređici s prikazima ptica s vanjske strane obruča. Između dva zoomorfna prikaza, nalazi se jedno trokutasto izbočenje unutar kojeg je slabo vidljiv reljefni prikaz romba. Koncentričnim krugovima prikazane su oči ptica, a dekoriran je i obruč pređice jednim parom krugova.¹⁹⁰ Identične analogije ovom primjerku ne mogu se pronaći, ali i se mogao povezati s primjerkom pređice iz Yorkshirea koja ima prikazane konje.¹⁹¹

Još jedan primjerak ovalne pređice broj 52, koja zbog veličine, vjerojatno nije bila dio pojasne kopče, već je služila za učvršćivanje remenja ili torbice.¹⁹² Vidljivo je kako je s jedne strane pređica zadebljana i blago D oblika, gdje se vjerojatno nešto pričvršćivalo. Suprotna strana pređice je stanjena i krajevi jedva da se dodiruju.¹⁹³

Pređice otvorenog okvira¹⁹⁴ nisu dosad pronađene na lokalitetu. Međutim, ovdje se može spomenuti nalaz 53, koji je zanimljivog oblika. Iako je oštećen te je sačuvan samo fragment, mogao bi biti dio pređice otvorenog oblika. Do zaključka se dolazi temeljem zavinutog oblika koji malo podsjeća na pelta oblik. Zbog toga je moguće, ukoliko nalaz doista pripada pojasnoj garnituri, kako se ovdje radi možda i o okovu kopče pelta oblika koji su korišteni od 1. do 4. stoljeća.¹⁹⁵

¹⁹⁰ V. SOKOL, 1994, 206 tabla 1 primjer 9; V. SOKOL, 1994, 149, primjer 386

¹⁹¹ M. SOMMER, 1984, 184

¹⁹² Z. VINSKI 1991, 13, Korištenje torbica kod romaniziranog stanovništava od 4. stoljeća

¹⁹³ V. SOKOL, 1998, 36 (pr. 95.)

¹⁹⁴ M. SOMMER, 1984 sorta 2

¹⁹⁵ R. KOŠČEVIĆ, 1991,75; I. RADMAN-LIVAJA, 2004, 108

b) Okovi

Od 1. stoljeća kao dio pojasnog remena počinju se nositi okovi pravokutnog oblika. Najčešće je pravljen od bronce, ali postoje i rjeđi srebrni primjerci. Dekoracija se javljala u raznim motivima, geometrijskim i figuralnim. Također je prisutna i tehnika ukrašavanja nijelom. S vremenom se javljaju okovi koji su izrađeni tehnikom na proboj, što je bilo popularno za vrijeme 2. i početkom 3. stoljeća. Dekoracija se obogaćuje javljanjem motiva križa, ali i kompleksnijim načinima ukrašavanja. Tako se javljaju, iako rjeđe, željezni okovi ukrašeni tauširanjem, trakama mjedi, srebra, i bakra. Iako se tijekom 3. stoljeće pojasi okovi slabije nose, među vojnicima postaje popularni okovi u obliku slova.¹⁹⁶ Za okove 4. stoljeća karakterističan je gotovo kvadratni oblik, najčešće bez ikakvih ukrasa na površini. Ukoliko bi postojao ukras, javljao bi se u obliku 3 ureza ili točkastih nizova i kružića.¹⁹⁷ Najveći broj nalaza dolazi upravo s nekropola, što ne može pružati potpuni pregled karakterističnih pojasnih garnitura, već ograničeni uvid samo na nalaze koji su bili u grobovima pokojnika. Također, s obzirom na nedostatak nekropola sa šireg područja carstva, poznat je fundus nalaza samo s područja Britanije, Francuske te prostora uz rijeke Rajnu i Dunav.¹⁹⁸

Karakterističan za 4. i početak 5. stoljeća jest okov pojasne kopče slika 54. Bogati rovašeni ukras formiran volutama koje omeđuju dva zvjezdolika oblika po sredini okova. Rubovi okova ukrašeni su s po dvije iskucane linije, dok sredinom prolazi linija cik-cak trokutića koji dijele dva polja s volutama.¹⁹⁹ Ovakvi okove pronalaze se diljem Rimskog Carstva, od Galije do Panonije, a povezuju se s vojnim časnicima Zapadnog Rimskog Carstva.²⁰⁰ Svaki primjerak individua je za sebe, zbog čega se ne može pronaći identičan primjerak. U Hrvatskoj je pronađeno nekoliko primjeraka koji bi se mogli povezati s Kuzelinskim. Primjerci iz Siska, iako ne oblikom, dekoracijom su slični primjerku s Kuzelina.²⁰¹ Okov sa sličnom dekoracijom potječe i s područja Austrije, lokaliteta Mauer-Ohring.²⁰²

¹⁹⁶ I. RADMAN-LIVAJA, 2004, 87, 94

¹⁹⁷ R. KOŠČEVIĆ, 1991, 73

¹⁹⁸ M. C. BISHOP I J. C. N. COULSTON, 1993, 173

¹⁹⁹ V. SOKOL, 1994, 151, primjer 395

²⁰⁰ Z. VINSKI, 1991, 21; V. SOKOL, 1998, 12

²⁰¹ R. KOŠČEVIĆ, 1991, 73, I. RADMAN-LIVAJA, 2004, 98 – ovakvi okovi smještali su se na kraju opasača, nasuprot strani s kopčom

²⁰² M. SOMMER, 1984 tafel 9, primjer 2

Reprezentativni primjerci okova s lokaliteta su i okovi br. 55 i 56. Oba su jednostavnog pravokutnog oblika, napravljeni od bronce. Na primjerku 55. dekoracija je izvedena u obliku koncentričnih kružnica uokolo rupa na sva 4 kuta okova, te 3 koncentrične kružnice u liniji kroz sredinu okova. Na drugom primjerku (Slika 56), dekoracija je izvedena u obliku 3 urezane linije uz rubove okova i 3 konične linije po sredini okova.²⁰³ Pokretni dio okova i dio nakon 2 rupice gdje su se vjerojatno nalazile zakovice, nedostaje. Slično je dekorativno izveden i primjerak 57., od kojeg je sačuvana samo polovica okova. Također je pravokutnog oblika, ima iskucane točke u linijama uz rubove i od centra prema krajevima.²⁰⁴ Iako nedostaju pređice, temeljem jednostavnog izgleda okova, oni se sa sigurnošću mogu smjestiti u razdoblje kasne antike.²⁰⁵

Pravokutnog izgleda s koncentričnom kružnicom koja se širi od središta, gdje se nalazi rupica, vodi se u dokumentaciji muzeja brončani lim (Slika 58). Karakterističnom dekoracijom kružnice, s iskucanim točkicama uz rub lima, podsjeća na okove pojasnih garnitura 1. stoljeća.²⁰⁶ Budući da je ovaj nalaz oštećen, nedostaju mu rubovi, ne može se sa sigurnošću reći radi li zaista o okovu pojasne garniture. U jednom od rubova vidljivo je udubljenje za zakovicu. Ponovno bi se za poveznice mogli uzeti nalazi iz Siska, koji su datirani u 1. stoljeće, ali problem dolazi kod datiranja nalaza s Kuzelina.²⁰⁷ Jedan primjerak brončane pločice, koja je ukrašena na isti način kao ovaj okov, pronađena je u groblju Intercisi u grobu broj 24. Kao i ostali nalazi, datirana je u 4. stoljeće, što bi bilo bliže datiranju nalazima s Kuzelina.²⁰⁸

Jedini primjerak okova s dva povezana lima (Slika 59) manjih je dimenzija, napravljen od bronce, lijevanjem. Tri vanjska ruba okova završavaju u obliku valovnice, dok se po sredini okova nalaze dvije zakovice.²⁰⁹ Referentni nalaz mogao bi biti okov iz groba 68, kasnoantičke nekropole u Zmajevcu. Dekoracija okova u obliku valovnica na rubovima gotovo je identična, a datacija nekropole podudara se s materijalom s Kuzelina.²¹⁰

Dva primjerka jednostavnih pravokutnih okova bez dekoracije na površini (Slika 60 i 61), izuzev probijenih rupa, klasični su primjerci okova 4. i 5. stoljeća. Na okovu 61 također je na jednom

²⁰³ V. SOKOL, 2004, TAF. 1 primjer 10; V. SOKOL, 1998, 37. primjer 97; R. KOŠČEVIĆ, 1991, 73

²⁰⁴ V. SOKOL, 1998, 36

²⁰⁵ I. RADMAN-LIVAJA, 2004, 97

²⁰⁶ I. RADMAN-LIVAJA, 2004, 88, 89, M.C. BISHOP, 1993, 98

²⁰⁷ I. RADMAN-LIVAJA, 2004, tabla 36 primjer 208; R. KOŠČEVIĆ, 1991, 72

Kuzelin aktivan tek od 2. Stoljeća

²⁰⁸ P. ISTVAN, 1927, 98, 121, T. IV.

²⁰⁹ V. SOKOL, 1998, 37, primjer 98

²¹⁰ S. FILIPOVIĆ, 2010, 52

rubu uočljivo narebrenje koje je vjerojatno isto bilo u dekorativnoj funkciji, kao što je to na prethodno spomenutom primjerku (Slika 59).²¹¹ Šest probijenih rupica po površini nasumično su raspoređene, od kojih su dvije pretpostavljeno probijene za zakovice kojima se okov pričvršćivao za remen. Kod primjerka 60. također se mogu vidjeti rupice od zakovica, koje su većeg promjera, od 3 rupice uz kraj okova, koje su ukrašavale okov.²¹²

Pravokutni brončani primjerci koji bi se također mogli identificirati kao okovi, možda dijelovi pojasnih garnitura: Slika 62, 63 i 64. Primjerak 63 još uvijek ima na sebi zakovice kojima je mogao biti pričvršćen za kožni remen, primjerak 62 ima samo jednu od zakovica, dok kod primjerka 64 zakovice nedostaju. Među pretpostavljene okove pojasnih garnitura, mogli bi se ubrojiti i nalazi: Slika 65, 66 i 67²¹³

Među okove 3. i 4 stoljeća, iako im vrijeme korištenja počinje već krajem 2. stoljeća, spadaju okovi pelta oblika. Na Kuzelinu je takav pronađen samo jedan primjerak (Slika 68), manjih dimenzija, gotovo u potpunosti sačuvan. Na stražnjem dijelu okova sačuvana su i dva trna za umetanje u kožni remen. Kako su se ovakvi okovi koristili i za pojasne garniture i za konjske orme, ne može se reći točno koja je bila funkcija ovog primjerka.²¹⁴ V. Sokol smatra kako se ovdje vjerojatno radi o okovu koji je pripadao konjskoj ormi.²¹⁵

Propelerski okovi koji su karakteristični za kasnu antiku, odnosno 2. polovicu 4. i početak 5. stoljeća pronađeni su u 2 primjerka.²¹⁶ Funkcija ove vrste okova osim dekorativne, je i ojačavanje pojasne garniture. Za pojas ih se pričvršćivalo i do 10 komada, s jednim ili dva para zakovica.²¹⁷ Dolazili su u kombinacijama s raznim tipovima pojasnih kopči.²¹⁸ Dekoracija primjerka okova (Slika 69)²¹⁹ je izvedena u obliku koncentričnih kružnica i rupice²²⁰ u središtu okova, što je karakterističan ukras za većinu ovakvih okova na području Carstva.²²¹ Kao primjerke analogija možemo ponovno uzeti sisačke, prvenstveno okov 374, koji izgleda gotovo

²¹¹ Muzejska dokumentacija

²¹² V. SOKOL, 1998, 37 (okov 98)

²¹³ Pravokutnog oblika, nedostaje mu jedan rub; sačuvane 3 zakovice, Muzejska dokumentacija

²¹⁴ I. RADMAN-LIVAJA, 2004, 116, analogije su primjerci iz Siska

²¹⁵ Usmeno priopćenje V.S.

²¹⁶ R. KOŠČEVIĆ, 1991, 74

²¹⁷ T. FABIJANIĆ, 2009, 128

²¹⁸ M. C. BISHOP, J. C. N. COULSTON, 1993, 1993 173

²¹⁹ V. SOKOL, 1994, 149, primjer 389

²²⁰ P. BITENC, T. KNIFIĆ, 2001, 27

²²¹ I. RADMAN-LIVAJA, 2004, 97

identično kuzelinskom.²²² Još je jedan primjerak koji bi se mogao prepoznati kao propelerski okov (Slika 70), a nisu mu pronađene analogije. Propeleri nisu tipičnog trapezoidnog oblika, već pravokutnog s proširenim krajem koji završava polukružnim oblikom. U središtu okova je ponovno dekoracija u obliku kružnice i točkice u središtu.²²³

Neobičan primjerak koji bi mogao biti okov jest primjer 71. Radi se o pravokutnom predmetu veličine 2,6 x 3,2 centimetra, djelomično oštećen. Na površini je ukrašen trima dijagonalnim krugovima s točkom u sredini i dva trokutasta nasuprotna udubljenja. Ta udubljenja vjerojatno su bila ležišta za emajl kojim je primjerak bio ukrašen. Razlog zbog kojeg je moguće kako se ovdje radi o okovu, možda pojasne kopče, jest vratom odvojeni kružni dio gdje se mogla uglaviti predica. Ovdje je moguće kako se radi o predmetu neke druge namjene, možda privjesku ili nekom ukrasnom predmetu.²²⁴

²²² I. RADMAN-LIVAJA, 2004, katalog tabla 51

²²³ Muzejska dokumentacija

²²⁴ Muzejska dokumentacija

c) *Trn pređice*

Kao samostalni nalaz, na lokalitetu je pronađeno ukupno 5 primjeraka za koje se pretpostavlja kako se radi o trnovima pojasnih kopči. Primjerci 72, 73 i 74 nisu ni po čemu karakteristični, plosnatog su ili pravokutnog oblika, blago savinuti na kraju koji se oslanja na pređicu, dok je suprotni kraj ovalno uvijen uokolo kako bi se pričvrstio na pređicu.²²⁵ Primjerak 75 iako je dokumentiran kao trn pređice, vrlo je vjerojatno služio nekoj drugoj funkciji.²²⁶

Izdvojiti se može trn pod brojem 76 na kojem je vidljiv zoomorfni ukras, vjerojatno motiv zmije. Shematiziran prikaz koji je definiran pravocrtnim urezima, može se usporediti primjerku iz Bolonje na kojoj je slično prikazan zoomorfni motiv, također zmije.²²⁷ Ovakav način ukrašavanja zoomorfnim motivima karakterističan je za germanske narode, ponajprije Ostrogote.²²⁸ Analogije se mogu naći na nekropoli Knin greblje, gdje je u grobu 151 pronađena pređica s trnom također ukrašenim zoomorfnom glavom.²²⁹

d) *Igle s kukicom – dijelovi pojasnih kopči ili fibula?*

Pojedinačni nalazi igla s kukicom koje se mogu povezati ili s pojasnim kopčama ili fibulama, pronađeni su u nekoliko primjeraka. Uglavnom se tu radi o iglama s kukicama za učvršćivanje. Primjerci 77, 78 i 79 vrlo su slični, a radi se o jednostavnim iglama četvrtastog presjeka kojima je jedan kraj šiljastog završetka, dok je drugi u obliku kukice. Razlikuje se primjerak 80 koji na sebi ima ukras u obliku narebrenja po tijelu. Još je tu i primjerak 81 koji je kružnog presjeka, s jedne strane završava kukicom, dok je druga strana odlomljena.²³⁰

²²⁵ V. SOKOL, 1998, 36 (pr. 96)

²²⁶ Primjerak je tanji i duži od ostalih, zbog čega možda nije služio kao trn pređice već trn ili igla nekog drugog predmeta

²²⁷ M. SOMMER, 1984, tabla 3 primjer 2

²²⁸ Z. VINSKI, 1991, 13; T. FABIJANIĆ, 2009, 126

²²⁹ T. FABIJANIĆ, 2004, 122, T .V primjer 5

²³⁰ Muzejska dokumentacija

e) Jezičci

Na kraju kožnog remena nalazio se pojasni jezičac. Njegova je funkcija, osim dekorativne, bila sprečavanje trošenja kožnog remena.²³¹ Podjelu jezičaca po tipovima napravio je Sommer 1984. godine, obradivši pojasne garniture kasne antike. Njegova podjela obuhvaća: sroliki jezičci, amforasti jezičci, diskoliki plosnati jezičci i pravokutni jezičci, a zatim je te tipove podijelio u više varijanti.²³²

Do 2010 godine evidentirano je samo 3 jezička koja bi mogla pripadati pojasnim garniturama. Dva primjerka 82 i 83 zasigurno spadaju u formu amforastih jezičaka koristeći Sommerovu kategorizaciju.²³³ Gledajući daljnju podjelu na varijante bazirane na izgledu vrata jezičaka, primjerak 82 spada u tip s probojima na vratu u obliku pelte (forma 2, tip A).²³⁴ Osim proboja, jezičac se može kategorizirati i temeljem načina spajanja na pojas. Ovaj primjerak spadao bi u jezičce s procjepom kroz koji se provlačio pojas.²³⁵

U istu tipologiju mogao bi se smjestiti i primjerak 83, ali zbog oštećenja u predjelu vrata, ne može se točno reći jesu li proboji bili oblika pelte ili kruga.²³⁶ Također, ne može se zaključiti na koji način se jezičac spajao s pojasom jer gornji dio vrata nedostaje. Pri dnu jezičca vidljiv je ukras u obliku narebrenja, osim kojeg ne postoji neki drugi ukrasi. Analogije ovim primjercima mogu se naći na prostoru čitavog Rimskog Carstva jer je ova forma jezičaca bila jako učestala u vrijeme kasne antike.²³⁷

Još je jedan primjerak atribuiran jezičcima, iako zbog svog izgleda prije spada među obične okove pojasa ili remena. Duguljasti lim sa jednom zakovicom, trokutastog završetka te jednim krajem zavijenim prema unutrašnjosti. (Slika 84)²³⁸

²³¹ T. FABJANIĆ, 2009, 128

²³² M. SOMMER, 1984, 49

²³³ V. SOKOL, 1994, 206 tabla 1 primjer 15 i 16

²³⁴ M. SOMMER, 1984, 50

²³⁵ T. FABJANIĆ, 2009, 128

²³⁶ M. SOMMER, 1984, 50

²³⁷ M. SOMMER, 1984, tabla 31 - Analogija grob iz Salzburga, nalaz pojasnog jezičca; T. FABJANIĆ, 2007, 127 analogija primjer. 2; I. RADMAN LIVAJA, 2004, analogije T. 50 primjeri 362-364

²³⁸ V. SOKOL, 1998, 37, primjer 99

Kako je rimska vojska s vremenom prodrla u unutrašnjost panonskog prostora, tragovi prebivanja ili samo prolaska legija i vojnika danas se pronalaze na raznim lokalitetima. Dijelovi opreme i naoružanja koje su vojnici svakodnevno koristili, učestali je nalaz u rimskim vojnim središtima. Budući da je i Kuzelin bio jedan od utvrđenih vojnih centara, arheološki materijal koji se povezuje s rimskom vojskom broji se u stotinama komada. Najintenzivnija aktivnost vojske na lokalitetu bila je u doba kasne antike kada Kuzelin ima ulogu kastruma. Upravo u to razdoblje datirana je većina materijala koja se povezuje s njegovom vojnom funkcijom.²³⁹

2. Sulice

Rimljani su koristili sulice koje su mogle biti listolikog i piramidalnog oblika. Sulice su, za razliku od koplja, bile manje veličine jer su korištene uglavnom za bacanje na protivnika. Njime se najviše koriste pripadnici augzilijarnih postrojbi, a kasnije (3.stoljeće.) i legionari. Čest nalaz su i petice koje su služile kao ojačanje dna drške. Zahvaljujući njima koplja i sulice su se mogle zabiti u tlo dok je vojnik stajao, pa ga je pri pokretu mogao i lako pokupiti te baciti na protivnika. Petice se ne mogu okarakterizirati za pojedina razdoblja pa im datacija ovisi o kontekstu u kojem su nađene. Do problema dolazi kod pokušaja razlikovanja sulica od piramidalnih balističkih projektila, koji su izgledom jako nalik. Distinkcija se radi jedino na temelju mase jer se smatra kako balistički projektili moraju biti teži pri vrhu, dok je težište sulica u njezinom dršku.²⁴⁰

Dva primjerka (Slika 85 i 86)²⁴¹ okruglog su presjeka, što bi ih zapravo moglo identificirati kao petice, kao što su primjerci iz Siska i Vukovara.²⁴² Također i primjerak 87, oštećena je masivna petica dužine 119 milimetara, kružnog presjeka. Moguće je kako ova petica zapravo pripada koplju. Ne može se točno datirati budući da se oblik petica nije mnogo mijenjao kroz vrijeme. Sve sulica koje su nađene na lokalitetu pripisane su kasnoantičkom razdoblju, odnosno periodu 4. i 5. stoljeća. Jedan primjerak (Slika 88) identificira se kao sulica pravokutnog presjeka odnosno sulica s piramidalnim vrhom s tuljcem za nasad.²⁴³ Ovdje bi se moglo zapravo raditi o

²³⁹ V. SOKOL, 2012, 199-201

²⁴⁰ I. RADMAN-LIVAJA, 2004, 29, 59

²⁴¹ V. SOKOL, 1994, 150, primjer 393 b

²⁴² I. RADMAN-LIVAJA, 2004, takav primjer je petica T8 pr 30, V. HOFFILLER, 1912, 97 Primjer piluma s peticom iz Vukovara

²⁴³ V. SOKOL, 1994, 150, primjer 393 a

balističkom projektilu, budući da je primjerak teže mase.²⁴⁴ Sulica pod kataloškim brojem 89 nađena 1984. godine oštećenog je kraja, piramidalnog izgleda. Duljine je 14,2 cm, relativno veće od balističkih projektila s lokaliteta, što ju može okarakterizirati kao sulicu.²⁴⁵ Sulice se na temelju izgleda ne mogu smjestiti u određeni period jer se s vremenom nisu mnogo ili uopće mijenjale. Možemo ga povezati s materijalom koji se nailazi na drugim lokalitetima kasnoantičkog razdoblja, kao što je to primjer kasnoantičke ostave iz Vodica kraj Kelca u Sloveniji.²⁴⁶ Primjerak 90 uveden je u sustav muzeja također kao sulica. Konusnog je presjeka s punim završetkom što nije karakteristično za ovu vrstu oružja, zbog čega bi se ovdje moglo raditi o predmetu potpune drugačije namjene.

Prema dokumentaciji Muzeja Prigorja nalaz 91 definira se kao strelica, moguće je kako se ipak radi o sulici ili čak plumbati. Dužine je 105 milimetara, plosnatog vrha s krilcima, dok je na drugom kraju tuljac za nasad kružnog presjeka,²⁴⁷ odgovara sličnim nalazima plumbata iz Vodica²⁴⁸ i sulica iz Siska. Ova vrsta oružja karakteristična je za kasnoantičko razdoblje, a poznata je pod nazivom *bebra*. Rimska ju je vojska preuzela od germanskih naroda, koji su se ovom vrstom sulica koristili od 2. stoljeća.²⁴⁹

²⁴⁴ S. IVČEVIĆ, GODINA 239 i 240 analogija je primjerak 1 koji se identificira kao balistički projektil

²⁴⁵ S. IVČEVIĆ, GODINA, 240, primjerak 4 za koji se nije sigurno radi li se o sulici ili ipak balističkom projektilu

²⁴⁶ V. PFLAUM, 2007, 294-295

²⁴⁷ Muzejska dokumentacija

²⁴⁸ V. PFLAUM, 2007, 296 plumbate ponekad nisu imale sačuvan olovni uteg sa sobom, pa se često prepoznaju kao sulice – teško razlikovati

²⁴⁹ I. RADMAN-LIVAJA, 2004, 30; katalog 8sulica 29

3. Strelice

U republikansko doba rimske su trupe koristile strijelce kao dodatno naoružanje, a kasnije se formiraju i kohorte koje čine streličari. Luk i strijela česti su nalazi unutar antičkih utvrda.²⁵⁰

Najbrojniji nalaz oružja na lokalitetu jesu vrhovi strelica. One se razlikuju po obliku, veličini, a i razdoblju korištenja. Deltoidni punokovinski vrh strelica s četvrtastim presjekom najkarakterističniji je tip strelica na Kuzelinu. Pronađeno je stotinjak primjeraka, što sugerira na mogućnost izrade ove vrste oružja na lokalitetu. Vladimir Sokol je temeljem nalaza s lokaliteta ovu vrstu strelica podijelio u nekoliko skupina. Prvu skupinu čine deltoidne strelice dužine od 4 do 6 centimetara (Slika 92, 93 i 94). One strelice dužine 7 do 9 centimetara čine drugu skupinu (primjeri: 95, 96 i 97), dok u treću skupinu spadaju strelice od 10 do 12 centimetara duljine (primjeri: 98, 99 i 100). Pretpostavka je kako su se strelice izbacivale iz pokretne baliste, ali postoje indikacije temeljem nalaza iz Flavije Solve kod Leibniza, kako su se možda izbacivale i iz velikog vojničkog luka. S obzirom na varijacije u veličini i masi, vjerojatno se koristila kombinacija različitih naprava prilikom izbacivanja strelica.²⁵¹

Deltoidne punokovinske strelice pronalaze se na kasnoantičkim lokalitetima sjeverne Hrvatske, Slovenije, ali i po jadranskoj obali. Jedan je od ključnih lokaliteta gdje su pronađene Lipnica. Ovdje su strelice nađene u kontekstu groba 229, s vrhom koplja, pojasnom kopčom i dva pojasna jezička, željeznim nožem te metalnim oruđem za obijanje kremenja. Ovaj je grob datiran u drugu polovicu 4. do početka 5. stoljeća. Datacija se podudara s razdobljem kasnoantičkih aktivnosti na kastrumu Kuzelinu.²⁵²

Ovu vrstu projektila spominje i I.Radman Livaja, koji ih stavlja u skupinu piramidalnih balističkih projektila s nasadom na trn.²⁵³

Ovakve strijele nađene su i u grobu 229 na kasnoantičkom groblju u Leibnitzu. Uz ostale nalaze kao što željezni nož, dijelovi pojasa i pojasna kopča, pronađeno je 37 komada vrhova strelica koje identificiraju kao deltoidne. Budući da je ovaj grob sa sigurnošću datiran u kraj 4. stoljeća, to je još jedna analogija koja utvrđuje vrijeme kada su se ovakve strelice koristile i na Kuzelinu.²⁵⁴

²⁵⁰ I. RADMAN-LIVAJA, 2004, 55

²⁵¹ V. SOKOL, 2012, 201, 202

²⁵² J. ŠTUKL, 2004, 423, 424

²⁵³ I. RADMAN-LIVAJA, 2004, 61, 62

²⁵⁴ U. STEINKLAUBER, 2002, 238-240

Za razliku od deltoidnih strijela koje su imale nasad u obliku trna, pronađeno je nekoliko primjeraka strijela piramidalnog vrha s tuljcem za nasad. Ovakve strijele koristile su se za probijanje oklopa, što im je omogućavao čvrsti vrh. Primjerci 101 i 102 mogu se smjestiti u tu kategoriju strelica.²⁵⁵ Ovakve slične strelice mogu se naći diljem Rimskog Carstva, ponajviše u vojnim središtima.²⁵⁶

Osim karakterističnih strijela s piramidalnim vrhom, pronađene su i strijele plosnatog presjeka vrha. Pronađeno ih je nekoliko, a variraju izgledom vrha. Primjerci 103 i 104 trokutastog su plosnatog oblika s polukružnim tuljcem za nasad.²⁵⁷ Sličnog izgleda je strelica pronađena na lokalitetu Zorice, a danas se nalazi u zbirci samostana u Tolisi. Razlika je što ta strelica ima rupice na sebi, što ju karakterizira kao zapaljivu strelicu.²⁵⁸ Ove je strelice V. Sokol datirao u 6. stoljeće, povezavši ih s germanskim oružjem na prelazu iz rimskog vremena u rani srednji vijek.²⁵⁹ Još su dva slična primjerka strijela, također s nasadom na tuljac. Vrh strijela je plosnatog presjeka, blago romboidnog oblika (Slika 105²⁶⁰ i 106).

Osim strijela s tuljcem, postoje i one s trnom za nasad, kao što je primjerak 107. Problematika ovih strijela je što se one ne mijenjaju mnogo kroz vrijeme. Slični oblici javljaju se od prapovijesti sve do srednjega vijeka, zbog čega ih je teško datirati.²⁶¹ Najčešće se ovako velika količina strijela pronalazi u lokalitetima povezanim s nekim ratnim zbivanjima ili mjestima boravka vojnika, što je pretpostavka i za Kuzelin. Zbog toga je i ovaj materijal sličan onome s drugih rimskih logora, kao što su Tilurij²⁶², Burnum ili Siscia.

Nekoliko nalaza trobridnih strijelica pripisane su tragovima sukoba Teodozijeve vojske sa stanovnicima Kuzelina.²⁶³ Iako je ova vrsta strelica korištena i kod rimskih vojnika²⁶⁴, temeljem izgleda krilaca, ove se strelice pripisuju germanima. Radi se o 3 trokrilne strelice koje su izgledom nalik jedna drugoj (Slike 108²⁶⁵, 109 i 110). Dužina im variva od 5 do 6 centimetara.

²⁵⁵ V. SOKOL, 1998, 24, primjer 23

²⁵⁶ I. RADMAN-LIVAJA, 2004, katalog 18 primjer 69, I. RADMAN-LIVAJA, 1998, 223, T1 pr 3 i 5 – primjerci strijela piramidalnog vrha s tuljcem za nasad

²⁵⁷ V. SOKOL, 1998, 24, primjer 25; M. C. BISHOP I J. C. N. COULSTON, 1993, 165

²⁵⁸ A. BUSULADŽIĆ, 2018, 38; ovaj primjerak datiran je u ranije razdoblje postojanja Rimskog Carstva

²⁵⁹ V. SOKOL, 1994, 18

²⁶⁰ V. SOKOL, 1998, 24, primjer 24

²⁶¹ I. RADMAN-LIVAJA, 2004, 57

²⁶² S. IVČEVIĆ, 2017, 140

²⁶³ V. SOKOL, 2006, 151

²⁶⁴ I. BUGARSKI, 2009, 114

²⁶⁵ V. SOKOL, 2012, 208, T. 1 primjer 6

To bi ih kronološki smjestilo u raniju fazu seobe naroda jer se kasnije strelice javljaju većih dimenzija. Također i izgled krilaca romboidnog oblika ukazuje na ranije korištenje. Analogije bi se mogle uzeti s područja Mađarske i Slovačke, gdje su u grobovima pronađeni nalazi sličnih strelica, koje se pripisuju Avarima²⁶⁶. Također se kao referentan lokalitet može uzeti Čik u Srbiji.²⁶⁷ Ova vrsta strelica nađena je i na nekim slovenskim visinskim utvrđenjima, kao što su: Ajdovski Gradec, Korinjski Hrib iznad Velikog Korinja, Limberek pokraj Velike Račne i Polhograjske gore.²⁶⁸

Primjerak 111 izgledom se razlikuje od ostalih, ravna je vrha s 3 poprečna krilca, dok na donjoj strani ima šiljasti trn.²⁶⁹ Analogije ovoj strelici pronalaze se na drugim avarskim lokalitetima, gdje su pronađene slične strelice. Postoji varijacija ove vrste strelica, gdje neke sadrže i rupice na donjem djelu krilca. To ukazuje na funkciju zapaljive strelice, na koju se pričvršćivala smola kojom bi se palila pogođena površina.²⁷⁰ Analogije se mogu pronaći na području Mađarske²⁷¹, a pripadaju razdoblju 1. Kaganata.²⁷²

²⁶⁶ R. ČIMIN, 2015, 137-138

lokaliteti: Mađarska Varpalota, Tiszafured; Slovačka: Želovce

²⁶⁷ I. BUGARSKI, 2009, 115 Nalazi strelica iz grobova 28 (tab VII), 54 (tab X) i 103 (XVII)

²⁶⁸ S. CIGLENEČKI, 1994, T8 pr 14, T9 pr. 18 i 19, T10 primjer 17 i 18, T11 primjer 16 i 17

²⁶⁹ V. SOKOL, 1998, 18, V. SOKOL, 1994, 152, pr. 405.

²⁷⁰ V. SOKOL, 1998, 18

²⁷¹ E.H. TOTH, 1980, 128-130, primjeri 13, 14 (1,2,3), 15(1,2,3); E. SALAMON, 1971, T 16 primjer 6

²⁷² E.H. TOTH, 1980, 144

4. Bojne sjekire

Sjekire se kao oruđe koriste još od kamenog doba. Prvenstveno su se izrađivale od kamena, a kasnije u eneolitskodoba pojavljuju se i bakrene sjekire. Kako se razvijala metalna produkcija s vremenom, materijal proizvodnje oruđa i oružja se mijenja. U željezno doba javljaju se sjekire od bronce i željeza, koje osim uporabne funkcije imaju i statusni simbol.²⁷³ U antičko vrijeme izgled sjekira ostaje nepromijenjen.

Sjekira pod kataloškim brojem 112. pronađena je istraživanjima 1988.²⁷⁴ godine. Jedina je potpuno očuvana sjekira. Gornja ploča sjekire završava s 4 kratka šiljka za bolje učvršćivanje drške. Analogije se mogu pronaći s druge strane Medvednice, u Krugama i Velikoj Gorici. U Krugama je pronađen avarski grob konjanika sa sjekirom.²⁷⁵ Na nekropoli u Velikoj Gorici, uz prapovijesne i antičke, pronađeno je nekoliko grobova datiranih u rani srednji vijek, koji uz ostale nalaze, imaju i nalaze sličnih sjekira.²⁷⁶

²⁷³ T. LOKNER, 2015, 4

²⁷⁴ V. SOKOL, 1994, 150, primjer 391

²⁷⁵ K. SIMONI, 1981, 157, 158, SLIKA 4, sjekira

²⁷⁶ K. SIMONI, 1981, 160, 162, slika 7, sjekira u sredini

5. Tribulusi

Predmet koji se koristio u obrambene svrhe tako da se postavljao po površini uokolo obrambenog prostora. Nagazni šiljak ili kako se još zove: *tribulus*, nanosio je štetu vojniku ili konju zabijanjem u stopalo/kopito, što bi lako moglo onesposobiti osobu ili konja. Ovo oružje preuzeto je od Grka, a jako ga je teško datirati jer se izgled s vremenom uopće ne mijenja, a koristi se sve do 20. stoljeća. Karakterističnog je izgleda s četiri šiljka, većih ili manjih dimenzija.²⁷⁷ Dva primjerka pronađena na Kuzelinu ne ističu se ni po čemu karakterističnom (Slika 113 i 114). Primjerak 113 sačuvan je gotovo u potpunosti, dok je kod drugog primjerka 114 jedan šiljak gotovo cijeli oštećen, a jedan polovično.²⁷⁸ Točnu dataciju predmeta ne može se odrediti. Budući da je područje i vremenski interval korištenja ove vrste oružja širok, postoji velik broj nalaza koji su slični ovome. Prvenstveno se može uzeti asortiman nagaznih šiljaka iz *Sisciae*.²⁷⁹

²⁷⁷ I. RADMAN-LIVAJA, 2004, 85

²⁷⁸ V. SOKOL, 2005, 151

²⁷⁹ I. RADMAN-LIVAJA, 2004, T. 34 PR. 191-199

C. Nakit i brončana plastika

Početak uzdizanja i širenja Rima, dok je još djelovao kao Republika, većina nakita kojim se kitilo društvo potjecalo je od Etruščana. Tek kada se Rimsko Carstvo proširilo na područje van granica Italije, preuzimaju se atributi uglavnom grčkog i egipatskog nakita. Od 200-e godine nadalje, gubi se povezanost rimskog nakita s grčkom, te se mogu prepoznati nove forme i načini ukrašavanja, vjerojatno s područja zapadne Azije. Jedan od zanimljivih načina nošenja nakita koji se tada javio, jest korištenje novčića ili medaljona za privjeske.²⁸⁰ Taj je stil ostao sve do 4. stoljeća, kada dolazi do utjecaja s područja Bizanta, te je nakit postao oblika specifičnih za kasnu antiku.²⁸¹ Na području rimske provincije Dalmacije i Panonije, proizvodnja nakita uglavnom je bila lokalna, ali s utjecajima s područja Mediterana i istoka, s autohtonim značajkama. Još u vrijeme helenizma, u okviru kulture grčkog svijeta, područje današnje Hrvatske preuzelo je načine proizvodnje i ukrašavanja nakita, ali i primjerke nakita s tog područja. Prepoznati su i lokalni produkti obilježeni utjecajima s Mediterana i područja Grčke, te je način dekoracije i proizvodnje ostao gotovo nepromijenjen sve do 3. stoljeća.²⁸² Zabilježeni su i primjerci importa grčkog brončanog posuđa, ali i ratne opreme. Tek s jačanjem rimskog utjecaja dolazi do uvoženja materijala drugačije, dekorativne funkcije. To je vidljivo u figuralnoj plastici, reljefima i ukrasima na namještaju.²⁸³

Zanimljivo je kako s rimskim osvajanjima na području Balkana, uglavnom probija grčki import, dok nedostaje etruskog i rimskog. Kako je Rim počeo jačati, kulturni i proizvodni utjecaji također su postajali jači. Dolazi do naglog importa s italskog tla.²⁸⁴

Izuzev importa brončanih predmeta, rimski utjecaj se može vidjeti u intenzivnoj proizvodnji srebrnog nakita, koja se zadržala do 3. stoljeća. Proizvodnja zlatnog nakita bila je u znatno manjoj mjeri nego srebrnog. Način dekoracije razlikovao se od onog koji se primjenjuje na srebrnom nakitu, ali zlato kao ruda bila je teško dostupna, a time i skuplja. Promjene u dekoraciji dolaze s 2. stoljećem kada se počinje koristiti poludrago kamenje, razne paste i biserje.²⁸⁵

²⁸⁰ R. HIGGINS, 1961, 1th edition 178-180

²⁸¹ R. HIGGINS, 1981, 2nd edition 173-175

²⁸² I. POPOVIĆ, 2010, 55-56

²⁸³ Đ. MANO ZISI, 1969, 21

²⁸⁴ M. VELIČKOVIĆ, 1969, 33,34

²⁸⁵ I. POPOVIĆ, 2010, 58-59

Kroz 2. stoljeće Rimsko Carstvo dostiže svoj teritorijalni maksimum, provincije su povezanije nego ikad prije. Izgradnja cesta i plovnih putova omogućuje olakšanu trgovinu i prijenos dobara. Dolazi i do velikih raseljavanja stanovništva, a stvaraju se i velika vojna središta. Postaje teže kontrolirati trgovinu i kulturnu razmjenu, zbog čega se manja središta počinju razvijati i stvarati vlastitu dominaciju. Sigurna mjesta proizvodnje i obrade metalnih predmeta potvrđena su u *Siscii*, *Sirmiumu* i *Naissusu*, takozvani *officini*. Kroz 4. stoljeće ta središta nazivaju se *fabri*, te su povezana s vojnim jedinicama. Javljaju se i utjecaju Galije i Bliskog istoka koja su posebno vidljiva u produkciji predmeta religiozne naravi. Motivi postaju nova božanstva koja su na ovo područje stigla s istoka, a rimski utjecaj i prevlast lagano slabi. Novoprihvaćeni oblici vjerovanja i ideologija stvara prijetnju Rimu, ali kako ne bi došlo do nemira, Rim impregnira novitete u postojeću rimsku religiju i ideologiju. Takozvani *Interpretatio Romana*.²⁸⁶ Utjecaji lokalnih autohtonih elemenata i dalje su postojali, štoviše, stvaraju su obilježja karakteristična za svaku provinciju ili dio provincije, posebno. Glavni obrti provincijskih radionica uglavnom su bili tesarstvo, ciglarstvo, kovanje, zlatarstvo ili produkcija oružja. Produkcija luksuzne figuralne plastike i nakita kaskala je za predmetima proizvedenim u centru Rima.²⁸⁷

S početkom 4. stoljeća, centar Rimskog Carstva više nije na području Italskog poluotoka, već je prijestolnica prebačena u tada bogatije dijelove Carstva. Kršćanstvo postaje sve jače i prihvaćenije, s vremenom i službena religija Carstva, što također unosi promjene u stilskom i umjetničkom izražavanju. Neke od karakteristika kasnoantičkog razdoblja su: frontalnost, stilizacija, plošnost, te tehnike prolamanja.²⁸⁸

Područje današnje Hrvatske siromašno je ostacima brončane plastike rimskog razdoblja, najviše zbog reupotrebe plastike za ponovnu proizvodnju brončanih predmeta. Uglavnom se tu radilo o uvezenim primjercima i utjecajima, s obzirom na nepostojanje indikacija o lokalnoj proizvodnji s autohtonim karakteristikama. Primjerci sitne plastike češći su nalaz u odnosu na veliku brončanu plastiku.²⁸⁹ Motivi prikaza vezani su za religiju, prikazivanje božanstava i polubožanstava, uglavnom preuzetih iz rimske, galske, tračke ili ilirske umjetnosti. Zatim su tu prikazi ljudskih bića, zoomorfni prikazi te prikazi mrtve prirode (na primjer vaze i aplike). Kvaliteta izrade varira od onih lošije izrade, koja se često povezuje s provincijskim radionicama, do primjeraka iznimne

²⁸⁶ Đ. MANO ZISI, 1969, 23, 24

²⁸⁷ M. VELIČKOVIĆ, 1969, 34

²⁸⁸ B. JELIČIĆ, 1969, 45, 46

²⁸⁹ N. CAMBI, 2002, 115

tehničke i umjetničke izvedbe. Proizvodnja ove vrste predmeta povezana je s većim centrima proizvodnje oružja, novca i slično. Ovdje se kao takvi centri mogu izdvojiti: *Siscia, Mursa* i *Sirmium*.²⁹⁰

1. Statue

Izniman je primjerak sitne brončane plastike aplika božice Fortune, koja je pronađena na Kuzelinu 1999. godine (Slika 115). Radi se o prikazu Fortune kojoj nedostaju glava i dio desne ruke.²⁹¹ Na stražnjem je dijelu pločastog je oblika te je sačuvana izbočina kojom se pričvršćivala na površinu. U lijevoj ruci koja je ispružena prema naprijed, drži kuglu - vjerojatno predstavlja globus ili sferu, što je atribut koji se povezuje s prikazom Fortune²⁹². Obučena je u dugu draperiju koja je povezana vrpcom oko struka. Prikazana je u stojećem položaju s desnom nogom blago prema naprijed. Visine je 6,7 centimetara, izrađena tehnikom lijevanja. Prostorno najbliža figurina koja prikazuje Fortunu pronađena je u Vinkovcima 1886. godine.²⁹³

Još je jedan primjerak povezan s figuralnom plastikom. Radi se o primjerku 116, izlivenom brončanom predmetu koji bi mogao pripadati figuri. Nedefiniranog je izgleda, visine 8,6 centimetara. Jedan kraj je plosnat, dok se drugi sužava i zatim razdvaja u obliku grane, upravo na mjestu gdje je predmet oštećen.²⁹⁴

²⁹⁰ LJ. TADIN, 1979, 7-8

²⁹¹ V. SOKOL, 2006, 155

²⁹² D. ANDRE ARYA, 2002, 81

²⁹³ LJ. TADIN, 1979, 21

²⁹⁴ Muzejska dokumentacija

2. Probušeni novac

U antičko je vrijeme metalni novac osim primarne funkcije platežnog sredstva imao i niz sekundarnih upotrebnih funkcija. Novac, odnosno kovanice dobivaju religijsku, dekorativnu i ornamentalnu svrhu. Ukoliko bi došlo do prestanka upotrebe određene monete, kovanica bi se jednostavno mogla reupotrijebiti taljenjem i ponovnim kovanjem materijala.²⁹⁵ Ponovna upotreba novca najčešće se javlja u obliku nakita, bilo da se tu radi o privjescima, aplikama, dijelovima narukvica ili naušnica. Primjerak probušenog novčića s Kuzelina možemo identificirati kao reupotrebenu kovanicu u funkciji privjeska. Radi se o jednom sigurnom primjerku koji se temeljem prikaza može najranije datirati u drugu polovicu 3. stoljeća (Slika 117). Primjerak novčića jest antoninijan cara Filipa Prvog Arapskog. Na novčiću koji je napravljen od bronce vidljivi su tragovi oštećenog posrebrjenja. Na aversu je vidljiv lik cara, sa zrakastom krunom na glavi, obučenog u draperiju. Vidljiv je i natpis koji bi glasio: MP M IVL PHILIPPVS AVG. Na reversu se također može pročitati natpis: ANNONA AVGG. To ukazuje na prikaz Anone koja stoji, glavom okrenuta ulijevo dok u ruci drži rog obilja ili klasje.²⁹⁶ Najvjerojatnije je služio kao privjesak ogrlice. Može se datirati najranije u drugu polovicu 3. stoljeća s obzirom na vladanje cara Filipa od 244. do 249. godine.²⁹⁷

²⁹⁵ A. PAVLOVIĆ, 2017, 215

²⁹⁶ H. MATTINGLY, E. A. SYDENHAM, 1949

²⁹⁷ V. SOKOL, 1998, 20 primjer 5

3. Prstenje

Prstenje je još od početka upotrebe imalo dvojaku funkciju. Koristilo se u praktične svrhe, ali i kao dekorativni ornament.²⁹⁸ Prsten je mogao biti kombinacija prstena i ključa, za otključavanje raznih škrinja i kutijica. Uglavnom su rađeni od bronce te se vjerojatno nisu svakodnevno nosili na ruci. Prstenje je uvijek imalo značenje dostojanstva, što se posebno moglo vidjeti među rimskim vojnicima. U vrijeme Republike, zlatno prstenje mogli su nositi samo vitezovi ili članovi tributa. Kasnije, s početkom Rimskog Carstva, nastavio se običaj nošenja zlatnog prstenja samo kod visokopozicioniranih časnika, ali od vremena Septimija Severa, svi vojnici su ga mogli nositi. Jednako kao i danas, prstenje se nosilo kao simbol zaruka, gdje su žene neko vrijeme smjele nositi jedino zlatno prstenje koje im je poslao njihov zaručnik. Još neke od zanimljivih funkcija prstenja koja su u rimsko doba bila popularna su primjerice zaštita od uroka i pohranjivanje otrova u prstenu.²⁹⁹ Nije moguće jasno odijeliti prstenje koje su nosili muškarci, a koje žene, osim možda veličinom. Nosio se minimalno jedan prsten, i to na bilo kojem prstu ruke.³⁰⁰

Na Kuzelinu je pronađeno ukupno 12 primjeraka dijelova ili cijelih prstena različitih oblika. Materijal od kojeg su napravljeni razlikuje se, od željeza, bronce, srebra i zlata. Jedini primjerak zlatnog prstena, pronađen do 2010. godine, je prsten 118. Radi se o primjerku s ovalnom krunom gdje je tehnikom inkrustacije usađen crveni koralj što bi ga tipološki stavilo u vrstu prstenja s uloškom.³⁰¹ Jedna analogija van područja današnje Hrvatske jest prsten iz Trieria napravljen od bronce, koji ima umetnut koralj.³⁰² Ovaj prsten dovodi i do nekih zaključaka vezanih za vjerska usmjerenja stanovnika Kuzelina. Naime, na obruču prstena prepoznat je znak Kristova monograma, što dokazuje kako je ovdje bilo prisutno kršćanstvo kao vjera stanovnika. S druge strane koraljnog uloška vidljiv je i utiskan znak u obliku križa, ali s dodatnom poprečnom crtom. Osim na ovome, još je jedan prsten povezan s pretkršćanskim horizontom. Nakon što je bio dio izložbi 1994 godine, „Zagreb prije Zagreba“ i „Od nepobjedivog Sunca do sunca pravde“, srebrni prsten s umetnutom gemom izgubljen je (Slika 119). Radi se o srebrnom prstenu

²⁹⁸ F.H. MARSHALL, 1907, xv

²⁹⁹ F.H. MARSHALL, 1907, xvii-xxiii

³⁰⁰ R. KOŠČEVIĆ, 1991, 86

³⁰¹ N. KORDIĆ, 2016, 26

³⁰² F. HENKEL, 1913, 120

datiranom u 3. stoljeću. Na gemi su prepoznata slova IH, što se povezuje s Isusovim imenom, odnosno grčkim imenom IHCOYC.³⁰³

Primjerak srebrnog prstena s Kuzelina broj 120, jednostavnog je D presjeka bez ikakvih ukrasa. Takav primjerak nađen je i u Sittenu, u rimskom grobu 1888. godine. Henkel ovaj tip prstena stavlja pod srebrno prstenje s obručem bez ikakve pločice s obručom u obliku vrpce (poveza).³⁰⁴ Još jedan srebrni prsten, pod brojem 121, nađen je 1984. godine. Prsten ima tanku pločicu s dva jednostavna ispupčenja.³⁰⁵ Ovaj prsten mogao bi se tipološki smjestiti u prstenje s geometrijskom krunom, odnosno krunom četvrtastog oblika. Ova vrsta prstenja datira se u kraj 4., početak 5. stoljeća, gdje se može smjestiti i ovaj primjerak.³⁰⁶

U svom diplomskom radu Nikolina Kordić spomenula je i nekoliko prstena s Kuzelina. Jedan od njih je željezni prsten 122 iz zbirke Muzeja Prigorja³⁰⁷. Ona ga je svrstala u kategoriju prstenja sa zadržanim ramenima, odnosno s ojačanim obručem odmah do krune prstena. Analogiju ovom prstenu pronašla je na području Mađarske. U prstenje sa stožastom krunom smjestila je također jedan prsten s Kuzelina. Radi se o primjerku 123. Napravljen je od željeza, te na vrhu krune stožastog oblika ima inkrustiranu bakrenu žicu.³⁰⁸ Prsten datira u 2. polovicu 4. stoljeća, a analogije mu se mogu naći u ženskom grobu s područja Francuske, datiran u merovinško doba.³⁰⁹ Primjerak prstena 124 sličan je prstenu 123, ali je kruna ovdje formirana u obliku romba. Željezni prsten nije u cijelosti očuvan, oštećen mu je obruč i dio romboidne krune. Na kruni je vidljiv reljefni prikaz koji ukazuje kako se možda radi o pečatnom prstenu.³¹⁰

Prstenje sa zmijskom glavom proizvodi se još u vrijeme helenizma, a popularno je tijekom cijelog trajanja Rimskog Carstva. Najčešće se izrađivalo od zlata zbog njegove lakoće i savitljivosti.³¹¹ Na Kuzelinu je pronađen jedan prsten sa životinjskim prikazom, vjerojatno zmijskom glavom (Slika 125). Ovaj prsten sekundarno je upotrebljen, nakon što je prvotno služio kao narukvica sa zmijskim protomama, kakve su nađene i na Kuzelinu.³¹²

³⁰³ Ž. DEMO, 1994, 114 (katalog), V. SOKOL, 1994, 144 (katalog)

³⁰⁴ F. HENKEL, 1913, 44

³⁰⁵ V. SOKOL, 1998, 20, PRSTEN 1

³⁰⁶ N. KORDIĆ, 2016, 34

³⁰⁷ V. SOKOL, 1998, 20, PRSTEN 3

³⁰⁸ V. SOKOL, 1998, 20, PRSTEN 4

³⁰⁹ N. KORDIĆ, 2016, 31-35

³¹⁰ Muzejska dokumentacija

³¹¹ F. HENKEL, 1913, 234

³¹² N. KORDIĆ, 2016, 34; V. SOKOL, 1998, 20, Prsten 2

Jedan od primjeraka željeznog prstena je prsten 126, pronađen istraživanjima 2000. godine. Radi se vjerojatno o pečatnom prstenu od kojeg je sačuvana kruna i dio obruča. Kruna je okrugla i plosnata te je na njoj vidljiv reljefni prikaz.³¹³ Izgledom podsjeća na prsten iz Mannheima, ali je ovaj datiran puno ranije (1. stoljeće).³¹⁴

Još dva primjerka brončanog prstenja nađena su na lokalitetu. Od jednog prstena (Slika 127) pronađen je samo ulomak. Iako se primjerak vodi kao prsten, zbog nepravilnog i debljeg presjeka obruča, osobno nisam sigurna radi li se uopće o prstenu. Drugi primjerak (Slika 128) je bolje sačuvan. Iako mu nedostaje veći dio obruča, sačuvana je okrugla kruna na kojoj je sada vidljivo samo blago udubljenje. Moguće je kako se radi o pečatnom prstenu, ali negativ pečata je sada gotovo nevidljiv. S obje strane krune, prsten na obruču ima po jedno zadebljanje.³¹⁵

³¹³ Muzejska dokumentacija

³¹⁴ F. HENKEL, 1913, 138

³¹⁵ Muzejska dokumentacija

4. Narukvice

U Grčkoj, a kasnije i u Rimu, žene su ukrašavale zapešća i nadlaktice ruku, pa čak i gležnjeve nogu raznim nakitom U rimskom svijetu narukvice su ponajviše nosile žene, iako nije bilo strano da ih nose i muškarci i djeca. Narukvice su bile za vojnike simbol priznanja u vojsci.³¹⁶ Razlikovale su se po formi i materijalu izrade. Varirale su od jednostavnih, napravljenih od brončane ili limene žice do kompleksnijih i bogato dekoriranih. Često nisu bile spojene te su krajevi bili ukrašeni raznim motivima.³¹⁷

Najčešći motiv koji se susreće na narukvicama jest zmija. Ova životinja imala je simbolično značenje još od prapovijesti, a predstavljala je plodnost, uskrsnuće, a povezivala se i s dobrim i sa zlom. Vidljiv je razvoj i promjene načina izrade i ukrašavanja od 1. stoljeća nakon Krista, do novih oblika u kasnoj antici. S početka se zmijsko tijelo prikazuje s glavom na jednom kraju te repom na drugom kraju. Ovakve spiralno zavijene narukvice bile su u upotrebi do 3. stoljeća. U 4. stoljeću javljaju se kružne narukvice otvorene forme, gdje je na svakom kraju bila prikazana jedna zmijska glava. U vrijeme kasne antike, s krajem 4. stoljeća te početkom 5. stoljeća, zmijske glave prikazivane su shematizirano, a forma narukvice ostala je ista. Osim ove vrste, među rimskim nakitom pronalaze se i narukvice napravljene od brončane žice ili tordiranog zlata, s mehanizmom kopčanja u obliku kukice i alčice na krajevima. Narukvice su se izrađivale od raznog materijala, ne samo metala, već i stakla i gagata.³¹⁸

Od ukupno pronađenih 12 narukvica na lokalitetu, njih 11 napravljeno je od bronce, dok je samo jedan primjerak napravljen kovanjem od željeznog lima. U spomenutom grobu ženske osobe uz ostale nalaze pronađene su i četiri narukvice. Sve su napravljene od bronce, dok je jedna od njih zalemljena zakovicom od bakra (Slika 129). Kao i grob, narukvice se datiraju u početak 5. stoljeća.³¹⁹ Radi se o trakastim narukvicama koje su dvije dekorativno nalik jedna drugoj. Vidljiv je motiv ukrasa u obliku slova x po dužini obje narukvice. Narukvica 130 na sebi još ima uz X uzorak i utisnute točke uz gornji i donji rub.³²⁰ Poveznice ovim narukvicama mogu se naći među

³¹⁶ S. SCHÖNAUER, 2000, 438

³¹⁷ B. ILAKOVAC, 1981, 44

³¹⁸ S. SCHÖNAUER, 2000, 438

³¹⁹ V. SOKOL, 1994, 202, 203

³²⁰ V. SOKOL, 1994, 114, PR 152,153; V. SOKOL, 1998, 23 (17. I 18. Narukvica)

nalazima kasnoantičkog Siska. Iako dekoracija nije identična, narukvice 63 i 64 iz kataloga, mogu se usporediti s narukvicama pronađenim na Kuzelinu.³²¹

Treća narukvica iz groba (Slika 131) otvorene je forme, te na rubovima ima dekorativne motive u obliku koncentričnih kružnica. Krajevi su blago prošireni te svaki ima po jednu potpunu koncentričnu kružnicu i po jednu u obliku polumjeseca.³²² Ovakve narukvice bile su karakteristične za 4. stoljeće, a čest su nalaz na području Mađarske i Slavonije. Primjerak iz kataloga sisačkih nalaza 111 može se na temelju dekoracije povezati s narukvicom 130 s Kuzelina.³²³ Narukvicu 131 mogli bismo povezati i s nalazom narukvice s kasnoantičke nekropole s Rifnika,. U grobu 18. pronađene su narukvice sa sličnim dekorativnim motivom koncentrične kružnice na krajevima.³²⁴ Posljednja od četiri narukvice koje su u grobu nađene 1981. godine, također je kao i prethodna, otvorene forme (Slika 132). Na krajevima ima stilizirane protome koje bi mogle podsjećati na zmiје.³²⁵ U fundusu nalaza narukvica sisačkog muzeja, narukvice iz kataloga „Antičke bronce iz Siska“ pod brojem 93, 94 i 95 nalik su narukvici 131 i 132 s Kuzelina. Protome su neidentificiranog izgleda, ali također kao i na narukvicama s Kuzelina, imaju zoomorfni utisak.³²⁶

Najčešći nalaz narukvica s lokaliteta su upravo narukvice otvorene forme s protomama na krajevima. Narukvica pod brojem 132, koja datira negdje u prijelaz 4. u 5. stoljeće, na jednom sačuvanom kraju ima protomu u obliku zmiје. Dva primjerka narukvica 134 i 135, sličnog su izgleda. Iako su oba primjerka oštećena, odnosno nedostaje svakoj od njih jedan kraj, sačuvani dio završava jako stiliziranom protomom. Još jedan primjerak narukvice s protomama na krajevima jest primjerak 136.³²⁷ Radi se o masivnoj brončanoj narukvici otvorenih krajeva, koja nažalost nije očuvana u potpunosti. Sačuvani dio narukvice također završava stiliziranom protomom koja podsjeća na zmiју. Narukvica 137 također pripada formi narukvica otvorenog tipa s protomama na krajevima. Krajevi su joj blago prošireni te su vidljivi po jedan urez na svakom rubu koji podsjećaju na izgled zmiје.³²⁸ Ova narukvica može se usporediti s narukvicom nađenom u Saloni 1990. godine, također proširenih krajeva i sa sličnim ukrasom. I ova je

³²¹R. KOŠČEVIĆ, 1991, 30

³²²V. SOKOL, 1994, 130, pr. 394d

³²³R. KOŠČEVIĆ, 1991,34, T IX

³²⁴L. BOLTA, 1981, 31; katalog T. 3

³²⁵V. SOKOL, 1994, 130, pr. 394c

³²⁶R. KOŠČEVIĆ, 1991, T VIII

³²⁷V. SOKOL, 1994, 147, primjer 373

³²⁸Muzejska dokumentacija

narukvica, kao i kuzelinska, datirana u kraj 4.-početak 5. stoljeća.³²⁹ Ovakve su narukvice tipične diljem Rimskog Carstva kroz 4. i 5. stoljeće. Nakit veoma sličan kuzelinskom pronalazi se i na kasnoantičkim nekropolama Hrvatske³³⁰, Mađarske, Austrije. Neki od primjera su narukvice iz grobova nekropole Salzburg-Liefering. Dekoracija u obliku koncentričnih krugova i završetaka narukvica u obliku životinjskih glava i stiliziranih protoma gotovo je identična nakitu s Kuzelina.³³¹

Primjerak jednostavne narukvice od željeznog lima (Slika 138) bez ikakvih dekoracija, pronađena je istraživanjima 1991. godine u izbačenoj zemlji. Može se datirati okvirno u period od 2. polovice 4. stoljeća do početka 5. stoljeća. Još jedna narukvica jednostavnog izgleda, napravljena od bronce pronađena je 1999. godine, također u izbačenoj zemlji s područja istraživanja (Slika 139). Radi se o narukvici rastvorenih krajeva, bez ukrasa, od koje je sačuvana samo jedna polovica, a datira u isto razdoblje kao i prethodno spomenuta. Godine 1991. pronađen je ulomak masivne brončane narukvice okruglog presjeka (Slika 140). S obzirom na nedovoljnu očuvanost ulomka, nisu vidljivi dekorativni motivi, zbog čega se ulomak ne može tipološki svrstati.³³² Analogije ovim primjercima mogu se pronaći u grobovima kasnoantičke nekropole u Sagvaru.³³³

³²⁹ Z. BULJEVIĆ et. al., 1994, 249 (3 inv. br. H3866)

³³⁰ S. FILIPOVIĆ, 2010, 38 (10), 41(primjer 18), 56(primjer 53),

³³¹ P. HOGLINGER, U. HAMPEL, 2016, 12-14

³³² Muzejska dokumentacija

³³³ A. SZ. BURGER, 1966, 107, 223, narukvice iz grobova 175(primjer 6) i 275 (primjer 2a)

5. Naušnice

Prvi se tipologijom nakita počeo baviti F. H. Marshall koji je napravio katalog utemeljen na nalazima koji se čuvaju u „British Museum“-u 1911. godine. On je napravio i prvu tipologiju naušnica, gdje ih je podijelio u 3 osnovna tipa. Prvi tip kojeg karakteriziraju naušnice u obliku prstena sa završetkom u obliku životinjskih glava. Zatim slijedi amfora tip koji je utemeljen na primjercima s područja Egipta i Sirije. Posljednji tip su naušnice s kukom S oblika.³³⁴ Higgins je temeljem istog asortimana naušnica iz „British Museum“-a stvorio podjelu na 10 različitih tipova.³³⁵ Tipologija koja se temelji na nalazima naušnica s područja Srbije, napravljena od strane Bebine Milanović, prostorno je i asortimanski bliža rimskim nalazima na području Hrvatske. Ona je rimske naušnice podijelila u 13 različitih tipova, gdje je prvih 7 tipova u stilu otvorenih i zatvorenih naušnica u obliku karika, te tipovi od 8 do 13 koji obuhvaćaju naušnice s „S“ kukicom za fiksiranje.³³⁶

Kada su 1981. godine na Kuzelinu provedena istraživanja, naišlo se na grob jedne ženske osobe koja je na sebi nosila dvije naušnice. Radi se o naušnicama napravljenim od bronce, lijevanjem (Slika 142 i 141). Tipološki bi se, gledajući tipologiju Milanović, mogle pripisati naušnicama s prstenastim karičicama, zatvorenih krajeva s petljom na jednom rubu te kukom na drugom.³³⁷ Na privjesku se nalazi ukras u obliku staklene paste. Datiraju u početak 5. stoljeća, kada je datiran i cijeli grob. Budući da su naušnice uglavnom nalaz iz grobova, a osim ovog, na Kuzelinu više nije pronađen nijedan grob, ovo su jedini nalazi ove vrste nakita.³³⁸

Analogiju takvih naušnica pronalazimo u kasnoantičkom groblju u Sagvaru u Mađarskoj. U grobu 171. i 281 pronađene su naušnice slične ovima s Kuzelina, a datiraju u razdoblje od 346. do 375. godine.³³⁹ Također na kasnoantičkoj nekropoli u Leibnitzu, u grobu 208, pronađene su naušnice koje su gotovo identične ovima s Kuzeline, što se može uzeti kao relevantna analogija.³⁴⁰ Prostorno bliža analogija bila bi s kasnoantičke nekropole u Zmajevcu, gdje su u grobu 57, kao prilog, pronađene naušnice. Radi se o pokopu djeteta u raku, a osim naušnica koje

³³⁴ F.H. MARSHALL, 1907, xlii - xliv

³³⁵ R. HIGGINS, 1961 183-184

³³⁶ B. MILANOVIĆ, 2006, 62

³³⁷ B. MILANOVIĆ, 2006, 64 (to bi bila podvarijanta Iib1)

³³⁸ V. SOKOL, 1998, 202-203

³³⁹ A. SZ. BURGER, 1966, 117, 128

³⁴⁰ U. STEINKLAUBER, 2002, 232

su izuzetno slične ovima s Kuzelina, pronađene su i narukvice sa zmijskim protomama, koje se također mogu uzeti kao analogija nalazima narukvica s Kuzelina.³⁴¹

³⁴¹ S. FILIPOVIĆ, 2010, 38-39

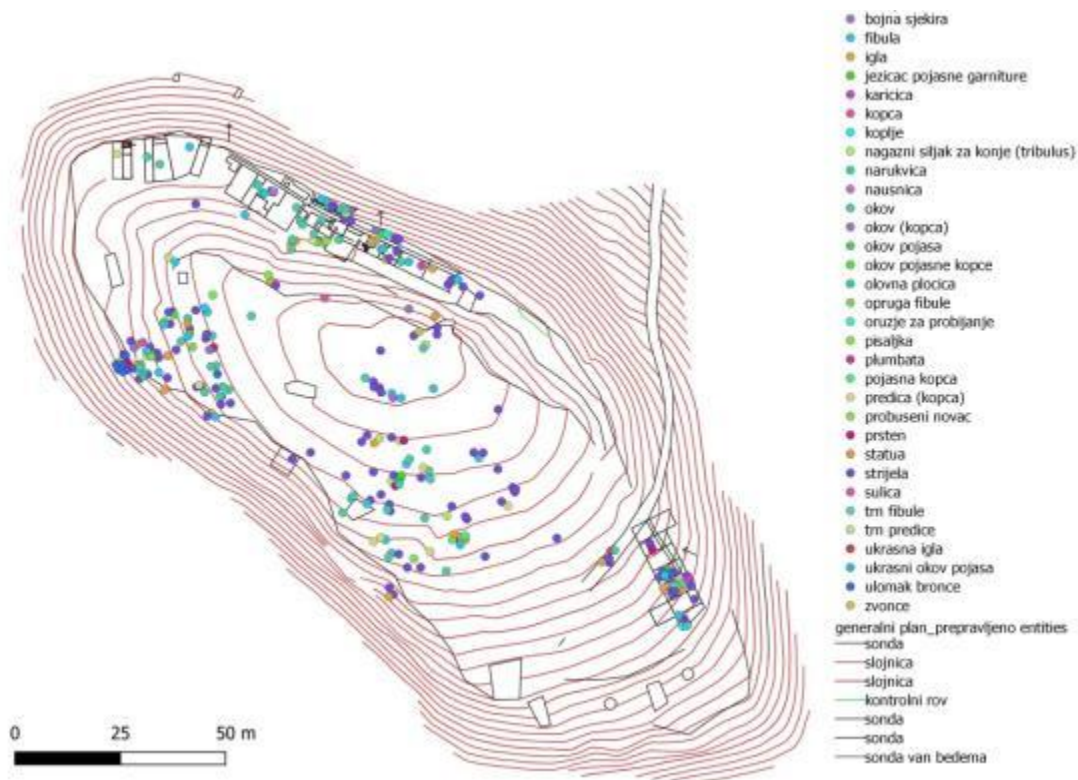
VI. Zaključak

Istraživanjima koja se provode dugi niz godina na Kuzelinu pronađena je velika količina nalaza različite funkcije, načina izrade i materijala izrade. Budući da se radi o lokalitetu koji je kroz godine i stoljeća imao različite namjene, razumljivo je kako je i spektar nalaza različit. Problem do kojeg se dolazi pri istraživanju jest nedovoljno informacija vezano za kontekst nalaza. Jedan od razloga jesu poljoprivredni radovi zbog kojih je na lokalitetu došlo do miješanja arheoloških slojeva.³⁴² Osim toga, erozijom i obrušavanjem zemlje s bočnih strana gradine, uništena je određena količina slojeva. Teško je točno odrediti vremensku pripadnost određenih nalaza jer su i sami nalazi ponekad zbog nedostatka konteksta teško databilni.

Gledajući priloženu kartu (Prilog 7.), uočljivo je kako je na lokalitetu veća koncentracija nalaza uz sjeveroistočni kameni bedem, kao i na položajima gdje su utvrđene antičke nastambe. Kao suprotnost tome, središnji dio kastruma ima manju koncentraciju nalaza, a i na tom položaju su slojevi puno tanji u odnosu na one uz bedem. Zanimljiva je činjenica kako je jako velika količina nalaza pronađena sa sjeverozapadne strane, upravo na mjestu gdje dolazi do naglog pada terena. Moguće je kako se ovdje radi i o obrušavanju zemlje, zbog čega su i slojevi, a time i nalazi, pomiješani.

Kroz ovaj rad obrađen je asortiman nalaza temeljem kojeg sam smatrala kako se najbolje može pokazati slika Kuzelina. Odabrani nalazi mogu se relativno datirati i može se sa sigurnošću potvrditi njihova funkcija zbog čega su i informacije vezane za lokalitet točnije. Istraživanjima je pronađena i velika količina novca, dijelova škrinja, građevinskih predmeta i raznih alatki (sjekača, rovaša, noževa, dlijeta, probijača i slično). Činjenica kako ta vrsta materijala postoji i to još u tako velikim količinama također donosi neke informacije u svezi Kuzelina. Već je više puta spomenuto kako se ovdje radi o obrambenom kastrumu, ali i lokalitetu naseobinskog karaktera na kojem je antičko stanovništvo obavljalo dužnosti svakodnevnog života. Osim metalnih nalaza, tome su dokaz i pronađene podnice kuća, utvrđene uz sjeveroistočni bedem te s južne strane lokaliteta.

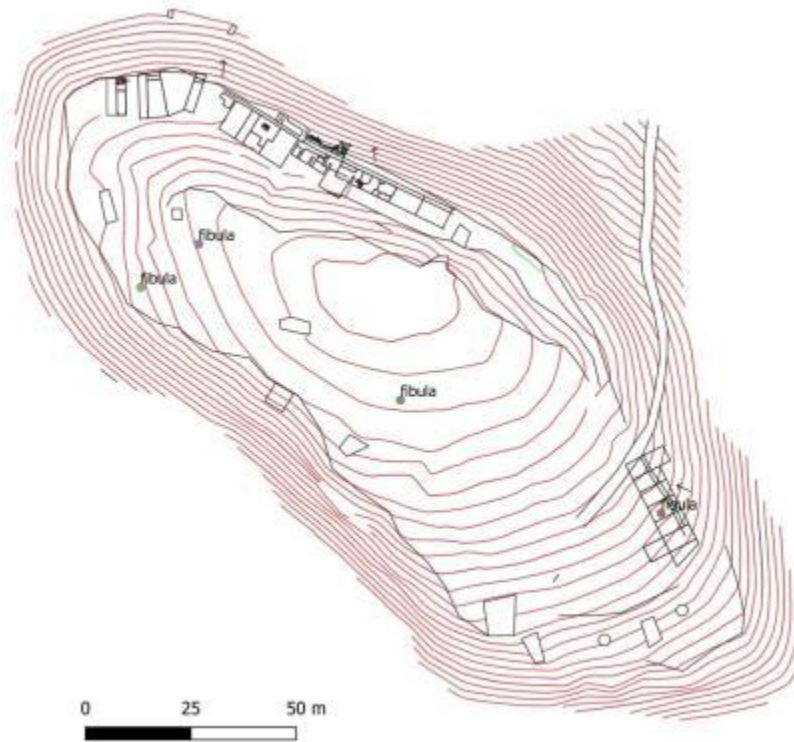
³⁴² Poznato je kako je sam vrh gradine, gdje se nalazio kastrum, služio za sadnju krumpira.

Prilog 7. Distribucija nalaza koji su obrađeni u radu

Prva faza naseljavanja Kuzelina datira u 2. stoljeće. Toj fazi pripisana je jako mala količina metalnih nalaza. Radi se nekoliko primjerka snažno profiliranih fibula koje se mogu datirati u 2. stoljeće i jedan primjerak zglobne fibule s emajlom, primjerak koljenaste fibule, zatim nekoliko novčića također datiranih u 2. stoljeće.³⁴³ To ne znači kako se i drugi materijal ne može datirati u to razdoblje, ali većina tog materijala temeljem karakteristika nije jasno databilna. Oruđe i razne alatke nisu se mnogo ili uopće mijenjale s vremenom zbog čega se ne može odrediti kada su se zapravo koristile. Što se tiče ostalih fibula, one su uglavnom datirane u razdoblje kasne antike, ponajviše prijelaz 4. u 5. stoljeće. Jedinstven je primjerak zoomorfne cikada fibule, koji datira u 5. stoljeće. Nakit s motivom cikada često je povezivan s germanskim narodima, ali nije isključena i mogućnost kako je ovu vrstu nakita koristilo rimsko stanovništvo pod utjecajima Germana. Na Kuzelinu je pronađeno više nalaza koji imaju karakteristike germanskih naroda, od kojih je ovdje nekoliko spomenuto, ali to nije dokaz kako su oni na Kuzelinu i prebivali.

³⁴³ Novac u radu nije obrađivan iako je on jedan od najtočnijih načina datiranja. Spomenuti primjerci novčića iz 2. st. nije bilo moguće točno locirati na lokalitetu, moguće kako je pronađen uz SI bedem gdje su vršena istraživanja 1983. godine

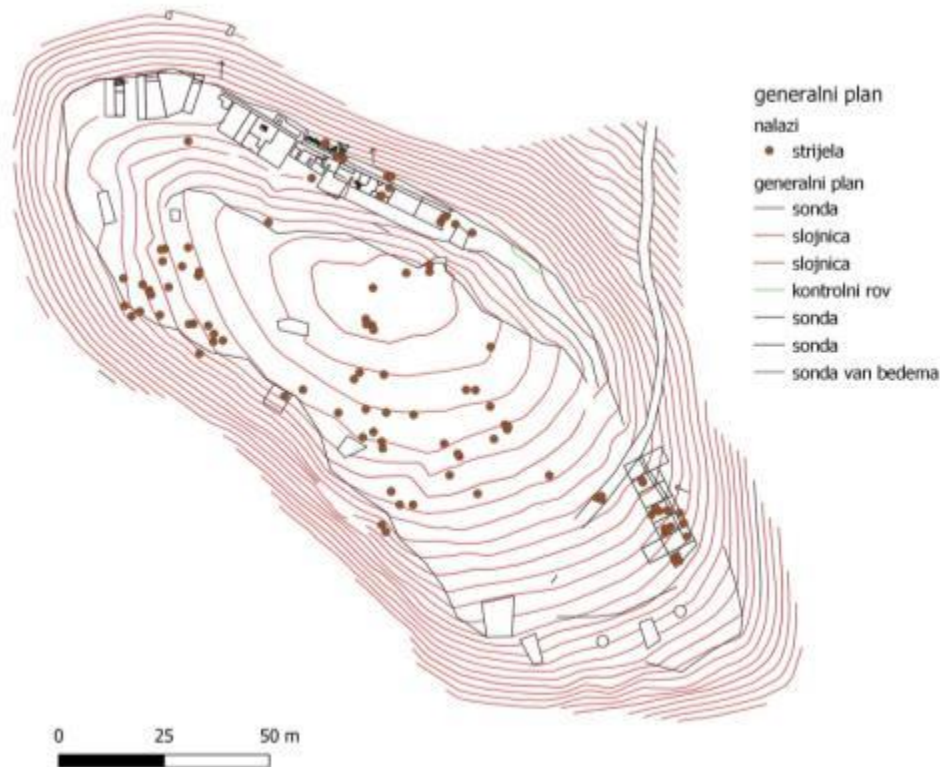

Prilog 8. Distribucija nalaza koji su datirani u 2. stoljeće

Sav asortiman nakita, prstenje, narukvice i naušnice karakterno se mogu smjestiti u razdoblje kasne antike. Ovdje je vrijedno spomenuti dva prstena koji se mogu povezati s kršćanstvom na Kuzelinu. Kao što je prije spomenuto u tekstu, jedan prsten na sebi ima prikaz Kristova monograma, dok drugi vjerojatno ima urezana slova IH. Osim njih, na lokalitetu je pronađen i jedan brončani vrč koji na dnu s vanjske strane ima urezan znak križa. Ovo su jasne indikacije kako je kod stanovnika Kuzelina bilo prisutno i kršćanstvo kao religija. Prstenje s kršćanskim znakovima možda ne bi pokazalo kršćanstvo kao opće prihvaćenu religiju, ali svakako religiju pojedinaca koji su ovdje prebivali.

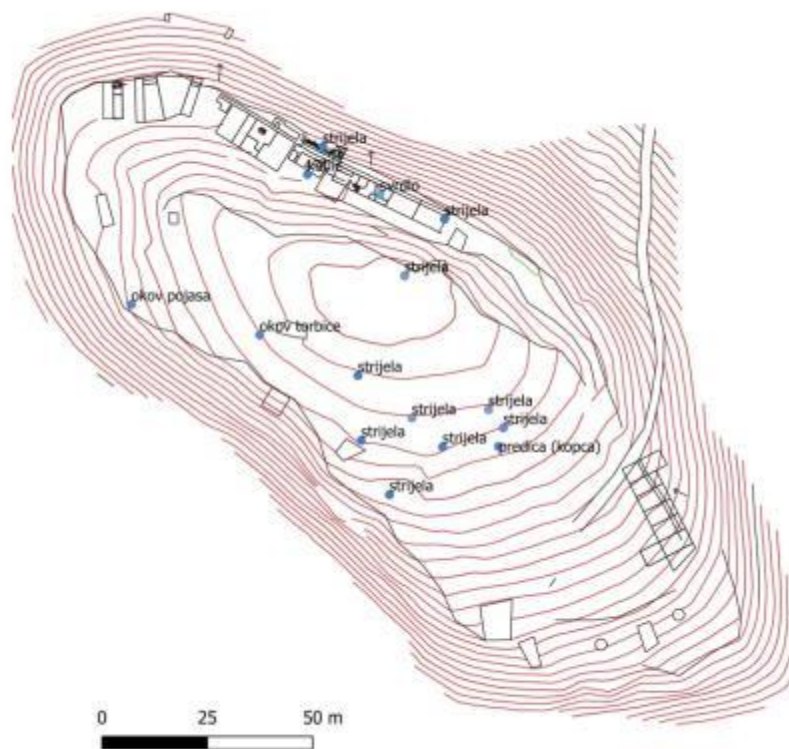
S obzirom na obrambenu vojnu funkciju Kuzelina, upravo je većina nalaza oružje. U radu je prikazan samo jedan dio te vrste nalaza, odnosno reprezentativni uzorak. Budući da se velik udio odnosi na takozvane deltoidne strelica, V. Sokol je mišljenja kako su se iste proizvodile na Kuzelinu. Distribucija ove vrste projektila gotovo je jednolika po površini čitavog lokaliteta. Vidljive su koncentracije uz kameni bedem te na mjestima gdje je utvrđeno postojanje stambenih građevina. Malo veća koncentracija može se zapaziti sa zapadne strane lokaliteta, dok je primjerice sa sjeverne strane pronađeno samo nekoliko primjeraka. Uglavnom su pronađene

unutar bedema koji je ograđivao Kuzelin, osim nekoliko nalaza s vanjske strane sjeveroistočnog bedema. Na većini primjeraka vidljiva je uporaba u obliku oštećenja vrhova, koji su uzrokovani udarcem u tvrdu površinu.

Prilog 9. Distribucija strijela na lokalitetu Kuzelin

Na lokalitetu su pronađene i drugačije strelice. Zanimljivi su nalazi strijela plosnatog vrha s nasadom na tuljac i nasadom na trn. One su uglavnom datirane u 5. i 6. stoljeće, a ovdje su povezane s germanskim narodima. Gledajući njihovu distribuciju na lokalitetu, vidljivo je kako gotovo nijedan primjerak nije pronađen s istočne strane lokaliteta. Osim dva primjerka uz bedem sa sjeveroistočne strane, najveći je broj pronađen na jugozapadnom dijelu lokaliteta. Gledajući sve nalaze koji se datiraju u 5 i 6 st, rezultat je gotovo identičan. To bi moglo ukazati na mogućnost slabijih aktivnosti na lokalitetu sa sjeverne strane u tom razdoblju.

Prilog 10. Distribucija nalaza datiranih u 5.i 6. stoljeće

Osim velikog broja oružja, također i dijelovi pojasne garniture pokazuju kako je ovo bio lokalitet vojnog karaktera. Iako su pojas nosili i obični rimski građani, dijelovi pojasnih kopči koji su ovdje pronađeni mogu se atribuirati rimskim vojnicima.

Korištenjem informacija dokumentacije Muzeja Prigorja, odnosno inventiranog materijala, stvorena je sustavna mapa distribucije materijala. Pomoću unesenih koordinata nalaza unutar kvadratne mreže ili unutar sonde, omogućeno je relativno lociranje nalaza na lokalitetu. Spajanjem excel tablice s mapom, korištenjem ucrtanih točaka koje predstavljaju nalaze, mogu se dobiti različiti prikazi. Koriste se informacije kao: datacija, vrsta nalaza, opis predmeta, materijal izrade, temeljem koji se mogu dobiti različiti rezultati povezani u različite strukture. Na prikazanim kartama tako se može vidjeti koji dio lokaliteta je primjerice bio intenzivnije aktivan u određenom periodu. Tako se može vidjeti koja je vrsta materijala bila zastupljenija na određenoj površini lokaliteta. Ovdje su korišteni samo metalni nalazi i površina lokaliteta, ali

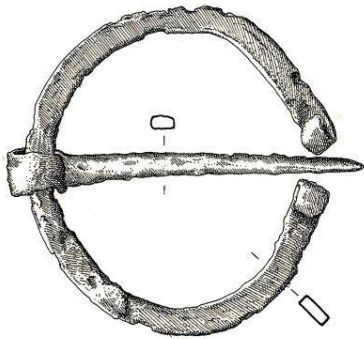
ubuduće se mogu koristiti i drugi čimbenici (druga vrsta nalaza, dubina pronađenih nalaza, strukture i slično).

Izradom ovih karata i takozvane baze podataka, može se doći do velike količine informacija, ovisno o načinima povezivanja materijala. Problem je što su informacije o lociranju materijala relativno precizne. Materijal je uglavnom bilo moguće locirati unutar kvadratne mreže, po kvadratima 5x5 metara ili u granicama sonde. Podrobnije podatke o manjim površinama lokaliteta ne može se dobiti temeljem ove distribucije, već šira slika.

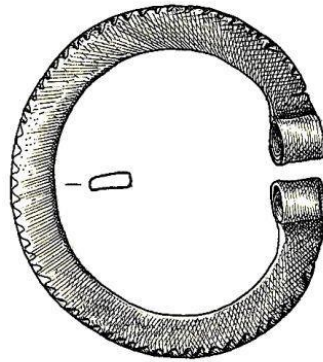
Na lokalitetu, a ni u blizini njega, nije pronađena nekropola koja bi se povezivala s Kuzelinom. Osim jednog pokopa ženske osobe na samom lokalitetu, ne postoji ni jedna vrsta sakralnog objekta. S početka je Kuzelin bio intenzivno povezan s obližnjim villama, a kasnije se ta situacija mijenja. Moguće je kako je neki drugi lokalitet u blizini korespondirao s kastrumom. Ako se pronađe nešto takvo, moglo bi se dobiti i više informacija o Kuzelinu, riješiti i pitanja vezana za germanski materijal na lokalitetu i jesu li zaista Avari i/ili Langobardi, koje spominje V. Sokol, ovdje prebivali.

Velika površina lokaliteta od oko 8000 metara kvadratnih je već istražena, što nije ni čudo, s obzirom na dug vremenski period istraživanja. Nedostatak financijskih sredstava prepreka je sustavnom istraživanju zbog čega su istraživanja svake godine ograničena na 2 do maksimalno 3 tjedna. Vjerujem kako će se obradom već otkrivenog materijala doći do novih informacija i potkrijepiti postojeće, te da će neke nejasnoće u svezi Kuzelina biti jasnije.

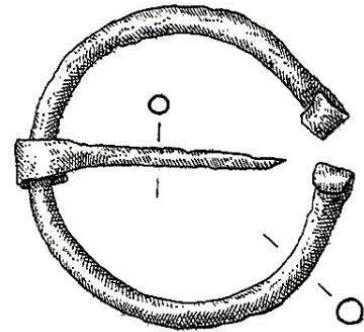
VII. Katalog

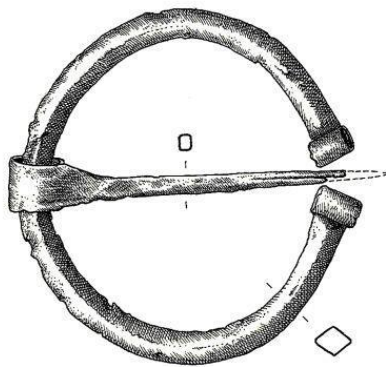
Slika 1

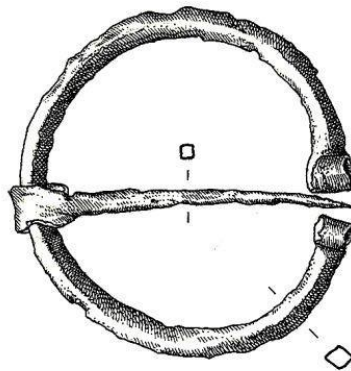
Slika 2

Slika 3.

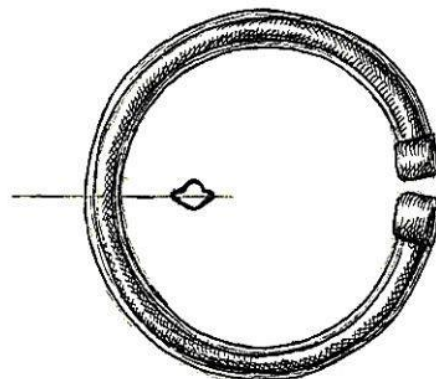
Slika 4

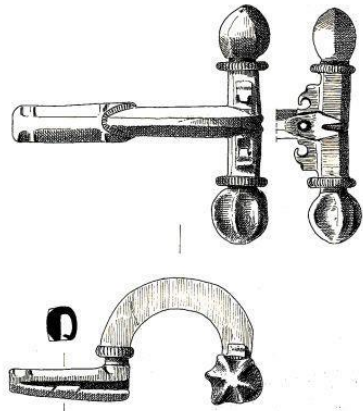
Slika 5

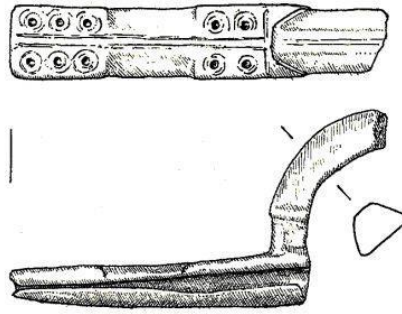
Slika 6

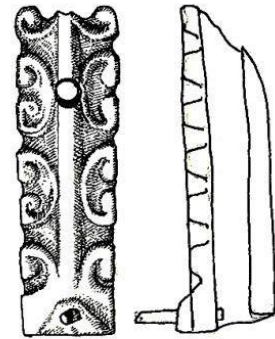
Slika 7

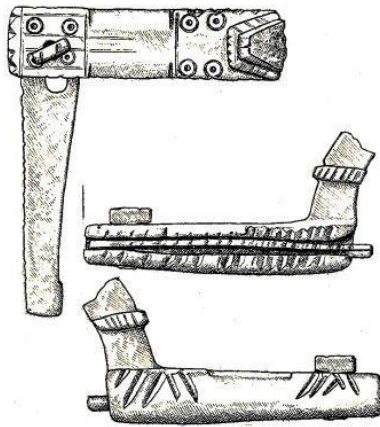
Slika 8

Slika 9

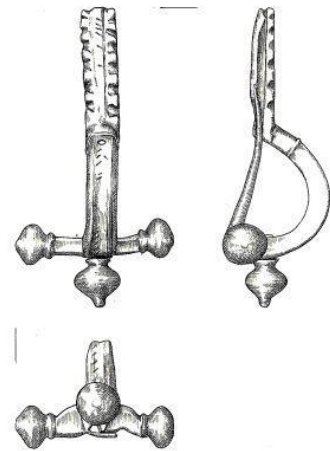
Slika 10

Slika 11

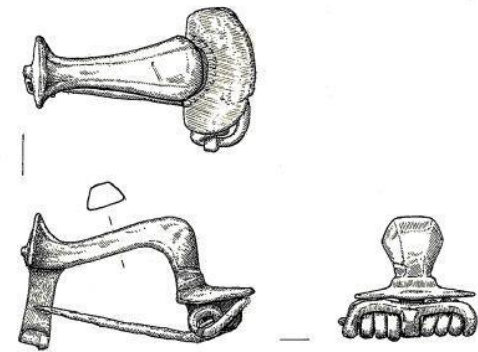
Slika 12

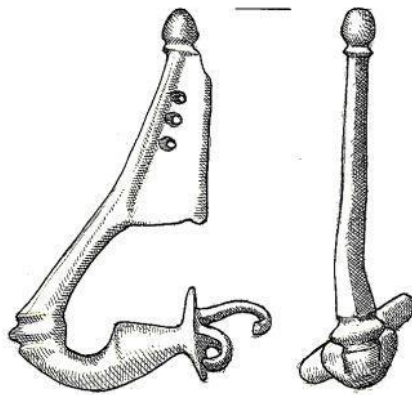
Slika 13

Slika 14

Slika 15

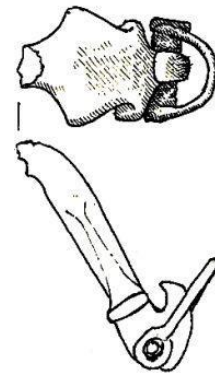
Slika 16

Slika 17

Slika 18

Slika 19

Slika 20

Slika 21

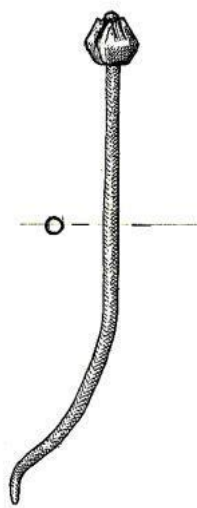

Slika 22

Slika 23

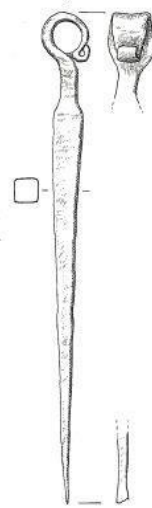
Slika 24

Slika 25

Slika 26

Slika 27

PISALJKE

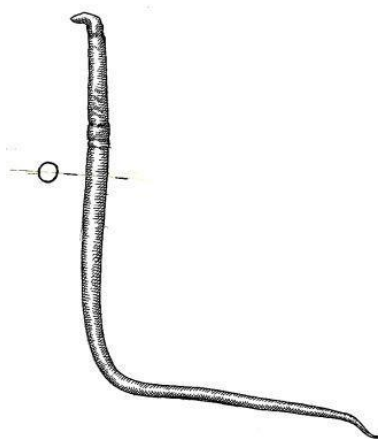
Slika 28

Slika 29

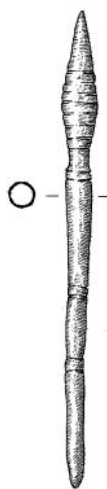
Slika 30

Slika 31

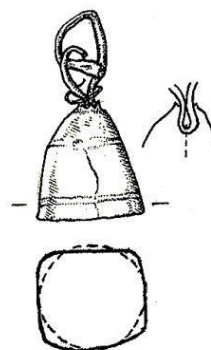
Slika 32

Slika 33

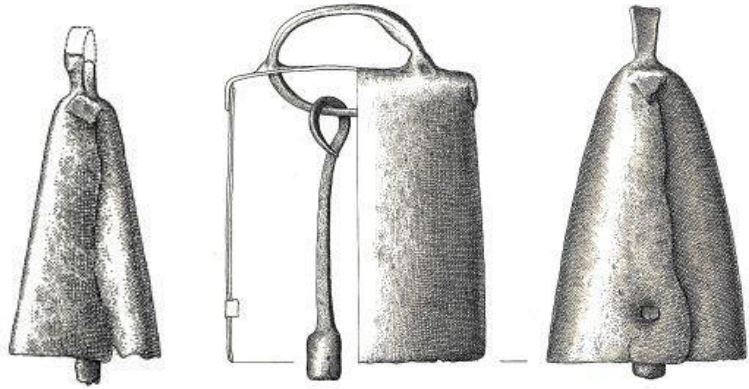
Slika 34

Slika 35

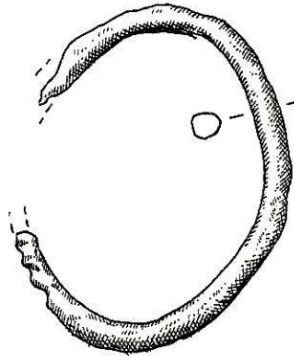
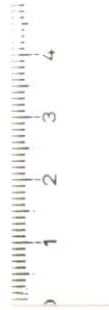
Slika 36

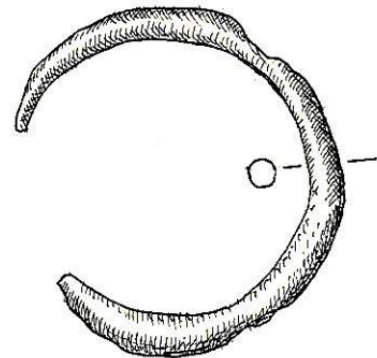
Slika 37

Slika 38

Slika 39

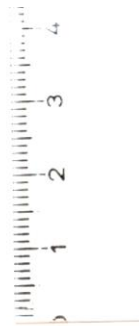
Slika 40

Slika 41

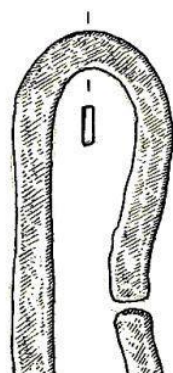
Slika 42

Slika 43

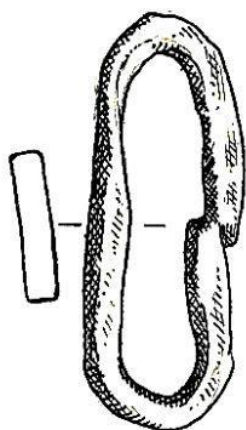
Slika 44

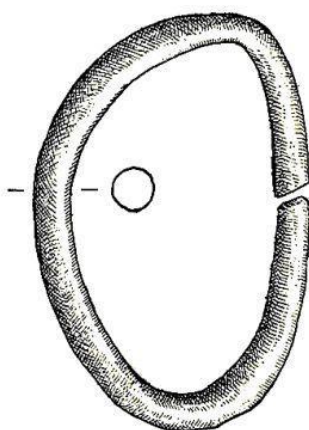
Slika 45

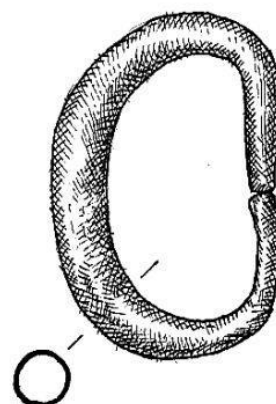
Slika 46

Slika 47

Slika 48

Slika 49

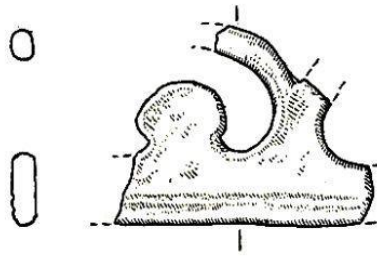
Slika 50

Slika 51

Slika 52

Slika 53

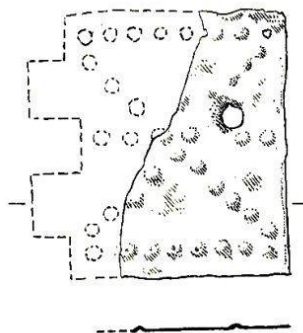
Slika 54

Slika 55

Slika 56

Slika 57

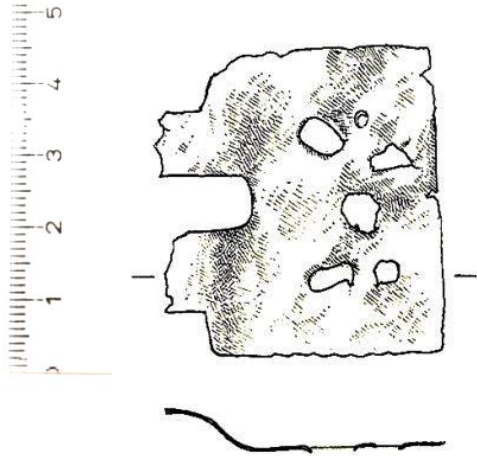
Slika 58

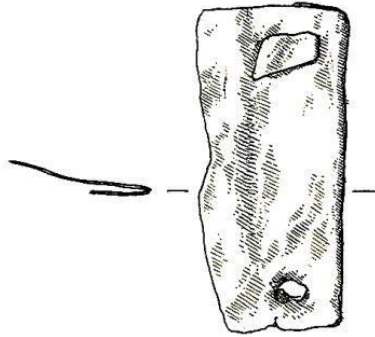
Slika 59

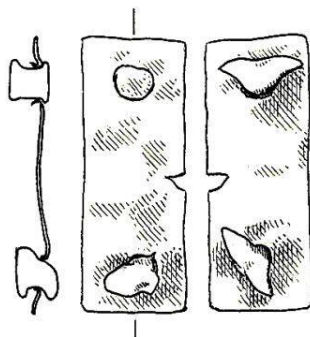
Slika 60

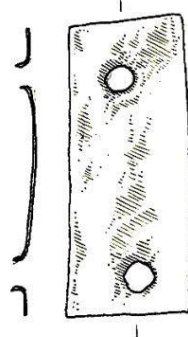
Slika 61

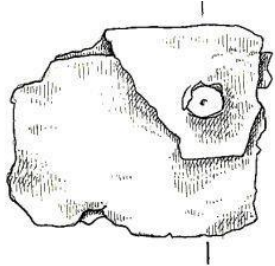
Slika 62

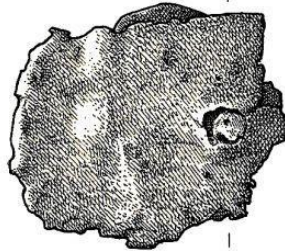
Slika 63

Slika 64

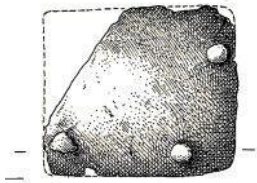

Slika 65

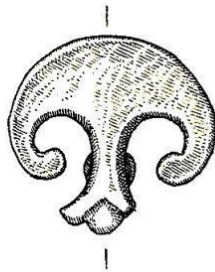

Slika 66

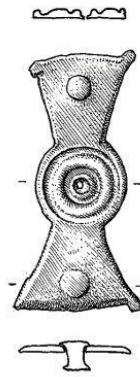

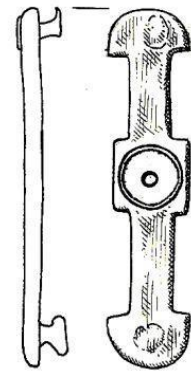
Slika 67

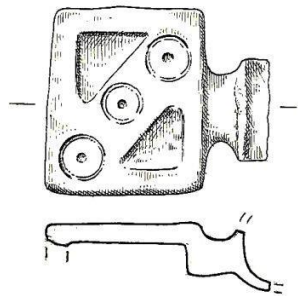
Slika 68

Slika 69

Slika 70

Slika 71

Slika 72

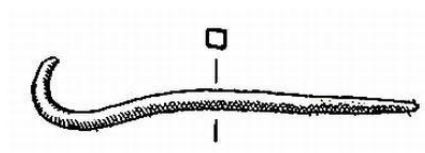
Slika 73

Slika 74

Slika 75

Slika 76

Slika 77

Slika 78

Slika 79

Slika 80

Slika 82

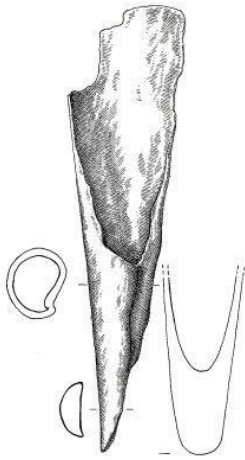
Slika 81

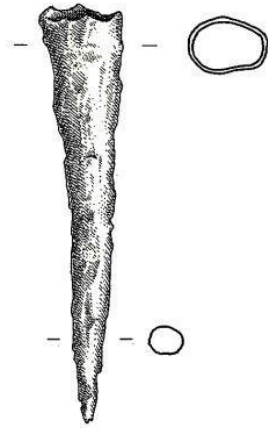
Slika 83

Slika 84

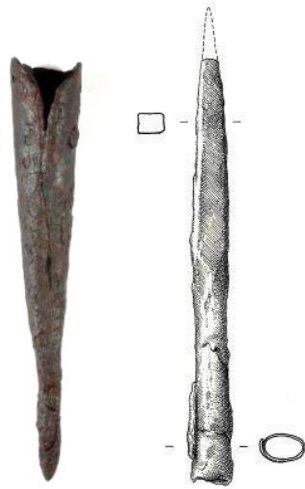
Slika 85

Slika 86

Slika 87

Slika 88

Slika 89

Slika 90

Slika 91

Slika 92

Slika 93

Slika 94

1

Slika 95

Slika 96

Slika 97

2:

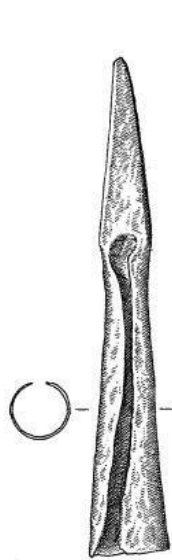
Slika 98

Slika 99

Slika 100

Slika 101

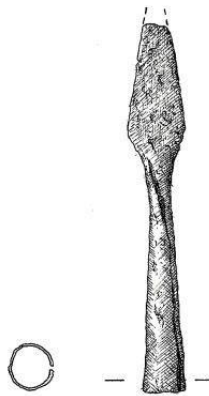
Slika 102

Slika 103

Slika 104

Slika 105

Slika 106

Slika 107

Slika 108

Slika 109

Slika 110

Slika 111

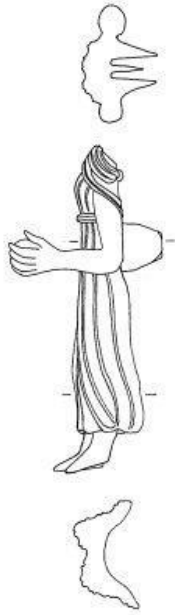
Slika 112

Slika 113

Slika 114

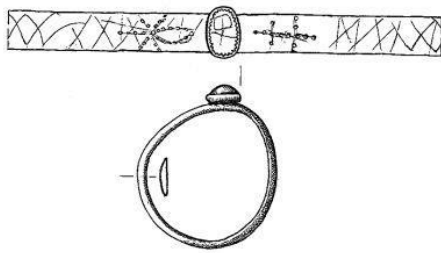
Slika 115

Slika 116

Slika 117

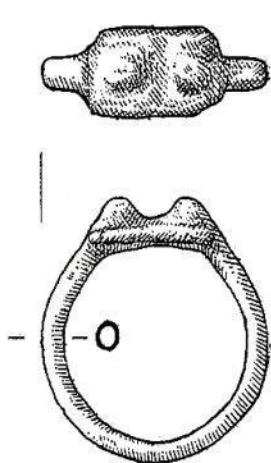
Slika 118

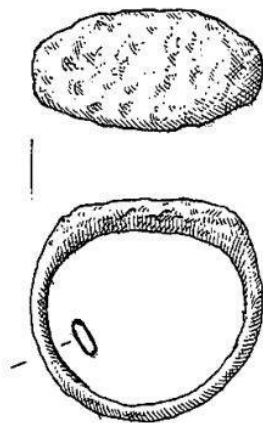
Slika 119

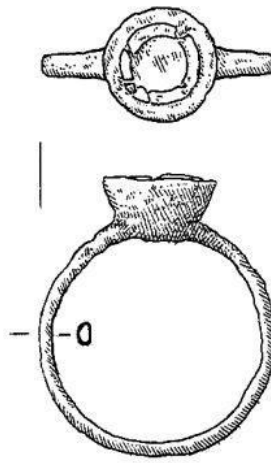
Slika 120

Slika 121

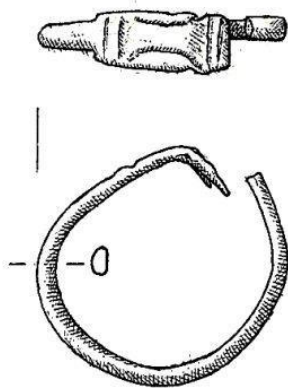
Slika 122

Slika 123

Slika 124

Slika 125

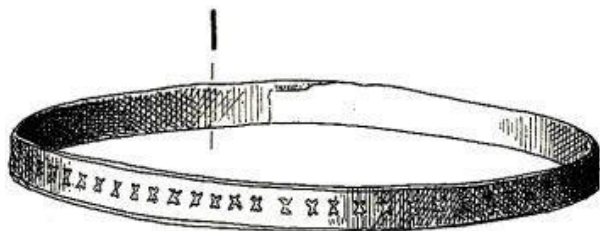
Slika 126

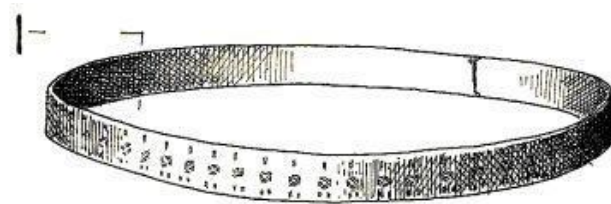
Slika 127

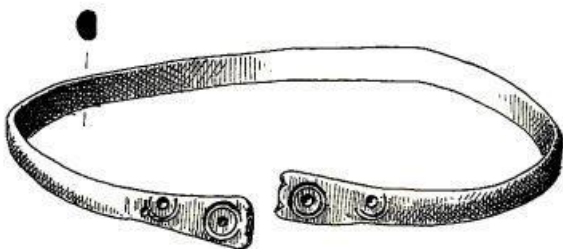
Slika 128

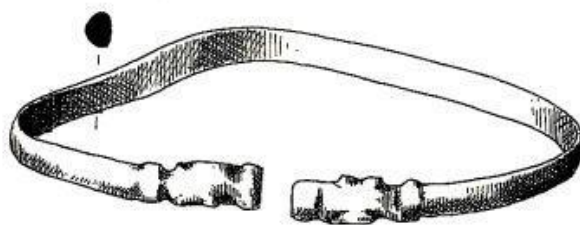
Slika 129

Slika 130

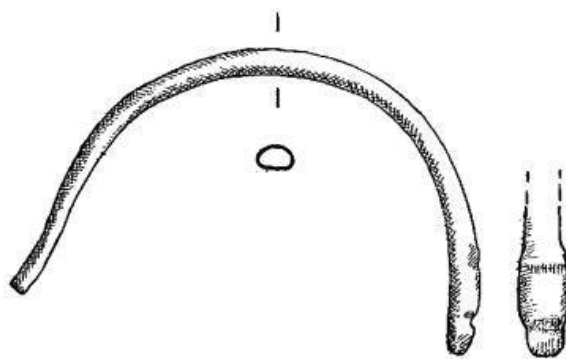
Slika 131

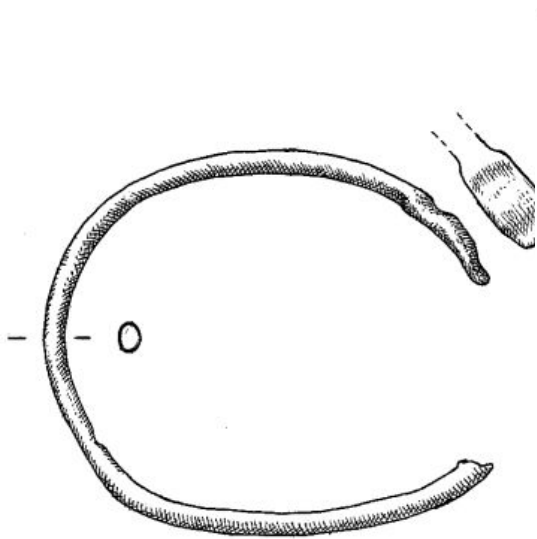
Slika 132

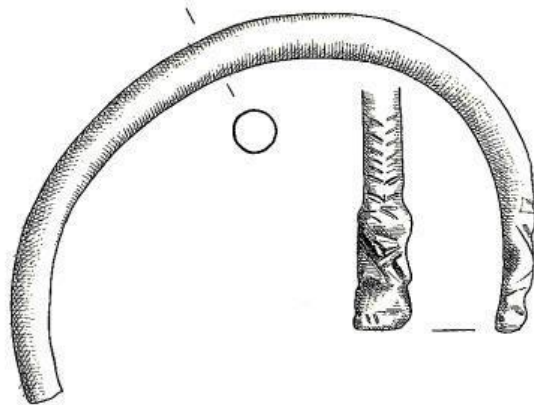
Slika 133

Slika 134

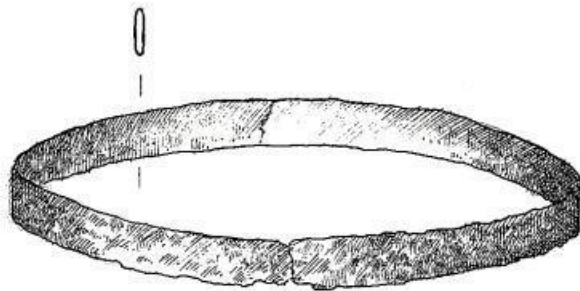
Slika 135

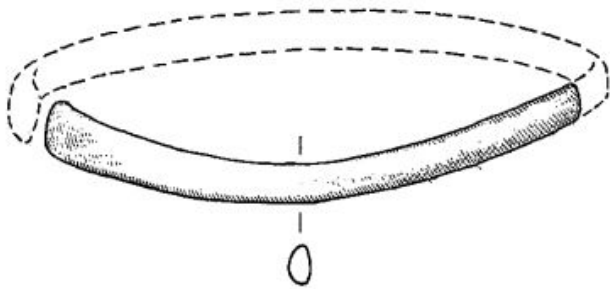
Slika 136

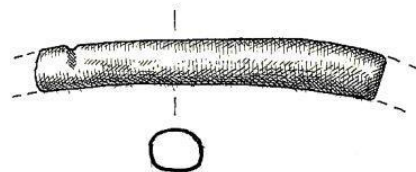
Slika 137

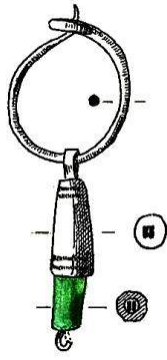
Slika 138

Slika 139

Slika 140

Slika 141

Slika 142

VIII. Literatura

ALMRGEN, O., 1923. – Oscar Almrigen, *Die ältere Eisenzeit Gotlands: nach den in Statens museum, Stockholm, aufbewahrten Funden und Ausgrabungsberichten*, Stockholm

ANDE ARYA, D. 2002. – Darius Andre Arya, *The Goddess Fortuna in Imperial Rome: Cult, Art, Text*, Austin (disertacija)

ARTUKOVIĆ, I., 2015. – Ivana Artuković, *Rimskodobne fibule iz fundusa muzeja Brodskog Posavlja*, *Opusc.archaeol.*, Zagreb, 37/38, 189-217,

BALEN-LETUNIĆ, D. et. al., 1986. – Dubravka Balen-Letunić, Željko Demo, Zoran Homen, Jakovljević Goran, Zorko Marković, Vladimir Sokol, Marina Šimek, Željko Tomičić, *40 godina arheoloških istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, Bjelovar, Koprivnica

BALEN LETUNIĆ, D., 1995. – Dubravka Balen Letunić, *Brončano doba, Zagreb prije Zagreba- Arheološka baština Zagreba od pretpovijesti do osnutka biskupije 1094. Godine*, Zagreb, 25-30

BEGOVIĆ DVORŽAK V., DVORŽAK SCHRUNK, I., 2004- Vlasta Begović Dvoržak; *Roman villas in Istria and Dalmatia; Prilozi Instituta za Arheologiju u Zagrebu*, 21/2004, Zagreb, 65-90

BISHOP, M. C., COULSTON, J. C. N., 1993 – Mike C. Bishop, J nešto C N Coulson, *Roman military equipment from the Punic Wars to the fall of Rome. Oxbow books*, Vancouver

BITENC, P., KNIFIČ, T., 2001. – Polona Bitenc, Timotej Knifić, *Od Rimljanov do Slovanov*, Ljubljana

BOŽIĆ, D., FEUGERE, M., 2004. - Dragan Bozic i Michel Feugère, *Les instruments de l'écriture*, *Galia* 61, 1-192

BUGARSKI, I., 2009. – Ivan Bugarski, *Cemeteries from Antiquity and Early Middle Ages at Čik*, Beograd

BULJEVIĆ, Z., et. al., 1994. – Zrinka Buljević, Sanja Ivčević, Jagoda Mardešić, Ema Višić-Ljubić, *Artes minores Salonae Christianae, Salona Christiana*, Split, 213-253

- BURGER, A. S. 1966. – Alice Saria Burger, The late Roman cemetery at Ságvár, Budimpešta
- BUŠKARIOLI, F., 1990. – Frane Buškarioli, Arheološki nalazi metalnih idiofonskih glazbenih instrumenata iz antičke zbirke Arheološkog muzeja u Splitu, *Vijesnik arheologije i historije dalmatinske*, Split, 83, 5-19
- BUSULADŽIĆ, A., 2009. – Adnan Busuladžić, Zbirka fibula iz Mogorjela, *Opusc.archaeol.* 32, Zagreb, 21-54,
- BUSULADŽIĆ, A., 2014. – Adnan Busuladžić, *Antički željezni alat i oprema sa prostora Bosne i Hercegovine*, Sarajevo
- BUSULADŽIĆ, A., 2018. - Adnan Busuladžić. "Neki primjeri nepublicirane rimske vojne opreme i oružja iz franjevačkog samostana u Tolisi". *Radovi: Historija, historija umjetnosti, arheologija 1*, Sarajevo, 35-85.
- BUSULADŽIĆ, A., 2019. – Adnan Busuladžić, Nepublicirane rimske fibule iz zbirke Franjevačkog samostana u Visokom, *Cleuna III, br. 3*, Livno, 1-22
- CAMBI, N., 2002. – Nenad Cambi, *Antika*, Zagreb
- CAR, A., 2018. – Andrea Car, *Kasnoantičke ukrasne igle s područja nekadašnjih rimskih provincija: Dalmacije, Savske i Sirmijske Panonije*, (diplomski rad), Zagreb
- CIGLENEČKI S., 1994, Slavko Ciglenečki, Höhenbefestigungen als Siedlungsgrundeinheit der Spätantike in Slowenian, *Arheološki Vestnik*, 45, 239-266
- CRAVETTO, E., 2007 – Enrico Cravetto, *Povijest (4. Knjiga) -Rimsko carstvo*, ur. Hrvatskog izdanja: Damir Salopek, Piottello
- ČIMIN, R., 2017 – Robert Čimin, Konjaničko oružje seobe naroda u Podravini Dva nova arheološka nalaza iz Zbirke obitelji Zvijerac, *Podravski zbornik 41*, Koprivnica, 123-142
- DEMO, Ž., 1994. – Željko Demo, *Katalog, Od nepobjedivog sunca do sunca pravde*, Zagreb

- DIZDAR, M., 2011. – Marko Dizdar, The La Tène culture in central Croatia The problem of the eastern border of the Taurisci in the Podravina region, *The Eastern Celts, The Communities between the Alps and the Black Sea*, Koper-Beograd, 99-118
- FABIJANIĆ, T., 2004. – Tomislav Fabijanić, *Pojasne kopče i pređice druge polovice 5. Do 7. Stoljeća na području rimske provincije Dalmacije*, Zagreb
- FABIJANIĆ, T., 2009. – Tomislav Fabijanić, O nekim neobjelodanjenim arheološkim nalazima iz ostavštine fra Luje Maruna u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika. U: Željko Tomičić, Ante Uglešić (ur.). *Zbornik o Luji Marunu*, Split, 122-131
- FILIPOVIĆ, S., 2010. – Slavica Filipović, *Kasnoantička nekropola u Zmajevcu-Mocsolás*, Osijek
- FEUGERE, M., 2002. - Michel Feugère, *Weapons of the Romans*, Stroud
- GRAČANIN, H., 2010.a – Hrvoje Gračanin, Rimske prometnice i komunikacije u Kasnoantičkoj južnoj Panoniji, *Scrinia Slavonica 10*, Zagreb, 9-69
- GRAČANIN, H., 2010.b – Hrvoje Gračanin, Zagrebačko područje u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju, *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu br. 43(1)*, Zagreb, 143-151
- GREGL, Z., - 1984. Pokušaj rekonstrukcije antičke cestovne mreže na području Zagreba, *Iz starog i novog Zagreba*, 6, Zagreb, 7-15
- GREGL, Z., 1995. – Zoran Gregl, Antičko (Rimsko) razdoblje, *Zagreb prije Zagreba- Arheološka baština Zagreba od pretpovijesti do osnutka biskupije 1094. Godine*, Zagreb, 33-36
- GREGL, Z., 1997. – Zoran Gregl, *Rimske nekropole sjeverne Hrvatske*, Zagreb
- HENKEL, F., 1913. - Friedrich Henkel, *Die Römischen Fingerringe der Rheinlande und der benachbarten Gebiete*, Berlin
- HIGGINS, R., 1961. – Reynold Higgins, *Greek and Roman jewellery*. Univ of California Press. (1th edition), California

- HIGGINS, R., 1981. – Reynold Higgins, *Greek and Roman jewellery*. Univ of California Press. (2th edition), California
- HOTI, M., 1992. – Marina Hoti, Sisak u antičkim izvorima, *Opuscula archaeologica*, 16(1), Zagreb, 162-163
- HOUŠKA, M, MAČKOVIĆ, R., 2007. – Mladen Houška, Romana Mačković, *Zelinski kraj kroz prošlost*, Sveti Ivan Zelina
- HÖGLINGER, P., HAMPEL, U., 2016. - Peter Höglinger, Ulli Hampel, *Spätantike und Frühmittelalter - Das Gräberfeld von Salzburg-Liefering*, Beč
- ILAKOVAC, B., 1981. – Boris Ilakovac, Nakit u doba rimskog carstva, *Nakit na tlu sjeverne Dalmacije od prapovijesti do danas*, Zadar, 41-50
- ISTVAN, S., 1927. – Paulovics Stefan, Die Römische Ansiedlung von Dunapentele (Intercisa), Budimpešta
- IVČEVIĆ, S., 1999. – Sanja Ivčević, Lukovičaste fibule iz Salone u Arheološkom muzeju u Splitu, *VAHD 92*, Split, 125-187
- IVČEVIĆ, S., 2004. – Sanja Ivčević, Dijelovi opreme rimskog vojnika iz Garduna. *Opuscula archaeologica* 28(1), Zagreb, 159-176.
- IVČEVIĆ, S., 2009. - Sanja Ivčević, Neobjavljene fibule iz Aserije u Arheološkom muzeju u Splitu, *Asseria*, 7, Split, 81-114.
- IVČEVIĆ, S., 2011. - Sanja Ivčević, Antičke fibule iz vojnog logora Tilurij (Gardun), *Izdanja HAD-a 27*, Zagreb, 162-163
- IVČEVIĆ, S., 2017. - Sanja Ivčević, Metalni nalazi, *Tilurium IV. Arheološka istraživanja 2007.-2010. godine*, 239-317,
- JELIČIĆ, B., 1969. – Branka Jeličić, Kasnoantička i ranohrišćanska bronza, *Antička bronza u Jugoslaviji*, Beograd, 45-47

JOVANOVIĆ, B., 1987. – Borislav jovanović, Keltska grupa u Jugoslaviji – uvod, *Prahistorija Jugoslavenskih zemalja*, Sarajevo

IVČEVIĆ, S., 2017. – Sanja Ivčević, Metalni nalazi, *Tilurium IV. Arheološka istraživanja 2007.-2010. godine*, Zagreb, 239-317

KAMPUŠ, I., KARAMAN, I., 1994. – Ivan Kampuš, Igor Karaman, *Tisućljetni Zagreb: od davnih naselja do suvremenog velegrada*, Zagreb,

KLEMENC, J., 1953. – Josip Klemenc, Teodozijev pohod proti Maximusu iz Siscije do Poetovija, *Zgodovinski časopis, Kosov zbornik VI-VII*, Ljubljana, 78-88

KNIFIĆ, T., TURGELJ, I., 1996 – Timotej Knifić, Ida Murgelj, Železni zvonci v Sloveniji, *Traditiones 25 - Zbornik Inštitutu za slovensko narodopisje*, Ljubljana, 45-68

KORDIĆ, N., 2016. – Nikolina Kordić, *Prstenje od 4. Do 6. Stoljeća na prostoru Hrvatske* (diplomski rad), Zagreb

KOŠČEVIĆ, R., 1975.- Die Werkstätte kräftig profilierter Fibeln in Siscia, *Arch. Jugoslavica*, 16, Beograd, 51-61

KOŠČEVIĆ, R., 1980. – Remza Košćević, *Antičke fibule s područja Siska*, Zagreb

KOŠČEVIĆ, R., 1991. – Remza Košćević, Antička bronca iz Siska – *Umjetničko-obrtna metalna produkcija iz razdoblja Rimskog Carstva*, Zagreb

KOVAČ, M., 2017. – Marina Kovač, *Tipologija i tehnologija izrade rimskih koštanih predmeta na području donje Panonije na primjeru nalaza iz Murse*, Zagreb

KÜHN, H., 1935. Herbert Kuhn *Die Zikadenfibeln der Völkerwanderungszeit*, Bonn

LELEKOVIĆ, T., 2012. – Tino Leleković, Cemeteries, *The Archaeology of Roman Southern Pannonia–The state of research and selected problems in the Croatian part of the Roman province of Pannonia*. Archaeopress, Oxford, 313-358

LELEKOVIĆ, T., RENDIĆ-MIOČEVIĆ, A., 2012. – Tino Leleković, Ante Rendić Miočević, Rural settlements. *The Archaeology of Roman Southern Pannonia—The state of research and selected problems in the Croatian part of the Roman province of Pannonia*. Archaeopress, Oxford, 279-311

MANO-ZISI, Đ., 1969. – Đorđe Mano-Zisi, Problem importa i zvanične umjetnosti u rimsko doba, *Antička bronza u Jugoslaviji*, Beograd, 21-27

MARSHALL, F.H. 1907. – Frederick Henry Marshall, *Catalogue of the finger rings, Greek, Etruscan, and Roman*, London

MATIJAŠIĆ, R., 2014- Robert Matijašić; Istra, Dalmacija i Panonija u Rimsko Doba – Povijesni pregled (300. Pr. Kr. – 300. Po Kr.); *Klasični Rim na tlu Hrvatske*, Zagreb, 21-30

MATTINGLY, H., SYDENHAM, E., A., 1949. - Harold Mattingly, Edward Allen Sydenham, *The Roman Imperial Coinage, Vol. IV, Part 3*, London

MIGOTI, B., 2014 - Branka Migoti, Urbanizam i Arhitektura Rimske Panonije; *Klasični Rim na tlu Hrvatske*, Zagreb, 105-118

MILANOVIĆ, B., et. al., 2006. - Bebina Milovanović, Angelina Raičković, Saša Redžić, Stilsko- tipološke odlike i poreklo formi naušnica rimskog perioda u Srbiji, u: *Arheologija i prirodne nauke*, Beograd, 61- 80

MILETIĆ, N., 1970. – Nada Miletić, Ranosrednjovjekovna nekropola u Rakovčanima kod Prijedora. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, 25, Sarajevo, 119-158.

MILIČEVIĆ-CAPEK, I., 2009. – Ivanka Miličević-Capek, Groblja seobe naroda na području današnje Bosne i Hercegovine, Zadar

MODRIJAN, Z., MILAVEC, T., 2011. - Zvezdana Modrijan, Tina Milavec, *Poznoantična utrjena naselbina Tonovcov Grad pri Kobaridu: naselbinski ostanki in interpretacija*, Založba ZRC, Ljubljana

OBAD ŠĆITAROCI, M, et. Al., 2015, - Mladen Obad Šćitaroci, Marko Rukavina, Ksenija Petrić, Tin Oberman, Damir Fofić, *Studija zaštite i prezentacije potencijala arheološkog nalazišta Kuzelin i bliskih arheoloških nalazišta*, Zagreb

PATEK, E., 1942. - Erzsébet Patek, 1942. *A Pannoniai fibulatípusok elterjedése és eredete: Verbreitung und Herkunft der römischen Fibeltypen von Pannonien*, Budimpešta

PAVLOVIĆ, A., 2017. – Ana Pavlović, The New face of old Coins-the reuse and secondary usage of coins in archaeology, *Recikliraj, ideje iz prošlosti*, Zagreb, 215-238

PETKOVIĆ, S., 1995. – Sofija Petković, *Rimski predmeti od kosti i roga sa teritorija Gornje Mezije*, Beograd

PETKOVIĆ, S., 2010. – Sofija Petković, *Rimske fibule u Srbiji, od I do V veka n.e.*, Beograd

PFLAUM, V., 2007. – Veronika Pflaum, The supposed Late Roman hoard of tools and a steelyard from Vodice near Kalce, *Arheološki vestnik*, 58, Ljubljana, 285-332.

POPOVIĆ, I., 2010. – Ivana Popović, Gold and silver jewelery from central Balkan provinces of Roman empire, *Histria Antiqua 19*, Zagreb, 55-64

RADMAN LIVAJA, I, 1998, - Ivan Radman Livaja, Rimska streljačka oprema nađena na Gardunu kod Trilja, *Opuscula archaeologica*, 22, Zagreb, 219-231

RADMAN LIVAJA, I, 2004, - Ivan Radman Livaja, *Militaria Sisciensia- Nalazi rimske vojne opreme iz Siska u fundusu Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Zagreb

RADMAN LIVAJA, I, 2012, - Ivan Radman Livaja, The Roman Army, *The Archaeology of Roman Southern Pannonia–The state of research and selected problems in the Croatian part of the Roman province of Pannonia*, Archaeopress, Oxford, 191-224

RAPAN PAPEŠA, A., 2010. – Anita Rapan Papeša, Razmatranja uz jedan novi nalaz iz Vinkovaca, *Starohrvatska prosvjeta III. serija – svezak 37*, Vinkovci, 7-16

RAPAN PAPEŠA, A., 2012. - Anita Rapan Papeša, Fibule seobe naroda s vinkovačkog područja. *Starohrvatska prosvjeta*, 3, Vinkovci, 7-17.

- RIHA, E., 1979. – Emilie Riha, *Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst*, Augst
- RIHA, E., 1986. – Emilie Riha, Römisches Toilettgerät und medizinische Instrumente aus Augst und Kaiseraugst, *Forschungen in Augst* 6, Augst
- RIHA, E., 1990. – Emilie Riha, Der römische schmuck aus Augst und Kaiseraugst, Römermuseum, Augst
- SANADER, M., 2012. – Mirjana Sanader, Uz skulpturu Ikara iz Daruvara, *Opuscula archaeologica* 36/1, Zagreb, 105-142
- SCHÖNAUER, S., 2000. – Srđana Schönauer, Odjeća, obuća i nakit u antičkoj Dalmaciji na spomenicima iz Arheološkog muzeja u Splitu, *Vijesnik za Arheologiju i Historiju Dalmatinsku* 93, Split, 223-515
- SEKSO, R., 2012. – Ruža Sekso, Ukosnice, toaletne igle i češljevi iz fundusa muzeja grada Šibenika, *Vijesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku* 105, Split, 97-115
- SIMONI, K., 1981. – Katica Simoni, Zagreb i okolica u ranom srednjm vijeku, *Arheološka istraživanja u Zagrebu i njegovoj okolini*, izdanja HAD-a, br. 6, Zagreb, 155-168
- SOKOL, V., 1981. – Vladimir Sokol, Najnovija arheološka istraživanja u Prigorju, Hrvatsko arheološko društvo, vol. 6., Zagreb, 169-185
- SOKOL, V., 1989. – Vladimir Sokol, Grob broj 7 kulture žarnih polja iz Moravča kod Sesveta, *Arheološki vestnik*, vol. 39-40, Ljubljana, 425-436
- SOKOL, V., 1994. – Vladimir Sokol, Das spatantike Kastrum auf dem Kuzelin bei Donja Glavnica, *Arheološki vestnik* br. 45, Ljubljana, 199-209
- SOKOL, V., 1995. – Vladimir Sokol, Kasnoantičko i ranosrednjovjekovno razdoblje, Zagreb prije Zagreba- *Arheološka baština Zagreba od pretpovijesti do osnutka biskupije 1094. Godine*, Zagreb, 46-53
- SOKOL, V., 1998. – Vladimir Sokol, Rimski metal s Kuzelina, Sesvete-Zagreb

SOKOL, V., 2004. – Vladimir Sokol, Arheološki lokaliteti na području sesvetskog Prigorja, u: Ante Gulin (ur), Sveti Ivan Zelina i zelinski kraj u prošlosti-Zbornik radova, Zagreb, 199-210

SOKOL, V., 2005. – Vladimir Sokol, Kuzelin, Hrvatski Arheološki Godišnjak 1/2004, Zagreb, 109-111

SOKOL, V., 2006. – Vladimir Sokol, Kuzelin, Hrvatski Arheološki Godišnjak 1/2005, Zagreb, 149-151

SOKOL, V., 2006. – Vladimir Sokol, Kuzelin, Stotinu hrvatskih arheoloških nalazišta, 154-155

SOKOL, V., 2012. – Vladimir Sokol, Kasnoantički deltoidni vrhovi strijela tip Kuzelin u varaždinskoj Podravini s posebnim osvrtom na sjeverozapadnu Hrvatsku, izdanja HAD-a, sv. 28, Zagreb, 200-201

SOKOL, V., 2019. – Vladimir Sokol, Kuzelin – Late Antique Castrum near Zagreb, Fortifications, defence systems, structures and features in the past, Zagreb, 101-111

SOMMER, M., 1984. - Markus Sommer, Die Gürtel und Gürtelbeschläge des 4. und 5. Jahrhunderts im römischen Reich (No. 22), Institut für Vor-und Frühgeschichte der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität.

STRUKIĆ, H., 2004. – Hrvoje Strukić, Arheološki nalazi i nalazišta Sveti Ivan Zeline kao dijela Prigorja, u: Ante Gulin (ur), Sveti Ivan Zelina i zelinski kraj u prošlosti-Zbornik radova, Zagreb, 211-224

STEINKLAUBER, U., 2002. – Ulla Steinklauber, Das Spätantike gräbenfeld auf dem Frauenberg bei Leibnitz, Steiermark, Wien

ŠTUKL, J., 2004. – Jože Štukl, Poznoantički depo s Puštala nad Trnjem, Arheološki Vestnik 55 , 415-427

TADIN, LJ., 1979. – Ljiljana Tadin, Sitna rimska bronzana plastika u jugoistočnom delu provincije Panonije, Beograd

TOTH, E. B., 1980. – E B Toth, Frühawarenzeitlicher Grabfund in Kecskemet, Sallaistrasse, Acta Arhaeologica ASH XXXV, Budimpešta, 117-152

VELIČKOVIĆ, M., 1969. – Milivoje Veličković, Karakteristike rimske provincijske bronzne i aspekti njezinog razvoja u Iliriku, Antička bronza u Jugoslaviji, Beograd, 33-37

VIŠIĆ-LJUBIĆ, E. 2006. – Ema Višić-Ljubić, Cingulum kopče iz Salone, Vijesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku, 99, Split, 161-170

VINSKI, Z., 1957. - Zdenko Vinski, Zikadenschmuck aus Jugoslawien. Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz, 4, 136-160.

VINSKI, Z., 1989. – Zdenko Vinski, Razmatranja o iskopavanjima u Kninu na nalazištu Greblje, Starohrvatska Prosvjeta 19, Zagreb, 5-73

VULIĆ, H., 2012. - Vulić, H. Fibule s lokaliteta Plandišta kod Cerića u kontekstu proizvodnje i uloge fibula u rimskom razdoblju, Acta musei Cibalensis, 5, Opera archaeologica historico-topographica, Vinkovci, 95–133.

IZVJEŠTAJI MUZEJA PRIGORJA:

SOKOL, V., 1977. – Vladimir Sokol, Izvještaj o zaštitno-sondažnom iskopavanju antičkog lokaliteta Frtić, Sesvete

SOKOL, V., 1978. – Vladimir Sokol, Izvještaj o iskopavanju antičkog lokaliteta u Donjoj Glavnici, Sesvete

SOKOL, V., 1984 – Vladimir Sokol, Izvještaj o zaštitnom iskopavanju na lokalitetu Kuzelin, Sesvete

SOKOL, V., 1986 – Vladimir Sokol, , Izvještaj o zaštitnom iskopavanju na lokalitetu Kuzelin u 1985. godini, Sesvete

SOKOL, V., 1988 – Vladimir Sokol, Izvještaj o zaštitno-istražnim radovima na lokalitetu Kuzelin u 1987. godini, Sesvete

SOKOL, V., 1989 – Vladimir Sokol, Izvještaj o zaštitnim radovima na lokalitetu Kuzelin u 1988. godini, Sesvete

SOKOL, V., 1990. – Vladimir Sokol, Izvještaj o zaštitno-istražnim radovima na Kuzelinu u 1989. Godini, Sesvete

SOKOL, V., 1991. – Vladimir Sokol, Izvještaj o zaštitno-istražnim radovima na lokalitetu Kuzelin u 1990. godini, Sesvete

SOKOL, V., 1997 – Vladimir Sokol, Izvještaj o zaštitno-istraživačkim radovima na lokalitetu Kuzelin u 1995/6. godini, Sesvete

SOKOL, V., 2001. – Vladimir Sokol, Izvješće o realizaciji programa: Karolinški horizont na kasnoantičkim kastrumima – Stvaranje Europe, Sesvete

SOKOL, V., 2005 – Vladimir Sokol, Izvještaj o izvršenim zaštitno-istraživačkim radovima na arheološkom lokalitetu Kuzelin, Sesvete

SOKOL, V., 2006 – Vladimir Sokol, Izvještaj o izvršenim zaštitno-istraživačkim radovima na arheološkom lokalitetu Kuzelin, Sesvete

SOKOL, V., 2008. – Vladimir Sokol, Izvještaj o izvršenim istraživačkim radovima na arheološkom lokalitetu Kuzelin, Sesvete

NACRTNA DOKUMENTACIJA MUZEJA PRIGORJA

Tlocrti i digitalni nacrti s istraživanja Kuzelina

POVIJESNI IZVORI

Codex diplomaticus regnorum Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae (svezak 6).

SAŽETAK

Antički metalni nalazi s lokaliteta Kuzelin

U radu se nastoji prikazati dio metalnih nalaza koji je pronađen na lokalitetu Kuzelin od 1970-ih godina prošlog stoljeća do 2010. godine. Asortiman nalaza koji je obrađen podjeljen je u nekoliko cjelina, gdje je materijal opisan i pronađene su mu analogije, koliko je to bilo moguće. Poslijednji dio rada, zaključak, prikazuje i distribuciju materijala na lokalitetu, te se na taj način pokušavaju donjeti zaključci i odgovori na neka pitanja.

KLJUČNE RIJEČI: Kuzelin, metalni nalazi, antika, kasna antika, ranisrednji vijek, distribucija nalaza

SUMMARY

Ancient metal finds from the Kuzelin site

The paper presents some of the metal finds found in the Kuzelin site from 1970s until 2010. The assortment of findings that were processed is divided into several sections, where the material is described and analogies were found, as far as possible. The last part of the paper is the conclusion, presentation and distribution of material on the site, and thus attempts are made to draw conclusions and answer some questions.

KEYWORDS: Kuzelin, metal finds, antiquity, late antiquity, early middle ages, distribution of findings

